

A close-up photograph of a hand holding a white credit card, poised to insert it into a payment terminal. The background is blurred, showing a person's face and a green beverage. The entire image is framed by a thick green border.

Ungdomsliv på kredit

Gældsproblemer
i forbrugersamfundet

TrygFonden

Forbrugerrådet
Tænk

Ungdomsliv på kredit

Gældsproblemer
i forbrugersamfundet

TrygFonden

Forbrugerrådet
Tænk

Om undersøgelsen

Ungdomsliv på kredit.
Gældsproblemer i forbrugersamfundet

Copyright © 2015
Forbrugerrådet Tænk
Fiolsstræde 17 B
DK -1017 København K
Tlf: 77 41 77 41
Web: taenk.dk

Rapporten er udarbejdet af:

Turf Böcker Jakobsen, projektleder
Nana Riget Nielsen, analysekonsulent
Matilde Bruun Hansen, projektmedarbejder
Johanne Skibsted Holm, studentermedarbejder

Projektets ekspertgruppe:

Anders Hede, forskningschef, Trygfonden
Pernille Hohnen, lektor, antropolog, Aalborg Universitet
Signe Ravn, seniorforsker, sociolog, SFI - Det Nationale Center for Velfærd
Louise Skjødsholm, konsulent i finansielt forbrug, Penge- og Pensionspanelet
Tanja Jørgensen, lektor, jurist, Aarhus Universitet
Søren Leth-Petersen, professor, økonom, Københavns Universitet
Lars Lindencrone Petersen, partner, jurist, Bech-Bruun
Frank Papsø, Director Credit Services & Decision Analytics, Experian

ISBN: 978-87-88276-18-3

Forord

Foruroligende mange unge oplever gældsproblemer i disse år. Samtidig hersker der mange myter om unge og deres økonomi. De unge beskrives som krævende og forkælede med et 'hovedløst' forbrug. Sagen er imidlertid, at vores viden om unges gældsproblemer hidtil har været ret begrænset. Det forsøger vi med denne rapport at rette op på.

Et forbrug i balance er et centralt strategisk mål for Forbrugerrådet Tænk. Målsætningen indebærer blandt andet, at vi som forbrugerorganisation arbejder for, at danskerne opnår et højt niveau af viden om økonomi og forbrug, og at rammerne er til stede for, at vi som forbrugere kan træffe trygge valg.

Denne rapport markerer en vigtig milepæl i dette arbejde, hvor vi på baggrund af egne analyser viser, hvor nogle af barriererne for et afbalanceret forbrug ligger. Vi stiller skarpt på de særlige udfordringer, som unge oplever i deres økonomiske liv. Og vi præsenterer anbefalinger til, hvordan der kan arbejdes med forebyggelse af gældsproblemer på nye måder.

Den skærpede indsats over for unges gældsproblemer er muliggjort af TrygFonden, der har bevilget midler til de gennemførte undersøgelser. Med virkning fra 2014 har Forbrugerrådet Tænk og TrygFonden således indgået et flerårigt partnerskab om det, vi oplever som en fælles udfordring i disse år: at sikre unges økonomiske tryghed og trivsel i et komplekst forbrugersamfund.

Vi takker TrygFonden for det hidtidige gode samarbejde. Samtidig vil vi gerne rette en stor tak til de mange unge og interessenter omkring dem, der har bidraget til undersøgelserne. Endelig en tak til den nedsatte ekspertgruppe, som løbende har bidraget til at kvalitetssikre rapportens resultater.

Anja Philip

Formand, Forbrugerrådet Tænk
November 2015

Indholdsfortegnelse

4

Sammenfatning	6
Kapitel 1: Indledning	11
1.1 Begrebsafklaring og måling af gældsproblemer	14
1.1.1 Metoder til måling af gældsproblemer	14
1.2 Unges navigation i et risikobetonet forbrugersamfund	15
1.2.1 Navigation i ukendt terræn	16
1.2.2 Lokalisering af risikofaktorer	16
1.3 Rapportens datagrundlag	17
1.4 Rapportens indhold	19
Kapitel 2: Unge med gældsproblemer: et statistisk portræt	21
2.1 Måling af gældsproblemer	22
2.2 Omfanget af gældsproblemer blandt danske unge	23
2.3 Hvad kendetegner gruppen af unge med gældsproblemer?	26
2.3.1 Socio-demografiske forhold	26
2.3.2 Socio-økonomiske ressourcer	28
2.3.3 Privatøkonomiske beslutninger	30
2.3.4 Psykologiske mekanismer og karakteregenskaber	32
2.3.5 Det sociale sikkerhedsnet	34
2.4 Hvad øger sandsynligheden for at have gældsproblemer som ung?	35
2.5 Opsamling	39
Kapitel 3: Kreditsamfundet: nye muligheder, nye risici	41
3.1 Husholdningsgæld som drivkraft i samfundsøkonomien	43
3.2 Forbrugercredit i det nye årtusinde	44
3.2.1 En verden af lånemuligheder	46
3.2.2 Kontokort og kreditkort	46
3.2.3 Kassekredit	49
3.2.4 Kontantlån	50
3.2.5 Køb på afbetaling	54
3.3 Unges udfordringer i mødet med forbrugerkredit	56
3.4 Opsamling	58

Kapitel 4: Ungdomslivets udfordringer: den vanskelige navigation	61
4.1. At lære at stå på egne ben	62
4.1.1. Ansvar for egen husholdning	63
4.1.2. Brudte parforhold	66
4.1.3. Skift i uddannelse, beskæftigelse og indkomst	67
4.2. Det kommercialiserede ungdomsliv	70
4.2.1 Nye former for 'nødvendigt forbrug'	70
4.2.2. Deltagelse på lige fod	72
4.2.3 De tabubelagte gældsproblemer	75
4.3. Ét problem kommer sjældent alene	77
4.3.1. Psykisk sårbarhed	77
4.3.2 Jagten på den store gevinst	79
4.3.3. 'Gæld er en lille ting - og så er der alt det andet'.	80
4.4. Opsamling	81
 Kapitel 5: Konsekvenser af gældsproblemer: unges tryghed, trivsel og afsavn	83
5.1. Gældsproblemer og økonomisk tryghed	84
5.2 Gældsproblemer og trivsel	87
5.3 Gældsproblemer og afsavn	95
5.3.1 Materielle afsavn	96
5.3.2 Sociale afsavn	98
5.4 Når gæld sætter spor	98
5.5 Opsamling	100
 Kapitel 6: Konklusion og anbefalinger	103
6.1. Rapportens hovedfund	104
6.2. Forslag til forebyggelsesindsatser	105
 Metodeappendiks	110
 Litteraturliste	120

Sammenfatning

6

Gældsproblemer blandt unge i Danmark udgør en stadig større samfundsmæssig udfordring. Over de sidste tyve år er unges gældsætning steget kontinuerligt, og i dag er næsten 6 procent af alle unge mellem 18-30 år registreret som dårlige betalere i RKI. Det svarer til ca. 54.000 unge, der er registreret for en samlet gæld på over halvanden milliard kr. Der tegner sig således et billede af en stor og voksende gruppe af unge, som tidligt mister grebet om deres økonomi.

TrygFonden og Forbrugerrådet Tænk har på denne baggrund indgået et partnerskab om at udvikle en ambitiøs, langsigtet og effektiv indsats til forebyggelse af gældsproblemer blandt unge mellem 18-30 år i Danmark. Partnerskabet er fra 2014 blevet udmøntet i projektet *På Rette Spor*.

Denne rapport markerer afslutningen på partnerskabets første fase (2014-2015), som har til formål at danne et solidt vidensgrundlag for den forebyggende indsats. Grundtanken i projektet er, at det er nødvendigt at afdække og forstå de mekanismer, der skaber udfordringer for unges økonomi i dagens højtudviklede forbrugersamfund, hvis gældsproblemer skal forebygges effektivt.

Rapporten præsenterer hovedresultaterne af dette arbejde. Afslutningsvis fremlægges anbefalinger til de forebyggende indsatser, som Forbrugerrådet Tænk i lyset af den ny viden lægger op til, at der arbejdes videre med.

Et helhedsorienteret blik på unges gældsproblemer

I kapitel 1 præsenteres grundlaget for de undersøgelser, som rapporten bygger på. Udgangspunktet har været, at en nærmere forståelse af unges gældsproblemer kræver et helhedsorienteret blik på ungdomslivet og dets udfordringer. Dette er på den ene side i tråd med tidligere undersøgelser på området, hvor det har vist sig, at mange forskellige faktorer kan bidrage til at forklare forekomsten af gældsproblemer. På den anden side er den foreliggende undersøgelse ganske unik - i en dansk sammenhæng, men også internationalt - fordi den belyser unges gældsproblemer med så varieret et sæt af datakilder.

Rapporten bygger på:

- En omfattende spørgeskemaundersøgelse blandt unge i alderen 18-30 år.
- Et stort kvalitativt datamateriale i form af dybdeinterview med unge, der har oplevet økonomiske problemer, samt fokusgrupper med unge forbrugere.
- Interviews med en lang række interessenter, herunder frivillige gældsrådgivere og forskellige aktører på det finansielle område.
- En spørgeskemaundersøgelse blandt pengeinstitutternes privatkunderådgivere.
- En systematisk gennemgang af den eksisterende litteratur på området.

Den helhedsorienterede tilgang afspejles også analytisk, hvor der tages afsæt i den komplekse virkelighed, som unges økonomi udspiller sig indenfor. Gældsproblemer kan i de konkrete tilfælde have meget konkrete årsager. Men når unges dårlige økonomi undersøges samlet, bliver det tydeligt, at faktorer på meget forskellige niveauer - individuelt, socialt og strukturelt - spiller ind. Det er afgørende at forholde sig til denne kompleksitet, hvis ambitionen er at finde nye veje til effektiv forebyggelse af unges gældsproblemer.

I rapporten undersøges på den ene side en række *almene udfordringer*, som alle unge i princippet må forholde sig til i dag, og som ofte får indflydelse på deres økonomiske situation. På den anden side fremanalyseres en række konkrete forhold, der udgør *risikofaktorer* for forekomsten af gældsproblemer.

Gældsproblemerkernes omfang og baggrund

Kapitel 2 etablerer et fundament for rapportens øvrige analyser, dels ved at beregne, hvor stor en andel af de danske unge, der har gældsproblemer, dels ved at undersøge statistiske sammenhænge mellem forekomsten af gældsproblemer og en række baggrundsvariable.

Analysen viser, at *13,4 procent af de danske unge mellem 18-30 år oplever gældsproblemer*. At have gældsproblemer defineres her som *gentagne betalingsproblemer* i forhold til en eller flere regningstyper i hverdagen. Opfølgelsen viser, at unges gældsproblemer har et væsent-

ligt større omfang end hidtil antaget, bl.a. ud fra antal RKI-registreringer.

Det kan fastslås, at en række faktorer har signifikant sammenhæng med forekomsten af gældsproblemer blandt unge:

- *Uddannelsesniveau.* Særligt unge uden nogen færdiggjort uddannelse, men også unge med kun en grundskoleuddannelse eller med en erhvervsuddannelse, har højere sandsynlighed for at opleve gældsproblemer end unge med en lang videregående uddannelse.
- *Indkomst.* Unge med høj indkomst har lavere sandsynlighed for at opleve gældsproblemer end unge med lavere indkomster.
- *Familiemæssig status.* Enlige forældre har større sandsynlighed for at have gældsproblemer end par uden børn.
- *Boligforhold.* Unge lejere har øget sandsynlighed for at have gældsproblemer end unge i ejerbolig.
- *Opsparing.* Unge, der sparer et fast beløb op, har lavere sandsynlighed for at have gældsproblemer, end unge, der ikke sparer op. Ligeledes har unge, der angiver, at de sparer op til større køb over længere tid, lavere sandsynlighed for at have gældsproblemer end unge, der ikke planlægger større køb på denne måde.
- *Brug af kreditkøb.* De unge, der angiver, at de foretrækker at købe en vare på afbetaling frem for at betale hele beløbet på én gang, har større sandsynlighed for at have gældsproblemer end unge, der ikke har denne præference.
- *Grad af selvkontrol.* Unge, der angiver, at de altid køber mere end planlagt, har øget sandsynlighed for at opleve gældsproblemer i forhold til unge, der ikke har denne tilbøjelighed.
- *Socialt netværk.* Unge, der har et netværk at tale med i tilfælde af økonomiske problemer, har lavere sandsynlighed for at have gældsproblemer, end unge, der ikke har et sådant netværk.

Samlet kan vi fastslå, at både socio-økonomiske, socio-demografiske, privatøkonomiske, psykologiske og sociale/relationelle faktorer har betydning for forekomsten af gældsproblemer. Dette bekræfter relevansen af et helhedsorienteret analyseperspektiv i forhold til at

forstå, hvorfor gældsproblemer opstår, og hvordan de bedst kan forebygges.

Analyseresultaterne udpeger samtidig en dobbelthed, som er vigtig at holde fast i, hvis forekomsten af gældsproblemer skal forstås i dybden:

På den ene side vender gældsproblemer ubetinget 'den tunge ende nedad', da unge med fx ringe uddannelsesniveau og begrænset indkomst har øget sandsynlighed for at opleve gældsproblemer sammenholdt med mere ressourcestærke unge.

På den anden side står det klart, at gældsproblemer rammer et bredt udsnit af de danske unge. Når fx bestemte psykologiske træk - som evnen til at udøve selvkontrol i købssituationer - har tydelig sammenhæng med gældsproblemer, så viser det, at ikke kun socialt udsatte unge er i risiko for at stå tilbage med en dårlig økonomi. Derfor er det nødvendigt også at se nærmere på de sociale og samfundsmæssige sammenhænge, som unge navigerer indenfor, og som bidrager til at forme deres økonomiske valg og prioriteringer.

Hurtig og nem adgang til forbrugerkredit

Kapitel 3 belyser, at unge i dag står i en situation, der ikke ligner nogen foregående generationers, hvad angår deres muligheder for at deltage i et kreditbaseret forbrugersamfund. Det er lettere end nogensinde at låne penge til forbrug, hvilket er et udtryk for forandringer i den internationale økonomi på globalt plan.

Vækst og økonomisk udvikling i den moderne velfærdsstat bygger i høj grad på privat forbrug, og husholdningernes gældsætning spiller en stadig mere central rolle i denne udvikling. Langt de fleste af os 'lever på kredit' i dag, enten i kraft af vores huse, biler eller hverdagsforbrug. Men tendensen er mest iøjnefaldende blandt de yngre voksne, der er vokset op med adgangen til forbrugerkredit som en selvfølgelighed.

Med afsæt i låneprodukter som kassekreditter, afbetalingsordninger og hurtige forbrugslån viser kapitlet, hvordan den liberale adgang til forbrugerkredit er accelereret i det nye årtusinde. Der er med andre ord sket en markant udvikling af lånemarkedet i netop de år,

hvor de 18-30-årige er vokset op og er blevet introduceret til forbrugskulturen.

Eksemplerne viser, at markedet for forbrugercredit konstant udvikler sig i nye retninger, men har et underliggende budskab til fælles: Det er nemt at låne penge til præcis det, du har behov for, her og nu. Det er en bevægelse, der går hånd i hånd med samfundets digitalisering, og som skaber nye lånetyper og forretningsmodeller, særligt i tilknytning til internettets ekspansion.

Det er imidlertid også en udvikling, der skaber problemer for visse unge. Modsat tidligere er der sjældent andre end forbrugeren selv til at bremse lånefesten, hvilket stiller nye krav til unge som finansielle aktører. Det handler ikke kun om at kende og kontrollere sin økonomi, men i stigende grad også om at styre sine umiddelbare behov på en både fysisk og digital markedsplads, der konstant opfordrer til hurtigt forbrug for lånte penge.

Det ekspanderende marked for forbrugercredit appellerer netop til de følelser, som mange har vanskeligt ved at kontrollere. I dette lys er det forståeligt, at vi finder en statistisk tæt sammenhæng mellem forekomsten af gældsproblemer og psykologiske forhold som lav selvkontrol.

Unge udfordringer i et højt udviklet forbrugersamfund

Kapitel 4 anvender et etnografisk hverdagslivsperspektiv til at belyse, hvorfor netop *unge* får problemer med at håndtere deres økonomi i det kreditbaserede forbrugersamfund. Unge står således over for en række almenne udfordringer, som gør generationen sårbar i en markedsøkonomi, hvor udbuddet af kortsigtede finansielle løsninger dominerer.

For det første er tilværelsen generelt præget af mange skift og forandringer i det tidlige voksenliv, hvor unge søger selvstændigheden og arbejder på at stå på egne ben. Det gælder fx i forhold til hyppige flytninger, brud i parforhold og skiftende indtægter. Foranderlighed er en naturlig del af ungdomsperioden, men den udfordrer økonomien, fordi den involverer et behov for finansiering, og fordi begivenheder som ny bolig og ny kæreste har tendens til at flytte fokus væk fra de økonomiske omkostninger.

For det andet sker unges identitetsskabende socialisering i stigende grad på det, der kan betegnes som kommercialiserede arenaer, dvs. i sociale sammenhænge, der kræver økonomiske ressourcer. Forbrug bliver i den forstand en forudsætning for social deltagelse i det almindelige ungdomsliv.

Denne udvikling ses dels ved, at en række omkostningstunge varer vinder frem som nødvendige investeringer i et forbrugerperspektiv. Det bedste eksempel er nok smartphonen, der på kort tid er blevet dét kommunikationsmiddel, som sikrer den enkelte adgang til relevante sociale fællesskaber. Dels er det tydeligt, at deltagelse i det almindelige ungdomsliv bygger på forbrug, og at hensynet til at kunne bidrage til fællesskabet på lige fod med vennerne ofte 'trumfer' hensynet til økonomien. De sociale forventninger til forbrug skaber problemer for den gruppe af unge, der har svært ved at håndtere udgifterne, og det bliver ikke nemmere af, at det stadig er belagt med skam og tabu at komme i gældsproblemer i vores kultur.

Disse almene udfordringer i forbrugersamfundet påvirker unges økonomi, men de *skaber* ikke gældsproblemer i sig selv. Analysen peger imidlertid på følgende væsentlige risikofaktorer:

- *Manglende opsparing* eller økonomisk buffer til at håndtere et ofte uforudsigeligt og omskifteligt ungdomsliv.
- *Manglende netværk* eller social buffer, der kan støtte og rådgive i forbindelse med vigtige økonomiske beslutninger.
- *Psykologiske udfordringer*, fx i form af psykisk sårbarhed eller karaktertræk som lav selvkontrol, stærk impulsivitet og høj risikovillighed.
- *Social udsathed*, fx afledt af vanskelige opvækstbetingelser og begrænsede socio-økonomiske ressourcer.

Hverdagslivsperspektivet bekræfter og nuancerer således en række af de risikofaktorer, der blev påvist i den statistiske analyse i kapitel 2.

Konsekvenser af gældsproblemer for unges tryk og trivsel

Kapitel 5 undersøger konsekvenserne af at leve med en dårlig økonomi. Analysen demonstrerer med stor tydelighed, at unge med gældsproblemer har et mere 'fattigt' liv end deres jævnaldrende.

Hverdagen for unge med gældsproblemer er præget af en høj grad af økonomisk utryghed. De er bekymrede for deres økonomiske situation, og utrygheden ser ud til at slå igennem på en række trivselsparametre.

Unge med gældsproblemer har således et væsentligt dårligere *selvoplevet helbred* end deres jævnaldrende. Decideret dårligt helbred forekommer hos 23 % af de gældsramte, hvilket er tre gange så hyppigt som hos unge uden disse udfordringer (7%).

Unge med gældsproblemer oplever ligeledes en markant lavere *livstilfredshed* end andre unge. Andelen af gældsramte unge med lav livstilfredshed (43 %) er næsten tre gange højere end for unge uden gældsproblemer (15 %), og halvt så mange gældsramte (8 %) oplever høj livstilfredshed end tilfældet er for ikke-gældsramte (19 %).

Gældsproblemer hænger også sammen med mistrivsel, når man måler på en række konkrete hverdagsforhold. Sammenholdt med deres jævnaldrende oplever markant flere unge med gældsproblemer eksempelvis *søvnproblemer* og *konflikter* med deres nærmeste på grund af økonomi.

Med forekomsten af gældsproblemer følger desuden en række materielle og sociale afsavn.

Blandt de gældsramte unge er det 63 %, der har undladt at gå til *tandlægen* inden for det seneste år på grund af dårlig økonomi, mens det samme gør sig gældende for 23 % af deres jævnaldrende. En god tredjedel (34 %) af de unge med gældsproblemer har undladt at købe *mad* eller *andre dagligvarer*, og 24 % har undladt at købe foreskrevet medicin. Blandt de øvrige unge er det 8 %, der har undladt at købe mad og andre dagligvarer, og 5 %, der har undladt at købe medicin.

80 % af de unge med gældsproblemer har undladt at *gå ud* med deres venner på grund af deres stramme økonomi, hvilket gør sig gældende for 32 % af de unge uden gældsproblemer. Næsten halvdelen af de unge (49 %) har undladt at *give gaver* til fx fødselsdage, og lige så mange har undladt at *besøge familie eller venner*. Langt færre blandt unge uden gældsproblemer har oplevet denne type sociale afsavn.

Anbefalinger til forebyggelse af unges gældsproblemer

Analyserne tegner billedet af en ungdomsgeneration, hvor en relativt stor gruppe tidligt mister grebet om deres økonomi.

Generelt for de gældsramte unge er, at de er bekymrede for deres økonomiske situation, og at den dårlige økonomi præger deres tryghed og trivsel på gennemgribende vis. De er opmærksomme på problemet, men mangler typisk redskaberne til selv at gøre noget ved det - og har sjældent nogen at rådføre sig med, når de står over for at skulle træffe beslutninger med væsentlig betydning for deres økonomiske fremtid.

Karakteren af unges gældsproblemer er kompleks og kalder på nye typer forebyggende indsatser, hvis kurven skal knækkes. Kernen i den forebyggelsestilgang, som

Forbrugerrådet Tænk anbefaler at arbejde videre med, er ønsket om at *påvirke grundlaget for unges økonomiske beslutninger*. Hermed forstår vi både unges konkrete økonomiske beslutninger og de sociale og strukturelle forhold, der danner ramme om beslutningerne.

Konkret foreslås tre typer af forebyggende indsatser:

En *kampagneindsats*, der sigter mod ændret låneadfærd blandt unge samt kritisk debat om markedet for forbrugercredit. Indsatsen består af kampagner, der konfronterer de unge i selve beslutningspunktet, fx ved købsituationer på nettet, og som gennem forskellige kommunikationsaktiviteter fortæller 'hele historien' om forbrug på kredit.

En *rådgivningsindsats*, der sigter mod at opspore og afhjælpe tidlige betalingsproblemer blandt unge. Indsatsen kombinerer flere elementer, herunder nyudviklede adfærdøkonomiske værktøjer med henblik på håndtering af økonomiske udfordringer i hverdagen samt inddragelse af de unges kreditorer (fx tele- og energiselskaber) som et bindeled til rådgivningen.

En *netværksindsats*, der sigter mod strukturelle forandringer gennem en vidensbaseret påvirkning af beslutningstagere og interessenter. Indsatsen består af workshops for centrale aktører på området, der samles om nye løsninger på gældsområdet. Afsættet vil være *best practice*-erfaringer fra andre europæiske lande, hvor gældsforebyggende initiativer i disse år vinder frem.

De foreslåede forebyggende indsatser skal samlet set bevirke, at unge i mindre omfang træffer valg med langvarige, negative konsekvenser for deres privatøkonomi. Målet er et forbrug i balance og en høj grad af økonomisk tryghed og trivsel blandt unge i Danmark.

Kapitel 1:

Indledning

Kapitel 1: Indledning

12

Gældsproblemer blandt unge i Danmark udgør en stadig større samfundsmæssig udfordring. Over de sidste tyve år er unges gældsætning steget betragteligt (Finansrådet 2014), og i dag er næsten 6 procent af alle unge mellem 18-30 år registreret som dårlige betalere i RKI's gældsregister. Det svarer til omtrent 54.000 unge, der tilsammen er registreret for en gæld på over halvanden milliard kr. Mange af de unge har oparbejdet deres gæld over en forholdsvis kort periode. Allerede ved 22-årsalderen er unge overrepræsenteret i statistikken i forhold til den samlede voksenbefolkning, og inden for aldersgruppen 21-30 år udgør andelen af registrerede skyldnere næsten 7 procent (Experian 2015). Der er med andre ord en stor gruppe unge, som tidligt mister grebet om deres økonomi.

Tallene afspejler en udvikling, hvor det er blevet stadig nemmere at låne penge til forbrug. Det ses særligt tydeligt på markedet for kviklån, som er vokset dramatisk i de seneste år. Disse lån optages over nettet eller mobiltelefonen uden sikkerhed. I 2010 blev der udstedt 20.000 kviklån til en samlet værdi af 37 mio. kr. I 2014 var lånebeløbet steget til 380 mio. kr., fordelt på ca. 140.000 lån (Konkurrence- og forbrugersstyrelsen 2015).

Kviklån udgør stadig kun en lille del af lånemarkedet i Danmark. Væksten er dog symptomatisk for en tid, hvor forbrugerkredit efterhånden tilbydes alle steder, til alle forbrugere og i enhver tænkelig situation. Det er i dag blevet langt lettere at leve et hverdagsliv på kredit, hvor indtægter og udgifter ikke hænger sammen, og hvor problemerne først bliver tydelige, når kassen smækkes i. Samtidig er det blandt unge, at disse forandringer slår mest markant igennem, bl.a. fordi de til forskel fra tidligere generationer vokser op med adgangen til forbrugerkredit som indlysende og selvfølgelig (Poppe og Böcker Jakobsen 2009).

Vi kender endnu ikke de fulde konsekvenser af udviklingen, men det står klart, at gældsproblemer udstikker en meget usikker vej for unges udfoldelsesmuligheder videre frem i voksenlivet. Desuden er det veldokumenteret, at forekomsten af gældsproblemer går hånd i hånd med alvorlige sundhedsmæssige problemer og social marginalisering (Kronofogden 2008; Statens Offentlige Utredninger 2013). Samfundsmæssigt har befolkningens gældsproblemer ligeledes store omkostninger, bl.a. som følge af tabt arbejdsfortjeneste og øgede sundhedsudgifter. I Sverige har man

for nylig beregnet, at de afledte udgifter af borgernes gældsproblemer udgør svimlende 200 mia. kr. årligt (Riksrevisionen 2015).

I det lys kan man argumentere for, at det er dyrt at lade være at gribe ind, både for den enkelte forbrugers sundhed og trivsel og for samfundsøkonomien. Alligevel hersker der i Danmark ikke nogen entydig opfattelse af gældsproblemer som et fænomen, der kræver koordinerede løsninger. Det gælder særligt spørgsmålet om at undgå, at gældsproblemer opstår, der typisk formuleres som et individuelt ansvar eller et familiemæssigt anliggende.

Med hensyn til at afbøde *konsekvenserne* af danskernes gældsproblemer ser det lidt anderledes ud. Her bidrager navnlig den frivillige sektor til at sikre, at mennesker, som kommer i økonomiske vanskeligheder, kan få gratis rådgivning. Det offentlige spiller en vis rolle i disse indsatser, da en del af frivilligrådgivningerne er muliggjort af midler fra Satspuljen, herunder også Forbrugerrådet Tænks gældsrådgivninger på tværs af landet.

Værdien af dette arbejde kan næppe overvurderes. Men det afspejler samtidig velfærdsstatens begrænsede engagement i sagen, som bærer præg af en form for renovations-tankegang: Man bidrager gerne til oprydningen, hvis andre vil svinge kosten, men det betragtes ikke for alvor som et samfundsanliggende at forebygge, at det økonomiske rod opstår, eller at det eskalerer til egentlige gældsproblemer.

TrykFonden og Forbrugerrådet Tænk har på denne baggrund indgået et partnerskab om at udvikle en ambitiøs, langsigtet og effektiv indsats til forebyggelse af gældsproblemer blandt unge mellem 18-30 år i Danmark. Partnerskabet er fra 2014 blevet udmøntet i projektet *På Rette Spor* og falder i tre faser. Den første fase af projektet (2014-2015) har til formål at danne et solidt vidensgrundlag for den forebyggende indsats. Tankegangen er, at hvis gældsproblemer i højere grad skal afværges, er det nødvendigt at afdække og forstå de mekanismer, der skaber udfordringer for unges økonomi. I projektets anden fase (2016-2019) er det meningen, at en række forebyggende tiltag skal udvikles, afprøves og evalueres. De mest effektive indsatser vil herefter kunne rulles ud i større skala i en fase 3.

Denne rapport præsenterer hovedresultaterne fra de undersøgelser af unges gældsproblemer, som er

“

Det overordnede mål med projekt På Rette Spor er at nedbringe omfanget af unges gældsproblemer og herigennem øge den økonomiske tryghed og trivsel blandt unge i Danmark.

gennemført i partnerskabets fase 1. Afslutningsvis i rapporten fremlægges anbefalinger til forebyggende indsatser, som Forbrugerrådet Tænk i lyset af den ny viden lægger op til, at der arbejdes videre med.

1.1 Begrebsafklaring og måling af gældsproblemer

Det overordnede mål med projektet På Rette Spor er at nedbringe omfanget af gældsproblemer og herigennem at øge den økonomiske tryghed og trivsel blandt unge i Danmark. Men hvordan skal vi mere konkret forstå forekomsten af gældsproblemer? Hvornår kan man tale om, at en person eller husstand er 'gældsramt'? Spørgsmålet er ikke så enkelt at besvare, som det lyder, særligt ikke når det drejer sig om unges økonomi.

Husholdningernes låntagning udgør i dag en væsentlig drivkraft for velfærdssamfundets udvikling og vækst, og gæld betragtes derfor sjældent som problematisk i sig selv. Eksempelvis er det de færreste, der kan spare op til at købe deres egen bolig inden for en overskuelig tidshorizont. I stedet har vi vænnet os til, at man som boligejer betaler af på lånet over flere årtier. For mange er det end ikke længere endemålet at blive gældfri (Poppe, Collard, og Jakobsen 2015). Stiftelse af gæld er med til at skabe muligheder for øget forbrug og dermed velfærd, fordi det forskyder betalingen af udgifter, som det for majoriteten af befolkningen ikke er muligt at honorere her og nu. Samtidig bidrager låntagning til økonomisk aktivitet og kan derfor betragtes som produktiv, i hvert fald så længe samfundsøkonomien er i nogenlunde balance.

Spørgsmålet er imidlertid, hvornår gælden ændrer karakter fra at være velfærdsforøgende til at blive en uholdbar situation for den enkelte forbruger eller husholdning. Grundlæggende handler gældsproblemer om, at der opstår et *misforhold mellem indtægter og udgifter*, og at misforholdet har en karakter og en udstrækning, der gør det vanskeligt at imødekomme sine økonomiske forpligtelser. Men det er ikke klart, hvad denne situation nærmere indebærer. Der mangler fortsat officielt vedtagne definitioner på gældsproblemer, og selvom der inden for EU-systemet har været gjort forsøg på at udvikle et fælles begrebssæt (European Commission 2008), synes en fast definition ikke lige om hjørnet. I stedet kan man konstatere, at forskellige lande anvender forskellige begreber - eller slet ikke har en definition (Gumy 2007).

I Danmark har vi knap nok taget hul på disse begrebsmæssige udfordringer. Det har dog ikke bremset debatten om befolkningens stigende gældsproblemer, der især er blevet ført på to fronter:

På *husholdningsniveau* har diskussionen primært handlet om den samlede gældsbyrde. Givetvis fordi Danmark gennem en årrække har haft en form for verdensrekord, målt på omfanget af den private gæld i forhold til disponibel indkomst. I 2011 var husholdningsgælden således i snit 333 procent af den disponible indkomst, det højeste niveau inden for OECD (Lunde 2012). Tallene er forbløffende, men afspejler i stor udstrækning det særlige danske realkreditsystem, som historisk har gjort det muligt for et stort udsnit af befolkningen at optage store lån med sikkerhed i fast ejendom (Østrup 2011).

På *individniveau* er det andre tal, der har tiltrukket sig opmærksomhed. Centralt står opgørelser over antallet af personer med såkaldte betalingsanmærkninger, dvs. borgere der er registreret af deres kreditorer som 'dårlige betalere' i et privat skyldnerregister. I Danmark har vi to sådanne registre, Experians RKI-register (tidligere Ribers) og Debitorregistret. Det første er det mest omfangsrige og det, der almindeligvis refereres til. Udviklingen i antallet af dårlige betalere følges nøje og refereres flittigt i medierne, og det har betydet, at registreringer i RKI efterhånden er blevet en central målestok for omfanget af gældsproblemer i Danmark.

1.1.1 Metoder til måling af gældsproblemer

Vi vælger i denne rapport at definere vores undersøgelsesfelt som *unge med gældsproblemer*. Vi undlader således at tale om *overgældsætning* blandt unge, selvom det er det mest anvendte begreb i litteraturen såvel som i samfundsdebatten. Vores begrundelse er, at overgældsætning giver indtryk af en statisk situation, eller en vedvarende krise i privatøkonomien, som ikke nødvendigvis stemmer overens med virkeligheden. Økonomi er dynamisk, ikke mindst når vi taler om unge mennesker, der ofte har svingende indtægter og udgifter, og som kun så småt er ved at bide sig fast på arbejdsmarkedet. Det gør det ikke mindre vigtigt at tale om gældsproblemer blandt unge - men samtidig må det understreges, at kun en mindre del af disse unge befinder sig i en meget fastlåst økonomisk position, præget af uoverskuelig eller 'håbløs' gæld.

Selvom der ikke i en dansk sammenhæng har været gjort store anstrengelser for at afgrænse, hvad gældsproblemer dækker over, så afspejler de nævnte diskussionsniveauer udmærket den variation i opgørelsesmetoder, som findes i den internationale litteratur på området. Tre meget forskellige mål er således blevet fremhævet (jf. Kronofogden 2008; Statens Offentlige Utredningar 2013). Hver metode har sine klare fordele, men også sine respektive begrænsninger:

- *Den administrative målemetode.* Med denne metode anvendes oplysninger fra officielle registre om borgernes betalingsproblemer. Det kan fx være statistikker over betalingsanmærkninger fra private eller offentlige skyldnerregistre, tvangsauktioner eller gældssaneringsansøgninger. Denne tilgang udmærker sig ved at være nem at anvende, fordi opgørelserne typisk er umiddelbart tilgængelige, og fordi de muliggør et blik på udviklingen over tid, fx hvis man er optaget af at følge omfanget af gældsproblemer i bestemte befolkningsgrupper - blandt unge, nordjyder eller andre. Til gengæld kan man diskutere, hvor præcist målet er. Fx har ikke alle, der er registreret i RKI, rent faktisk gældsproblemer, ligesom det ikke er alle med gældsproblemer, der registreres i RKI. Det giver en vis usikkerhed i målingen af omfanget af gældsproblemer i befolkningen.
- *Den makroøkonomiske målemetode.* Med denne metode, der også betegnes en 'objektiv' tilgang, anvendes oplysninger om husholdningernes økonomi, og der ses på forholdet mellem aktiver og gæld, ofte omtalt som gældskvoten eller gældsrationen. Metoden siger noget om, hvordan husholdningerne samlet set er 'polstret', fx over for rentestigninger eller andre udfordringer. Perspektivet muliggør en diskussion af, om privatøkonomien overordnet set er sund, eller om den fx er på vej mod en overophedning, der kræver regulering. Men fordi boligfinansiering spiller så central en rolle i den samlede økonomi, kan det være vanskeligt at behandle andre forhold tilstrækkeligt nuanceret. Eksempelvis risikerer et område som forbrugercredit at træde i baggrunden, selvom sådanne lån kan have stor betydning for den enkelte husholdning og dens finansielle risikoprofil.
- *Den selvrapporterende målemetode.* Med denne metode, der ofte betegnes en 'subjektiv' tilgang, anvendes oplysninger fra borgerne selv om deres opfattelse af egen økonomi og deres muligheder for at håndtere udgifter og gældsposter. Metoden bygger typisk på spørgeskemadata, og den opfanger således gældsramte personer, der ikke optræder i officielle statistikker eller økonomiske beregninger. Metodens begrænsning er dens afhængighed af, at borgerne selv deltager i dataopbygningen. Her ved man fra andre undersøgelser, at især grupper med få ressourcer er mindre tilbøjelige til at deltage, og det skaber en risiko for, at gældsproblemernes omfang underestimeres (Heide Ottosen 2014).

I denne undersøgelse lægger vi særlig vægt på den *selvrapporterende* metode til måling af gældsproblemer,

dvs. de unges egen oplevelse af økonomiske vanskeligheder. Forekomsten af gældsproblemer defineres som *gentagne betalingsproblemer* i forhold til hverdagens regninger og udgifter.

Med et fokus på selvoplevede gældsproblemer får vi først og fremmest mulighed for at tegne et mere nuanceret billede af problemstillingen end det, som ville have været muligt med brug af administrative eller makroøkonomiske data. Denne målemetode er særlig relevant, når det drejer sig specifikt om *unges* gældsproblemer.

Unges livssituation er per definition omskiftelig, hvilket for manges vedkommende også gælder økonomien. De er samtidig i en tidlig fase af deres voksenliv, hvilket gør det vanskeligt at finde relevante data om målgruppen i de eksisterende registre. Det er fx nemt at konstatere, at kun få unge i starten af 20'erne går på tvangsauktion med deres bolig - men det betyder jo ikke, at gældsproblemer er fraværende i denne aldersgruppe. Selvrapportering af gældsproblemer tillader en form for måling, der er i bedre overensstemmelse med de unges faktiske situation. Med denne fremgangsmåde lægger vi os samtidig op ad en række internationale undersøgelser på området.

Vi supplerer selvrapporterede gældsproblemer med et *administrativt* mål for gældsproblemer, nemlig andelen af unge, der er registreret som dårlige betalere i RKI. Målet er relevant, fordi manglende betalingsevne hurtigt slår igennem i form af en registrering i skyldnerregistret. Som nævnt er de unge allerede fra starten af 20'erne overrepræsenterede i denne statistik.

1.2 Unges navigation i et risikobetonet forbrugersamfund

Udgangspunktet for denne rapport er en antagelse om, at vi alle står over for udfordringer i forhold til at skabe et hverdagsliv i økonomisk balance. Det er mere kompliceret end nogensinde før at orientere sig i et finansielt og forbrugermæssigt landskab, der konstant er under forandring, og som dagligt stiller individet over for en mængde valg.

Vores argument er samtidig, at unge står i en *særligt* udfordrende situation. De befinder sig i et krydspres af krav og forventninger, fordi de er i færd med at skabe en selvstændig tilværelse og identitet, hvilket i dagens samfund er tæt knyttet til forbrug. Samtidig har de fleste på dette stadie i livet forholdsvis begrænsede finansielle erfaringer, men skal stadig forholde sig til en vifte af lånemuligheder og et kreditmarked præget

af tilsyneladende uanede muligheder og en ofte kreativ markedsføring.

Udvikling af gældsproblemer kan i dette lys betragtes som et *risikoscenarie*, der er typisk for den tid, vi lever i. Med begrebet risiko antydes det, at det ikke er alle, der berøres af problemstillingen; de fleste unge lykkes rent faktisk med at udvikle hensigtsmæssige finansielle strategier i samspil med deres omgivelser og skaber derigennem stabile økonomiske karrierer. Spørgsmålet er, hvad der kendetegner den gruppe af unge, som *ikke* formår at håndtere deres økonomiske udfordringer, og hvad der kan forklare, at de udvikler gældsproblemer. Dette tema vil stå centralt i rapportens analyser. Her vil vi nøjes med at opridse, hvad risikoperspektivet mere overordnet betyder for vores måde at angribe gældsproblematikken på, og hvordan de unges egne handlinger eller 'sociale navigation' kan forstås inden for denne analyseramme.

1.2.1 Navigation i ukendt terræn

Ungdomsgenerationen beskrives ofte i mindre flatterende vendinger – som utålmodig, forkælet og krævende. Denne tendens til at ryste på hovedet af de opvoksede generationer er formentlig nogle tusinde år gammel (Politiken 2015a). I hvert fald var fortvivlelsen over de hovedløse unge også udbredt i antikkens Grækenland, og den er stadig intakt. Særligt på det finansielle område beskrives unge i mange sammenhænge som børn, der er sluppet løs i en slikbutik.

Afsættet for denne rapport er et andet. Vi forstår unge som motiverede og reflekterende aktører, der optræder i et spændingsfelt af hensyn og forventninger inden for rammerne af et komplekst forbrugersamfund. Der er som regel gode grunde til, at unge ikke 'bare' handler økonomisk fornuftigt. Unge er en del af bestemte sociale grupper og særlige samfundsmæssige strukturer. De er også børn af deres tid og dermed en del af fælles forestillinger om, hvad det indebærer at være ung i begyndelsen af det 21. århundrede.

En af de største udfordringer for unge i dag er, at den sociale og samfundsmæssige ramme, som de agerer indenfor, i sig selv er stærkt omskiftelig. Det gælder i forhold til *forbrugskulturen*, som i stadigt stigende grad bliver definerende for den enkeltes deltagelse på stort set alle sociale arenaer. Det handler ikke nødvendigvis om social status, men om noget mere grundlæggende: At forbrug slet og ret er forudsætningen for eller adgangsbilletten til det sociale rum. Det bedste eksempel i netop disse år er formentlig betydningen af at have en smartphone, der er blevet det foretrukne kommunikationsmiddel i allerbredeste forstand.

De hastige skift ses også i forhold til *det finansielle marked*, som er en forudsætning for, at den enkelte kan forbruge og dermed være en aktiv social medspiller. Kreditmarkedet har gennemgået markante forandringer gennem de seneste to-tre årtier, hvor adgangen til forbrug for lånte penge er øget eksponentielt (Hohnen og Jakobsen 2014). Udviklingen har for alvor taget fart siden årtusindskiftet, dvs. netop i den periode, hvor de 18-30-årige er vokset op og er blevet en del af forbrugskulturen.

For at indfange den verden og det handlingsrum, som unge i dag agerer i, benytter vi begrebet 'social navigation'. Ideen om at se unge som sociale navigatører stammer fra antropologien, hvor Henrik Vigh (2009) har udviklet begrebet i forbindelse med analyser af unges situation i fattige og stærkt konfliktfyldte områder som det vestafrikanske land Guinea Bissau (Vigh 2009). Ustabiliteten gør, at disse unge ikke længere kan henholde sig til traditioner og gængse handlemåder for at klare sig igennem tilværelsen. I et krisepreget og dybt uforudsigeligt samfund må de i stedet konstant udvikle nye handlingsstrategier, mens de 'bevæger sig i et bevægeligt landskab' (ibid.).

Der er langt fra Guinea Bissau til Danmark – heldigvis. Men Vighs begreb er relevant at tænke med, når vi ser på unges særlige udfordringer i en forbrugskultur under fortløbende forandring. Danske unge udfører netop en form for social navigation, når de bevæger sig i et usikkert og ofte uigennemskueligt finansielt landskab. Vi bruger således begrebet til at indfange den særlige form for handlingsrum, som unge befinder sig i, når de som forholdsvis uerfarne navigatører skal lære at begå sig som unge voksne med selvstændig økonomi. Ligesom Vighs vestafrikanske unge må de forholde sig til, at alt det, de kender og i er i færd med at lære, hurtigt kan ændre karakter, når det landskab, de bevæger sig gennem, i sig selv er i bevægelse.

1.2.2 Lokalisering af risikofaktorer

Landskabet ser ikke ud på samme måde for alle. De overordnede udfordringer er nok de samme, men det betyder ikke, at mulighederne for at håndtere dem er fælles. Nogle unge er mere udsatte for at have gældsproblemer end andre, og et væsentligt formål med denne rapport er at give bud på, hvilke mekanismer der øger denne risiko.

Vi udforsker i denne rapport en række sammenhænge, herunder:

- Socio-demografiske risikofaktorer (fx køn, alder og familiestatus)
- Socio-økonomiske risikofaktorer (fx uddannelse, beskæftigelse og indkomst)

- Privatøkonomiske risikofaktorer (fx grad af opsparing, brug af låneformer)
- Psykologiske risikofaktorer (fx grad af selvkontrol, evne til behovsudsættelse)
- Sociale/relationelle risikofaktorer (fx adgang til støttende netværk)

Socio-demografiske og socio-økonomiske forklaringsmodeller har traditionelt tiltrukket sig stor opmærksomhed i gældsforskningen, hvor man generelt finder, at lav indkomst, ringe tilknytning til arbejdsmarkedet, lavt uddannelsesniveau og begrænsede familiemæssige ressourcer øger risikoen for gældsproblemer (Lea, Webley, og Walker 1995; Kronofogden 2008; Statens Offentlige Utredninger 2013). Alder har også vist sig at have betydning, og en del studier dokumenterer, at unge i større grad end andre aldersgrupper rammes af gældsproblemer (Jiang og Dunn 2013; Kim, Chatterjee, og Kim 2012; Legge og Heynes 2009).

Det understreges dog samtidig mange steder i forskningen, at gældsproblemer ikke kan anskues alene som et fattigdomsproblem eller et ressourcespørgsmål, og at gældsproblemer hyppigt optræder i kølvandet på negative livsbegivenheder som skilsmisse, arbejdsløshed og alvorlig sygdom (Christensen 2014; Kronofogden 2008; Legge og Heynes 2009; Sandvall 2008). Det er klart, at sådanne begivenheder også har en social slagside. Lavtuddannede er fx i større risiko end højtuddannede for at miste deres job, ligesom den sociale ulighed i sundhed er veldokumenteret (Due og Holstein, 2009). Alligevel viser den stærke sammenhæng mellem negative livsbegivenheder og gældsproblemer, at dårlig økonomi har en vis 'demokratisk' karakter. Det er noget, der principielt kan ramme de fleste.

Denne pointe er også relevant at fremhæve i forhold til det, vi her har betegnet *psykologiske og privatøkonomiske* risikofaktorer. En række undersøgelser har påvist en sammenhæng mellem udvikling af gældsproblemer og personlighedstræk som impulsivitet, risikovillighed og lav selvkontrol (Beraldo, Caruso, og Turati 2013; Gathergood 2012; Legge og Heynes 2009). Denne type forklaringsmodeller går ligeledes imod en forståelse af gældsproblemer som entydigt bundet til socialt udsatte grupper. At udvise manglende selvkontrol eller at have vanskeligheder med at udsætte sine behov i finansielle og forbrugsmæssige anliggender er en adfærd, der tilsyneladende går på tværs af gængse socioøkonomiske skel som uddannelse, beskæftigelse og indkomst. Det er således en central pointe i den nyere psykologiske forskning, der går under samlebetegnelsen adfærdsøkonomi, at mennesket ikke er den økonomisk rationelle aktør, som megen økonomisk teori hidtil har antaget. Vi er i stedet som udgangspunkt

'forudsigeligt irrationelle' aktører i kraft af almene neurologiske funktioner ((Ariely 2008; Kahneman 2011; Thaler og Sunstein 2008).

Ifølge denne forskningstradition besidder vi som mennesker et rationelt mentalt beredskab, der sættes i værk, når vi ellers får tid til at tænke os om. Men vi har også et mere intuitivt system, der bidrager til, at vi effektivt kan træffe hurtige og rutineprægede beslutninger. Et stort antal psykologiske eksperimenter har påvist, at vi helt generelt er disponeret for at træffe dårlige valg eller såkaldt 'varme beslutninger' (Kahneman 2011). Det gælder særligt, når vi er under pres, hvor en tendens til 'overoptimisme' i vurderingen af (fx økonomiske) risici sætter ind (Kilborn 2005).

Adfærdsøkonomien bidrager med en række yderst væsentlige pointer i et forbrugersamfund, hvor vi uophørligt opfordres til at konsumere for lånte penge, dvs. underlægge os vores naturlige orientering mod umiddelbar behovstilfredsstillelse. Igen er ikke alle lige 'vilde i varmen'. Empiriske undersøgelser tyder i stedet på, at nogle er mere disponeret for at træffe dårlige økonomiske beslutninger end andre (Kahneman 2011).

De mere *socialt og relationelt* orienterede risikofaktorer er dem, der er dårligst belyst i den eksisterende gældsforskning. Det skyldes formentlig, at disse mekanismer er vanskelige at indfange med de metoder, som præger hovedparten af studierne (brug af registerdata, administrative data og psykologiske eksperimenter). Sociale forklaringsmodeller vedrører fx betydningen af, hvorvidt man har personer i sit nære netværk at gå til, når økonomien spidser til, hvilken rolle forbrug spiller i de sociale fællesskaber, man er en del af, og i hvor høj grad økonomiske udfordringer kan italesættes i vennegruppen. Vi er stærkt optaget af disse mekanismer i denne rapport, både fordi de hidtil har været underbelyst, og fordi vi mener, at denne type forklaringsmodeller er særligt relevante i forhold til unge, der socialt set lever et omskifteligt liv, og hvor fællesskaber med jævnaldrende spiller en central og identitetsmæssigt definerende rolle.

1.3 Rapportens datagrundlag

Rapporten bygger på et bredt datagrundlag bestående af både kvantitative og kvalitative data. Alle data er indsamlet i perioden april 2014-juni 2015.

Tabel 1.1 (s. 18) giver en samlet oversigt over dataindsamlingerne. Vi henviser derudover til metodeappendiks for en mere udførlig gennemgang af metoder og analysestrategier samt overvejelser om sensitivitet og validitet.

Tabel 1.1: Oversigt over datakilder og metoder

DATAKILDE	BESKRIVELSE	FORMÅL OG ANVENDELSE
Litteraturstudie	I perioden april-juni 2014 er der gennemført et systematisk review af den eksisterende forskning på gældsområdet. Søgningen er foretaget blandt nordisk og engelsksproget litteratur fordelt på videnskabelige artikler samt afhandlinger og større og mindre rapporter om emnet.	At skabe overblik over eksisterende viden om gældsproblemer blandt unge. Inddrages løbende i rapporten til at understøtte og perspektivere undersøgelsens resultater.
Interview med interessenter	Interviews og møder med interessenter, der er udvalgt pga. deres viden om gældsproblemer, unge, kreditmarkedet, inkassoinddrivelse og forebyggelsesinitiativer. Foretaget løbende i projektperioden.	At skabe kontakter til centrale interessenter på feltet, samt at få indblik i deres erfaringer med unge med gældsproblemer og forebyggelse af problemstillinger blandt unge.
Interview med gældsrådgivere	11 interviews med medarbejdere fra tre af landets gældsrådgivningstilbud, hhv. Settlementet, KFUM's sociale arbejde og Forbrugerrådet Tænks gældsrådgivninger. Interviewene er foretaget i perioden juni-august 2014.	At skabe viden om de eksisterende tilbud for personer med gældsproblemer, samt den her opbyggede viden om unge med gældsproblemer.
Fokusgrupper med unge	3 fokusgrupper med et bredt udvalg af danske unge mellem 18 og 30 år afholdt i juni 2014. De 21 unge blev rekrutteret via et internetpanel og havde alle erfaring med at stifte gæld. De unge blev inddelt i grupper efter alder og beskæftigelsesstatus og diskuterede en række emner gående fra forbrugsvaner, pengeforståelse, syn på kreditmarkedet til egne erfaringer med låneoptag.	At skabe viden om almindelige unges oplevelse af og erfaringer med kredit og forbrug, og har særligt fungeret som indgangsvinkel til at belyse generelle tendenser i de unges hverdagsliv og økonomi. Materialet inddrages i rapportens kvalitative analyser.
Interview med unge med økonomiske problemer	17 dybdeinterviews blandt unge med selvoplevede økonomiske problemer i perioden september-november 2014. De unge blev rekrutteret via forskellige kanaler, herunder gældsrådgivninger, uddannelsesinstitutioner, anbringelsessteder og sociale medier. Interviewene omhandlede de unges hverdagsliv og økonomiske problemer med særlig vægt på livsbiografiske fortællinger og de unges gældskarriere.	At skabe viden om den situation, som unge med gældsproblemer befinder sig i, og gennem deres historier identificere forklaringer på, hvorfor nogle unge ender i alvorlige økonomiske udfordringer. Interviewene danner særligt udgangspunkt for rapportens kvalitative analyser.
Survey blandt danske unge	Spørgeskema udsendt til 5.000 tilfældigt udvalgte unge mellem 18 og 30 år i samarbejde med virksomheden Rådgivende Sociologer. I perioden april-juni 2015 har 2.103 unge besvaret skemaet enten online eller via et telefoninterview (svarprocent 43).	At indsamle nye data om danske unges gældsproblemer, herunder omfanget af unge med gældsproblemer. Herudover var undersøgelsens fokus at kaste lys over, hvad der kendetegner de unge, der har gældsproblemer. Datamaterialet danner særligt udgangspunkt for rapportens kvantitative analyser.
Survey blandt privatkunderådgivere	I marts-april 2015 blev 2.998 privatkunderådgivere inviteret til en undersøgelse om de unge bankkunder i alderen 18-30 år, som 1.580 personer besvarede (svarprocent 53). Undersøgelsen er gennemført i samarbejde med Finansforbundet, der har bistået med kontakt og udsendelse til deres medlemmer samt datarensning.	At få indblik i bankrådgivernes erfaringer med de unge kunder, herunder særligt deres låneadfærd og rådgivningskontakten med de unge kunder. Datamaterialet inddrages løbende i undersøgelsen til at understøtte, nuancere og perspektivere analyserne af surveyen og interviewene med de unge.
RKI-tal	Experian har bidraget med opdaterede tal for gruppen af 18-30-årige registreret som dårlige betalere i RKI-registret, der herefter er analyseret af På Rette Spor.	At belyse andelen af unge med gældsproblemer med en administrativ målemetode. Anvendes som supplement til resultaterne af den selvrapporterende målemetode.

1.4 Rapportens indhold

Ud over denne indledning er rapporten inddelt i fire analysekapitler samt en konklusion, der også peger på en række mulige forebyggelsesperspektiver.

I kapitel 2 fastlægger vi et grundlag for rapportens øvrige analyser, dels ved at beregne, hvor stor en andel af de danske unge, der har gældsproblemer, dels ved at undersøge statistiske sammenhænge mellem forekomsten af gældsproblemer og en række baggrundsvARIABLE.

I kapitel 3 kortlægger vi det finansielle landskab og kreditmarked, som unge skal navigere i. Vi undersøger, hvordan det nuværende lånemarked er opstået, hvad der kendetegner udviklingen i adgangen til forbruger-kredit i det nye årtusinde, og hvordan unge håndterer de nye muligheder og risici.

I kapitel 4 udforsker vi med et etnografisk perspektiv årsager til, at netop unge får problemer med at håndtere deres økonomi i et kreditbaseret forbrugersamfund. Vi undersøger de udfordringer, som unge møder i overgangen til det selvstændige voksenliv, og vi afdækker de mekanismer, der øger unges risiko for at få gældsproblemer.

I kapitel 5 undersøger vi konsekvenser af at leve med en dårlig økonomi. Vi viser, at gældsramte unge har et mere 'fattigt' liv end deres jævnaldrende, og at gældsproblemer har betydning for unges grundlæggende tryghed, trivsel og afsavn.

Kapitel 6 præsenterer kort rapportens hovedfund og giver på denne baggrund anbefalinger til, hvordan der kan arbejdes med at forebygge unges gældsproblemer.

Kapitel 2:

Unge med gældsproblemer: et statistisk portræt

Kapitel 2: Unge med gældsproblemer: et statistisk portræt

22

I dette kapitel præsenteres den nyeste kvantitative viden om danske unges gældsproblemer. Vi lægger ud med at opgøre antallet af gældsramte unge mellem 18 og 30 år. Herefter stiller vi skarpt på, hvordan gældsproblemerne fordeler sig, og der tegnes et portræt af gruppen. Endelig kommer vi med en række statistiske forklaringer på, hvad der øger sandsynligheden for, at en ung har gældsproblemer.

De præsenterede resultater bygger på den hidtil største spørgeskemaundersøgelse om unges privatøkonomi og gæld, der er foretaget i Danmark. Undersøgelsen er banebrydende, da klassiske socio-økonomiske parametre som unges indkomst og uddannelsesniveau kobles med forhold som privatøkonomisk adfærd, psykologiske karakteregenskaber og sociale netværk. Resultaterne giver samlet set en unik indsigt i unges økonomi anno 2015 og en række klare indikationer på, hvorfor gældsproblemer opstår i ungdomslivet for en betydelig andel af danske unge.

Til undersøgelsen er 5.000 unge mellem 18 og 30 år blevet tilfældigt udtrukket fra CPR-registret, og de

har i perioden april-juni 2015 svaret på undersøgelsen via et elektronisk spørgeskema. I alt 2.103 unge har besvaret spørgeskemaet, og den opnåede svarprocent på 43 % vurderes som meget tilfredsstillende i lyset af målgruppen, skemaets længde og det overordnede tema.

Som ved andre spørgeskemaundersøgelser er der dog nogle typer af unge, der er underrepræsenterede i undersøgelsen. Bortfaldet må formodes at føre til en *underestimation* af gældsproblemernes omfang. Det skyldes, at det ofte er de socialt mest sårbare, der ikke deltager i spørgeskemaundersøgelser (Heide Ottosen 2014). Vi må derfor forvente, at nogle af de unge, der har de største økonomiske udfordringer, har undladt at deltage. Læs nærmere om undersøgelsens repræsentativitet i metodeappendiks.

2.1 Måling af gældsproblemer

Som beskrevet i kapitel 1 vælger vi at opgøre unges gældsproblemer med afsæt i henholdsvis selvrapporterede og administrative data (figur 2.1).

Boks 2.1:

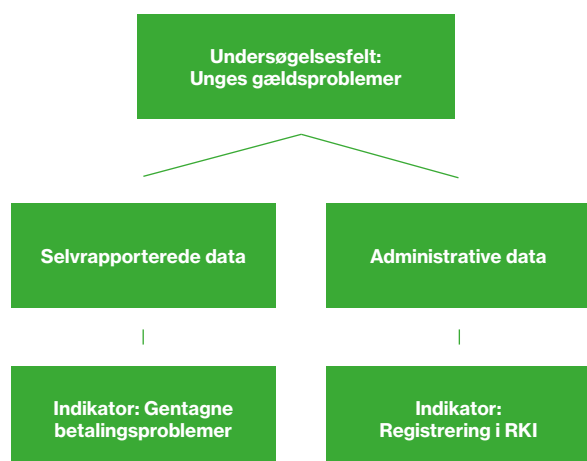
Sådan måler vi gældsproblemer

De unge er i spørgeskemaet blevet bedt om at svare på følgende spørgsmål: *‘Hvor ofte har du inden for det seneste år oplevet, at du ikke var i stand til at betale en eller flere af følgende udgifter til tiden?’*.

Her er de unge blevet stillet over for 5 forskellige regningstyper (fra husleje og afdrag på gæld til regninger vedrørende telefoni, forsikringer mv.) og en svarskala gående fra ‘Aldrig’ til ‘Fem gange eller flere’. Har man inden for et år været i restance med den samme regningstype to gange (eller oftere), betragtes man som havende gentagne betalingsproblemer - og dermed gældsproblemer.

Figur 2.1: Oversigt over målingen af unges gældsproblemer

Den selvrapporterende målemetode vil være bærende for vores analyser og beror på oplysninger fra de unge selv indhentet via spørgeskemaundersøgelsen. Vi anvender her selvoplevede økonomiske problemer i form af *gentagne betalingsproblemer* som den centrale indikator for unges gældsproblemer (se boks 2.1). Dette indikator-mål er tidligere anvendt i en lang række internationale undersøgelser af gældsproblemer på befolkningsniveau, herunder den anerkendte levevilkårsundersøgelse EU-

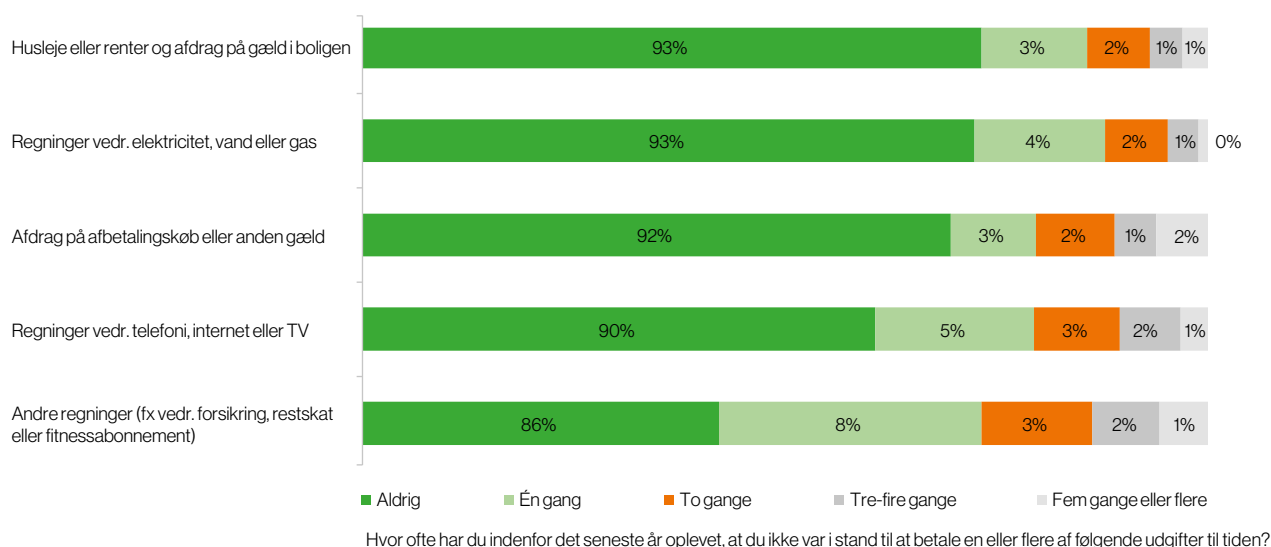
SILC, der gennemføres som en årlig survey-undersøgelse med bl.a. dansk deltagelse. Den administrative målemetode benyttes som supplement hertil og baseres på registreringer af unge som *dårlige betalere* i RKI-registret.

Når vi anvender *gentagne* betalingsproblemer som vores primære indikator, er det for at sikre, at omfanget af gældsproblemer ikke overestimeres. Vi ved fra bl.a. fra vores kvalitative interviews, at mange glemmer en regning eller bevidst vælger at skubbe den en måned frem for at købe sig lidt luft i økonomien. Dette bør ikke forveksles med en mere generel situation, hvor regninger misligholdes, fordi indtægter og udgifter ikke hænger sammen. Omvendt bekræfter de resultater, som præsenteres i kapitlet, at selv den relativt 'milde' definition, vi arbejder med (restance med samme regningstype mindst to gange inden for et år), statistisk set udgør en meget stærk indikator for forekomsten af gældsproblemer.

2.2 Omfanget af gældsproblemer blandt danske unge

Overordnet betragtet får de fleste unge i dag betalt deres regninger og udgifter til tiden (figur 2.2). I forhold til boligudgifter (husleje og afdrag på boliggyld) er det 4 % af de unge, der har været i restance mindst to gange det seneste år. 3 % har haft gentagne betalingsproblemer i forbindelse med deres forsyningsregninger. For afdrag

Figur 2.2: Oversigt over de unges betalingsproblemer (n=2103)

13,4%

af de danske unge
har gældsproblemer

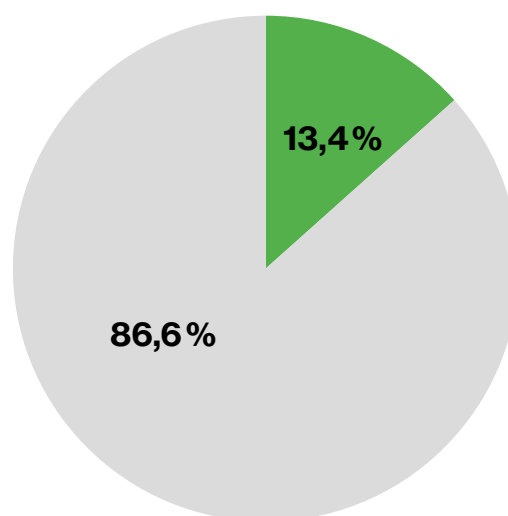
på afbetalingskøb eller anden gæld er det 5% og for leområdet er det stort set lige så mange (6%). For øvrige regninger som fx fitness og restskat er der en lidt større andel på 7%, der har været i restance mindst to gange.

På baggrund af de unges svar har vi udskilt den gruppe, der *gentagne gange* har oplevet betalingsvanskeligheder *inden for minimum én af de fem regningstyper* og som dermed kan betegnes som unge med gældsproblemer (se boks 2.1). Når dubletter er frasorteret, kan vi opgøre den samlede andel af danske unge med gældsproblemer til **13,4 %**, svarende til i alt 281 unge i datamaterialet.

Andelen svarer til, at mellem 112.000-140.000 unge mellem 18-30 år i dag har gældsproblemer¹. Dette tal må betragtes som et konservativt bud på omfanget af gældsramte unge. Som ved andre spørgeskemaundersøgelser skal der tages højde for bortfald, og her er det kendt, at de mest udsatte og ressourcetsvage grupper sjældent deltager. Konkret ved vi, at en del af de personer, der døjer med alvorlige gældsproblemer, er tilbøjelige til ikke at åbne breve og svare på telefonopkald fra numre, de ikke kender.

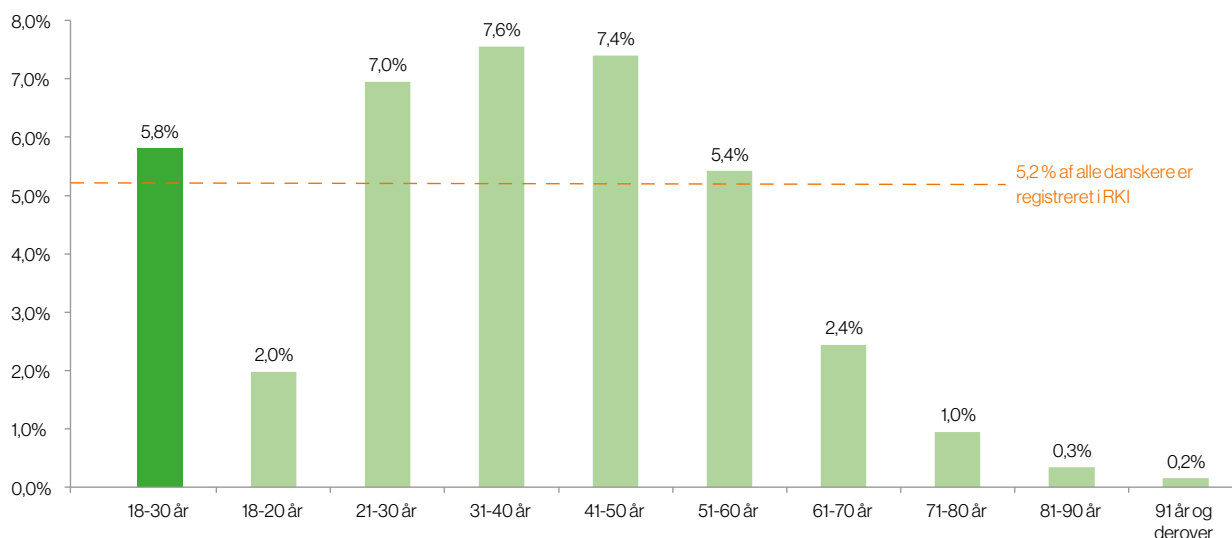
Andelen af unge, der er registreret i RKI som dårlige betalere, er en alternativ måde, hvorpå omfanget af unge med gældsproblemer kan opgøres. RKI-tallene bygger på kreditorernes indberetninger, og de forekommer som udgangspunkt efter tre rykkerskrivelser

Figur 2.3: Andelen af danske unge med gældsproblemer (n=2103)

og en indkaldelse til inkasso. Det er derfor ikke overraskende, at andelen af registrerede dårlige betalere er lavere end andelen med selvrapporterede gældsproblemer. Pr. juli 2015 er 54.098 unge mellem 18 og 30 år registrerede som dårlige betalere, hvilket svarer til **5,8 %** af ungebefolkningen (figur 2.4). Tallet er en smule højere end gennemsnittet for den samlede voksenbefolkning på 5,2%.

Figur 2.4: Andelen af befolkningen registreret i RKI pr. juli 2015 (Kilde: Experian)

Samlet set udgør både gentagne betalingsproblemer og registrering i RKI relevante mål for forekomsten af gældsproblemer blandt unge i Danmark. At 13,4 % af de unge har oplevet gentagne betalingsproblemer det seneste år tydeliggør imidlertid, at udbredelsen af gældsproblemer er markant mere omfattende end hidtil antaget.

2.3 Hvad kendetegner gruppen af unge med gældsproblemer?

I dette afsnit ser vi nærmere på, hvad der kendetegner gruppen af unge med gældsproblemer. Vi undersøger karakteristika ved gruppen i lyset af en række risikofaktorer, som den internationale forskning har udpeget som centrale for forekomsten af gældsproblemer, og som er listet i tabel 2.1².

Tabel 2.1: Oversigt over de spørgsmål og risikofaktorer, der kortlægges i kapitlet

RISIKOFAKTORER	SPØRGSMÅL
Socio-demografi	Køn, alder, region, boligforhold, familiestatus
Socio-økonomi	Uddannelse, beskæftigelse, indkomst
Privatøkonomi	Opsparing, nuværende lån
Psykologiske faktorer	Sparer op til større køb, budgetlægning, brug af afbetalingsordning, impulsivitet, selvkontrol
Socialt netværk	Hjælp fra venner, netværk at tale med, kendskab til økonomiske problemer

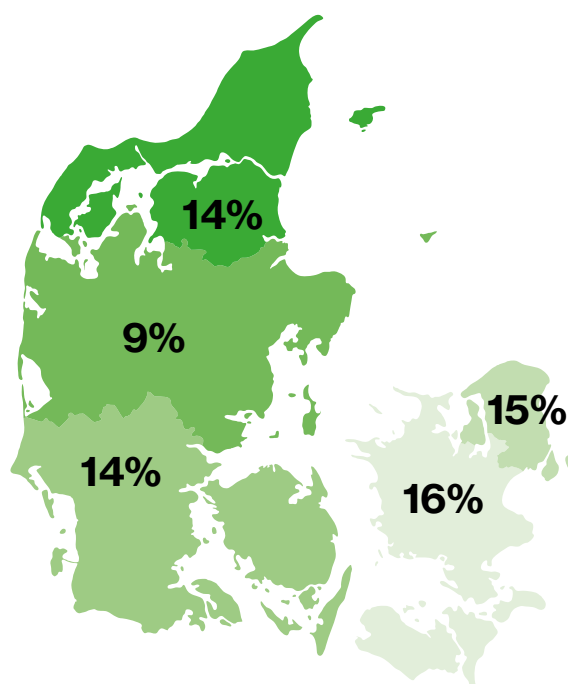
2.3.1 Socio-demografiske forhold

Tidligere studier har vist, hvordan baggrundsforhold som alder og civilstatus har markant indflydelse på, om en person eller husstand udvikler gældsproblemer (Gumy 2007; Økonomi- og Erhvervsministeriet 2010). Også vores aktuelle undersøgelse viser, at der på flere områder er tydelige sammenhænge mellem socio-demografiske forhold og forekomsten af gældsproblemer.

I forhold til *køn* viser der sig ikke at være signifikante forskelle mellem andelen af unge kvinder og mænd med gældsproblemer. 12 % af mændene og 14 % af kvinderne har gældsproblemer. Dette resultat er i tråd med Økonomi- og Erhvervsministeriets analyse af danskeres betalingsproblemer (2010), der heller ikke fandt klare kønsforskelle³.

Ser vi på, hvordan gældsproblemerne fordeler sig *geografisk*, finder vi en række regionale forskelle (se figur 2.5). Region Midtjylland er underrepræsenteret med blot 9 % unge med gældsproblemer, mens de øvrige regioner har en andel på mellem 14-16 %. Værst ser det ud i Region Sjælland med 16 % gældsramte unge. Dette billede genkendes fra andre undersøgelser, hvor Region Sjælland skiller sig negativt ud, bl.a. med en høj andel personer, der er registreret i RKI, og en overrepræsentation af tvangsauktioner (Ugebrevet A4 2015; Information 2015).

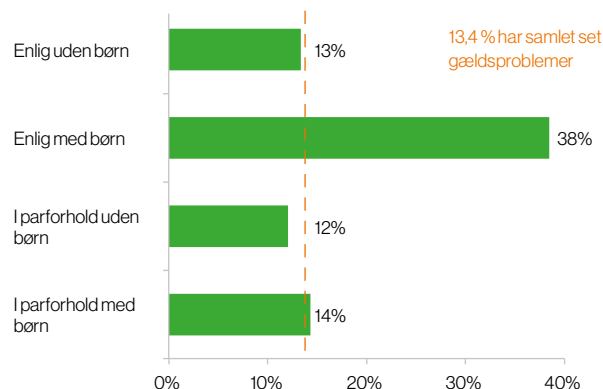
Figur 2.5: Andel med gældsproblemer fordelt på region (n = 2103)*

Også de unges *alder* viser sig at have betydning for forekomsten af gældsproblemer (figur 2.6). Andelen af unge med gældsproblemer stiger støt allerede fra det 18. år, hvor de unge får mulighed for at låne penge, og frem. Kurven topper, når de unge er midt i tyverne. Her har hver femte gældsproblemer. I sidste halvdel af tyverne falder andelen til 13 %, dvs. andelen for hele ungdomsgruppen. Blandt de ældste unge er der altså ikke tale om, at man er 'kommet på den anden side' af gældsproblemerne. Tværtimod ser det ud til, at dårlig økonomi i de tidlige ungdomsår trækker spor videre op i voksenlivet. Samme udvikling finder vi i RKI-registret, hvor andelen af dårlige betalere stiger år for år i de tidlige tyvere (Experian 2015). Desuden oplever man hos Experian, der driver RKI-registret, at en betragtelig del af de unge, der registreres tidligt i deres liv som dårlige betalere, dukker op i registret igen senere i livet (Papsø, personlig kommunikation 2015).

Det sidste socio-demografiske forhold, vi har set på, vedrører de unges *familiemæssige status*. Familietype er inden for gældslitteraturen et af de centrale parametre i forhold til at kunne forklare forekomsten af gældsproblemer (Gumy 2007; Økonomi- og Erhvervsministeriet 2010). Vi finder da også en stærkt signifikant sammenhæng, da enlige med børn er markant overrepræsenterede blandt unge med gældsproblemer (figur 2.7). Mens de øvrige familietyper har en

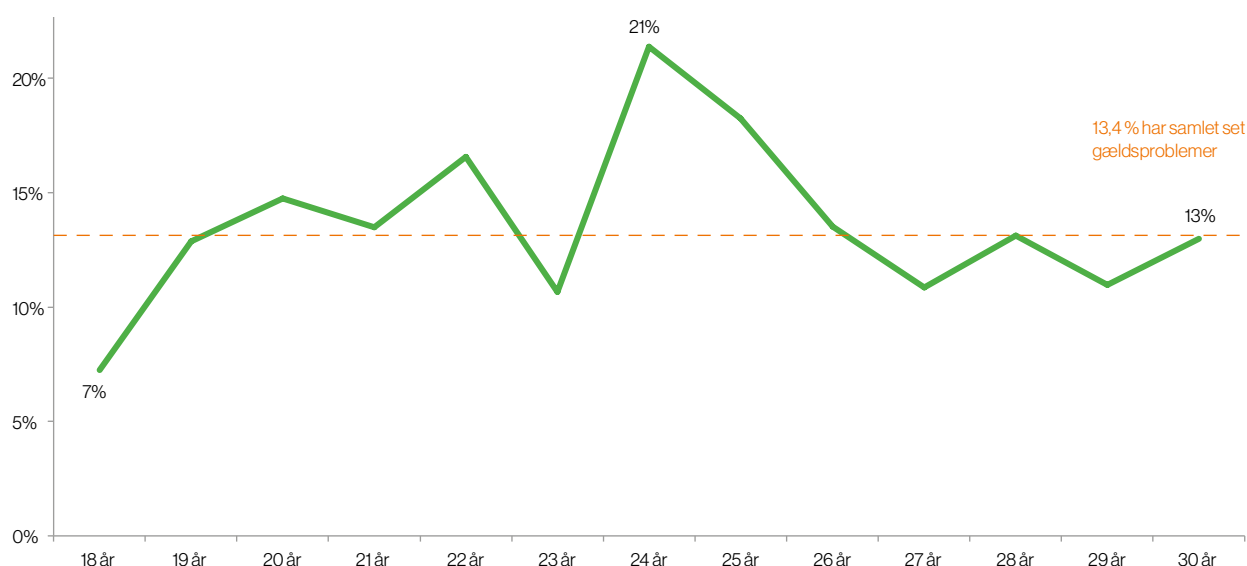
Figur 2.7: Andel med gældsproblemer fordelt på familietype (n = 2103)***

andel på 12-14 %, kæmper hele 38 % blandt de enlige forsørgere med gældsproblemer⁴.

Det er dog ikke givet, at rollen som enlig forsørger i sig selv forklarer overrepræsentationen. Ifølge en undersøgelse fra CASA (2005) blandt enlige mødre knytter gruppens udsathed sig til en række socio-økonomiske forhold, herunder en lavere beskæftigelsesgrad og en lavere stigning i disponibel indkomst end gennemsnittet (Hansen 2005). Vi vender tilbage til spørgsmålet om, hvilke statistiske forhold der kan forklare forekomsten af gældsproblemer, i slutningen af kapitlet, hvor vi

Figur 2.6: Andel med gældsproblemer fordelt på alder (n = 2103)*

kontrollerer for mulige sammenhænge mellem de enkelte risikofaktorer.

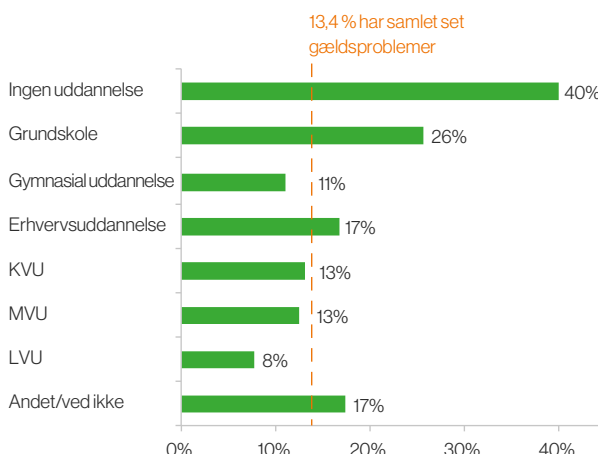
2.3.2 Socio-økonomiske ressourcer

Manglende viden og navnlig mangelfuld finansiell forståelse er blandt de risikofaktorer, der hyppigst fremhæves som forklaring på forekomsten af gældsproblemer, ikke mindst blandt unge (Ejsing og Nielsen 2011; Lea, Webley, og Walker 1995; Gathergood 2012). Argumentet er, at begrænset viden og lav finansiell forståelse kan være en alvorlig hindring for at sætte sig ordentligt ind i kreditmarkedets komplicerede vifte af lånetilbud og for i det hele taget at vurdere, om ens økonomi kan bære at låne penge.

Vi har ikke afdækket unges finansielle forståelse specifikt, men kun spurgt til deres *uddannelsesniveau*. Dette udgør således ikke en måling af de unges finansielle kompetencer, men er udelukkende en indikator for deres generelle viden (se boks 2.2).

Ikke desto mindre viser der sig at være en signifikant sammenhæng mellem forekomsten af gældsproblemer og de unges uddannelsesniveau. Unge uden uddannelse⁵

Figur 2.8: Andel med gældsproblemer fordelt på uddannelsesniveau (n = 2103)***

og unge kun med en grundskoleuddannelse er således markant overrepræsenterede blandt de unge med gældsproblemer. Det samme er tilfældet - om end i mindre grad - for unge med en erhvervsfaglig uddannelse (figur 2.8). Disse fund er i tråd med en undersøgelse foretaget

Boks 2.2:

Sådan måler vi uddannelsesniveau

Vi har udarbejdet et samlet mål for uddannelse, der tager højde for dynamikken i ungdomslivsfasen, hvor mange unge fortsat er under uddannelse.

For de unge, der ikke er i gang med en uddannelse, opgøres niveauet af deres senest afsluttede uddannelse, mens de unge, der er i gang med en uddannelse, registreres med dette uddannelsesniveau, på trods af at uddannelsen endnu ikke er afsluttet.

Opgørelsesmetoden giver et estimeret bud på de unges uddannelsesniveau nu og her. På trods af at nogle unge sandsynligvis senere vil påbegynde en anden uddannelse, og andre ikke vil fuldføre deres igangværende uddannelse, giver målet det bedste billede på den uddannelsesmæssige situation, de unge befinder sig i på tidspunktet, hvor gældsproblemerne opgøres.

på data fra EU-SILC-surveyen, der viser, at personer med lavere uddannelsesniveau har øget sandsynlighed for at komme i restance sammenlignet med personer med højere uddannelsesniveau (Gumy 2007).

Det er samtidig værd at notere, at et højt uddannelsesniveau ikke er ensbetydende med et fravær af gældsproblemer. Unge med en kort eller en mellemlang videregående uddannelse har lige så ofte gældsproblemer som ungegruppen som helhed, mens 8 % af de unge, der er i gang med eller har afsluttet en lang videregående uddannelse, har gældsproblemer.

Vender vi blikket mod de unges *beskæftigelsessituation*, finder vi ligeledes signifikante sammenhænge mellem tilknytningen til arbejdsmarkedet og forekomsten af gældsproblemer (figur 2.9).

Blandt unge, der er i beskæftigelse som enten fuldtidsansatte, deltidsansatte eller selvstændige, har 11 % gældsproblemer, dvs. en svag underrepræsentation i forhold til de 13,4 %, der har gældsproblemer blandt den samlede ungegruppe. Andelen af studerende med gældsproblemer er 12 %. For unge, der befinder sig på kanten af eller helt uden for arbejdsmarkedet (ledig, aktivering, førtidspension, sygemeldt), ser det markant anderledes ud. Her oplever 27 %, eller mere end hver fjerde ung, at have gældsproblemer. Økonomi- og Erhvervsministeriet finder lignende resultater i

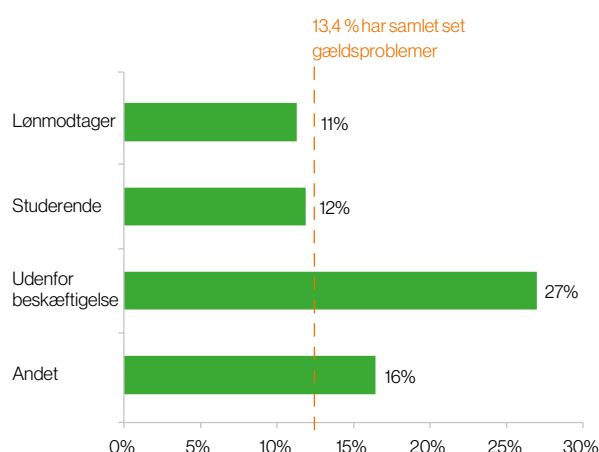
deres analyse af betalingsproblemer i Danmark, hvor arbejdsløshed fremhæves som en af de primære forklaringer på manglende betalingsevne (Økonomi- og Erhvervsministeriet 2010).

Uddannelsesgrad og indtægtsniveau hænger i stor udstrækning sammen, og flere studier påviser da også en statistisk sammenhæng mellem *indkomst* og økonomiske problemer. Jo lavere indtægt, jo større er sandsynligheden for at blive gældsramt (Gumy 2007). Dette mønster bekræftes blandt de danske unge. Figur 2.10 viser således, at unge med en personlig årlig indkomst over 199.999 kr. i lavere grad har gældsproblemer sammenlignet med unge, der tjener mindre.

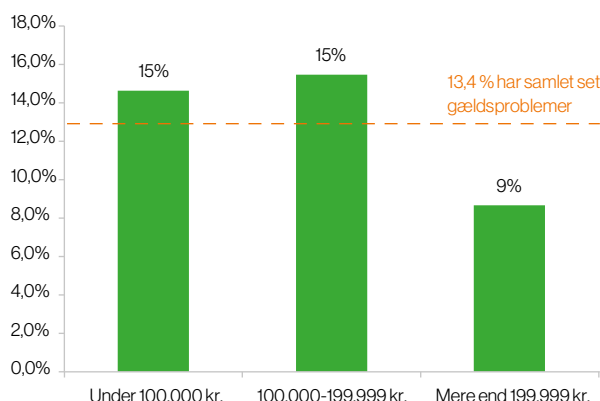
I figur 2.11 (s. 30) ser vi fordelingen på mere findelte indkomstkategorier. Her viser det sig, at de to grupper i høj grad følges ad, om end der er 5 procentpoint flere unge med gældsproblemer, der har en personlig årlig indkomst under 100.000 kr., end tilfældet er for unge uden gældsproblemer.

Også unge med gode lønninger får dog gældsproblemer, hvilket fremgår af figur 2.10 og 2.11, og det bekræftes ligeledes af vores dybdeinterviews med gældsramte unge (se kapitel 4). Andre mekanismer end indtægt spiller ind, og gældsproblemer kan af samme årsag ikke afgrænses som et fattigdomsproblem (se også Statens Offentlige Utredninger 2013).

Figur 2.9: Andel med gældsproblemer fordelt på beskæftigelse (n = 2103)***

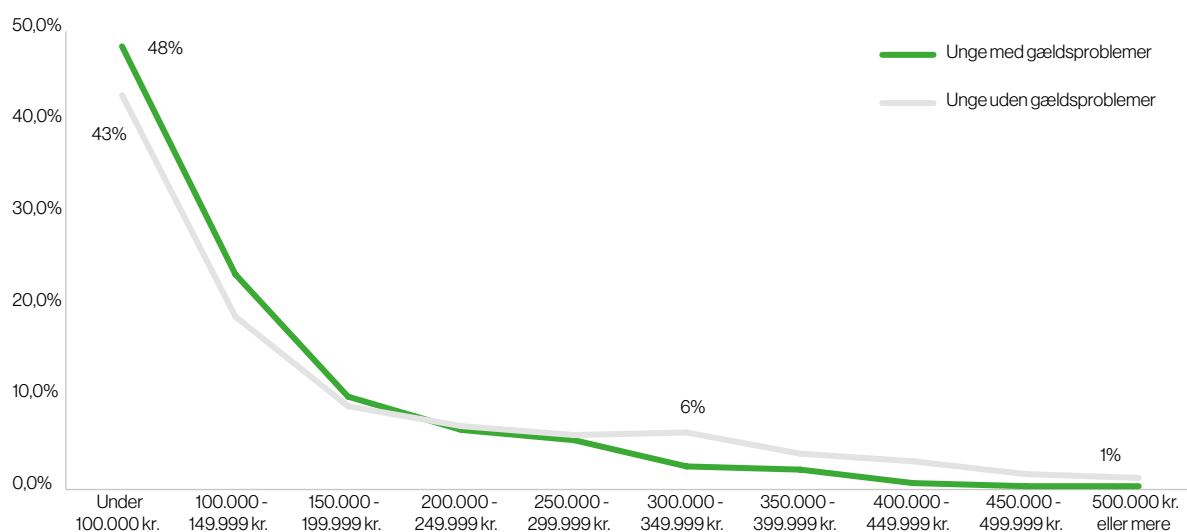

Figur 2.10: Andel med gældsproblemer fordelt på indkomstgrupper (n = 2092)***

Hvad var din personlige årlige indkomst før skat (brutto) i 2014?
Husk at medregne både din indtægt fra arbejde, studiejob og ydelser som SU eller kontanthjælp

Figur 2.11: Sammenhæng mellem gældsproblemer og indkomst i kategorier (n = 2092)**

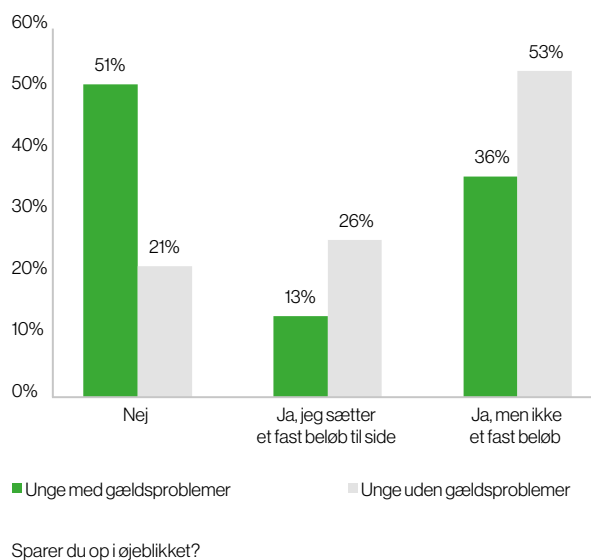
Hvad var din personlige årlige indkomst før skat (brutto) i 2014? Husk at medregne både din indtægt fra arbejde, studiejob og ydelser som SU eller kontanthjælp

2.3.3 Privatøkonomiske beslutninger

En almindelig anerkendt metode til at sikre en sund økonomi er løbende at spare op til uventede udgifter. Tilstedeværelsen af en økonomisk buffer kan samtidig få stor betydning i en række kritiske situationer i de unges liv. Det gælder fx, når de flytter bolig, går fra kæresten, mister arbejdet, bliver færdige med uddannelsen eller andre vigtige begivenheder i ungdomslivet (jf. kapitel 4). Ser vi på ungegruppen samlet, angiver 3 ud af 4 unge, at de sparer op i øjeblikket. Majoriteten af disse unge (51%) lægger imidlertid ikke et fast beløb til side. Sammenligner vi de unge med og uden gældsproblemer, finder vi en klar sammenhæng mellem de unges opsparingspraksis og forekomsten af gældsproblemer (figur 2.12).

Mens det kun er hver femte ung uden gældsproblemer, der ikke sparer op, er det halvdelen af de unge med gældsproblemer, der slet ikke sparer op. De gældsramte unge forklarer selv den manglende opsparing med en stram økonomi, der ikke giver plads til at sætte penge til side. Ni ud af ti unge med gældsproblemer svarer således, at årsagen til, at de ikke sparer op, er, at de ikke har råd.

Figur 2.12: Sammenhæng mellem gældsproblemer og opsparingsmønster (n = 2103)***

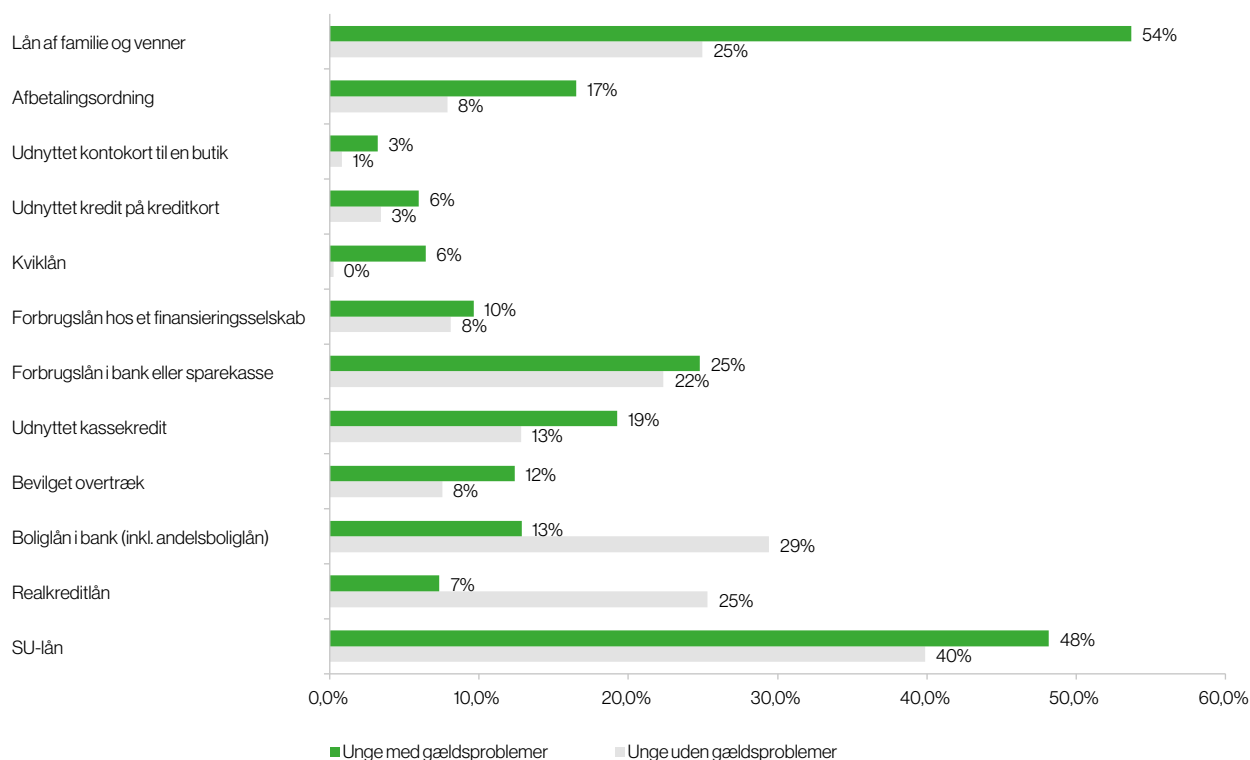
Selvom markant flere unge med gældsproblemer ikke sparer op, sammenlignet med gruppen af unge uden gældsproblemer, er det stadig omkring halvdelen, der finder råd til at sætte lidt til side. Dette kan virke paradoksalt, når nu de unge er kendetegnet ved, at de ikke får betalt alle deres regninger. Forklaringen kan dog være, at der er tale om, at kun små beløb spares op. Det viser sig nemlig, at en stor andel af de unge med gældsproblemer ikke vil kunne håndtere en uventet regning på 5.000 kr. (jf. kapitel 5).

Der er ikke overraskende en klar sammenhæng mellem gældsproblemer (stadig defineret som gentagne betalingsproblemer) og omfanget af de unges *låntagning*. Næsten 8 ud af 10 unge med gældsproblemer har minimum ét lån, mens det kun er tilfældet for halvdelen af de unge, der ikke kæmper med betalingsproblemer. Af figur 2.13 fremgår det, hvordan låntagningen fordeler sig mellem forskellige lånetyper for henholdsvis unge med og uden gældsproblemer, der har lån.

Der viser sig at være klare forskelle mellem gruppernes låntagning. Lån af familie og venner er den mest dominerende låneform blandt unge med gældsproblemer. Hver anden i denne gruppe angiver således at skyldte penge til den nære omgangskreds. Det samme gør sig kun gældende for hver fjerde ung uden gældsproblemer. Andelen med realkreditlån og boliglån i banken er til gengæld markant højere blandt de unge uden gældsproblemer. Der er kun små forskelle i andelen, der har forbrugslån i enten bank eller hos et finansieringsselskab. Det kunne indikere, at disse lån tiltaler en bestemt gruppe unge, og at der ligger andre rationaler bag valget af låneformen end akutte gældsproblemer.

Mere overordnet ser vi, at unge med og uden gældsproblemer benytter sig af ganske forskellige låneprodukter. Blandt unge uden gældsproblemer er det fremherskende mønster brugen af SU-lån, lån af familie og venner samt bolig- og realkreditlån. Disse lån udgør de billigste produkter på kreditmarkedet, da de har lav eller ingen

Figur 2.13: Oversigt over de unges nuværende lån fordelt på de to ungegrupper (n = 1068)

Angiv venligst alle de lån som du har på nuværende tidspunkt, inklusiv de lån som du har i fællesskab med en eventuel partner. (Angiv gerne flere svar)

rente, og samtidig er der for boliglånenes vedkomme-
de tale om lån, der formentlig kan indfries, når boli-
gen sælges. Blandt unge med gældsproblemer er der
tale om en bredere palet, hvor de ud over SU-lån og
lån af venner og familie også benytter sig af de mere
omkostningstunge låneformer, herunder kassekredit,
afbetalingsordninger og kviklån. Det betyder, at denne
gruppe er i risiko for at oparbejde yderligere gæld, både
fordi de generelt har flere lån på samme tid, og fordi lå-
neomkostningerne på en del af produkterne er højere.

2.3.4 Psykologiske mekanismer og karakteregenskaber

Et voksende antal studier undersøger psykologiske
mekanismer og forskellige karakteregenskaber som ud-
slagsgivende for økonomisk adfærd (se fx Atkinson og
Finney 2008; Gathergood 2012; Lea, Webley, og Walker
1995). Inspireret af disse studier har vi spurgt til nogle
af de karaktertræk, der ser ud til at spille en rolle i for-
hold til risikoen for at have gældsproblemer (boks 2.3).
Det drejer sig primært om graden af økonomisk plan-
lægning i forbindelse med køb af forbrugsgoder samt
graden af impulsivitet og selvkontrol i købsituationer.

Vi afdækkede i forrige afsnit de unges opsparingsmøn-
stre generelt. Nu ser vi på økonomisk planlægning i
mere konkret forstand. Til at måle den økonomiske
planlægningsevne har vi således spurgt de unge, om de
sparer op til større køb, om de foretrækker at benytte
afbetalingsordninger, og om de lægger budget.

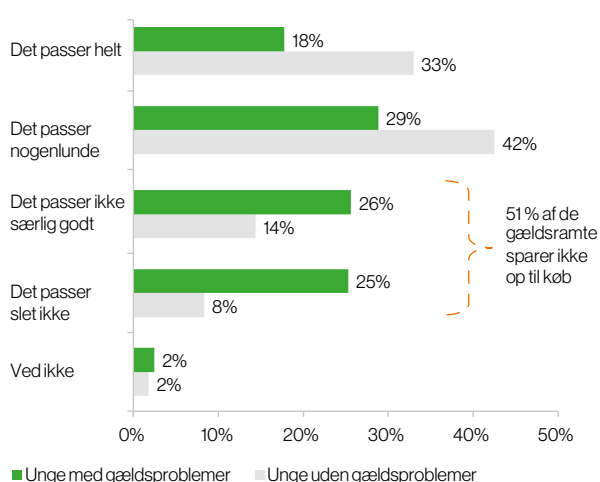
Betrager vi hele ungegruppen, oplyser 7 ud af 10, at de
mener, at udsagnet om at spare op til større køb over læn-
gere tid passer helt eller nogenlunde på dem. Langt færre
blandt de unge med gældsproblemer finder, at udsagnet
passer på deres adfærd. Hver anden ung med gældspro-
blemer sparer således *ikke* op til større køb, mens det kun
gælder hver femte ung uden gældsproblemer (figur 2.14).

En alternativ måde at få adgang til større forbrugsgoder
er køb på afbetaling, som er i hastig vækst i disse år (jf.
kapitel 3). Her undgår man at skulle spare beløbet op
og betaler i stedet varen over tid. En sådan ordning be-
tyder ofte, at varen i sidste ende bliver dyrere, fordi der
betales renter i afbetalingsperioden.

Som det fremgår af figur 2.15, er der en overvægt af unge
med gældsproblemer, der foretrækker en afbetalingsløs-
ning som betalingsmiddel. I alt 34 % angiver, at udsagnet
passer helt eller nogenlunde på dem, mens det kun gør
sig gældende for 12 % af de unge uden betalingsproble-
mer. Det er ikke muligt at fastslå, om denne sammenhæng
er en del af forklaringen på unges gældsproblemer eller
snarere et udslag heraf. Uanset årsagssammenhængen
er det dog interessant, at afbetaling fremstår som en god
løsning for over en tredjedel af de unge med gældspro-
blemer, mens denne forståelse er langt mindre udbredt i
gruppen af unge uden gældsproblemer.

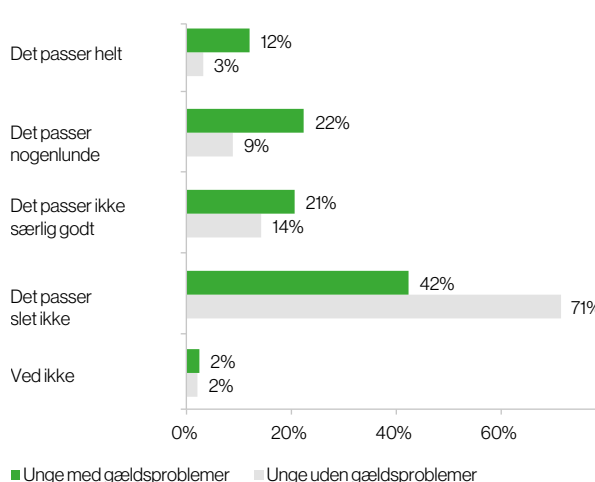
For at kunne skabe et godt overblik over sin økonomi kan
det være nyttigt at lægge budget. I undersøgelsen angiv-
ver 51 % af hele ungegruppen, at de lægger budget for at

Figur 2.14: Sammenhæng mellem gældsproblemer og opsparing til større
køb (n = 2103)***

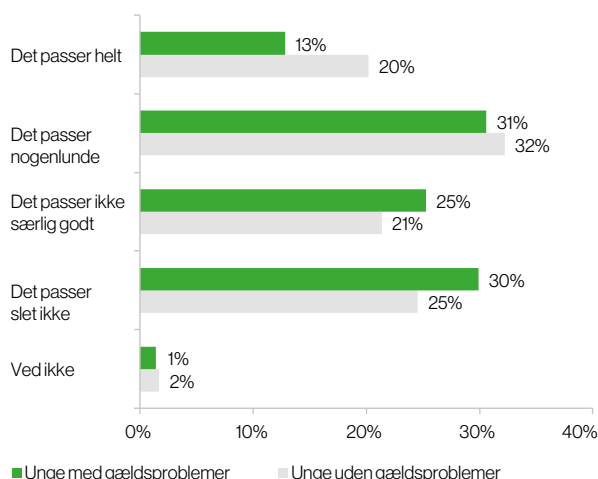
Prøv at sætte dig ind i de følgende situationer. Hvor godt passer de på dig?
'Jeg sparer op til større køb over længere tid'

Figur 2.15: Sammenhæng mellem gældsproblemer og valg af afbetalingsord-
ninger (n = 2103)***

Prøv at sætte dig ind i de følgende situationer. Hvor godt passer de på dig?
'Jeg foretrækker at afbetale frem for at betale hele beløbet på én gang'

Figur 2.16: Sammenhæng mellem gældsproblemer og budgetlægning
(n = 2103)*

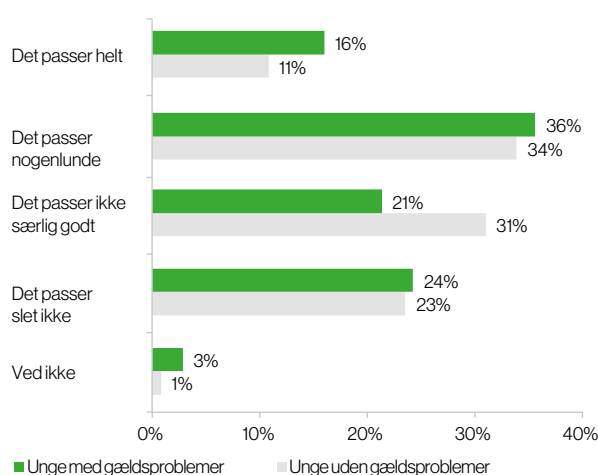

Prøv at sætte dig ind i de følgende situationer. Hvor godt passer de på dig?
'Jeg holder styr på min økonomi ved at lægge budget i hverdagen'

holde styr på deres økonomi. Der viser sig ikke at være markant forskel mellem gruppen med og uden gældsproblemer på dette punkt (figur 2.16). Mens 52 % af de unge uden gældsproblemer angiver, at udsagnet passer helt eller nogenlunde, gør det samme sig gældende for 44 % af de unge med gældsproblemer.

Graden af *impulsivitet* i købsituationer er en relevant psykologisk mekanisme at afdække, da en række psy-

Figur 2.17: Sammenhæng mellem gældsproblemer og impulsivitet
(n = 2103)***

Prøv at sætte dig ind i de følgende situationer. Hvor godt passer de på dig?
'Jeg er impulsiv, når jeg handler (fx tøj eller elektronik)'

kologiske studier har påvist en sammenhæng mellem høj impulsivitet og forekomsten af gældsproblemer (Ottaviani og Vandone 2011). Impulsivitet er dog samtidig et vanskeligt fænomen at afdække i en spørgeskemaundersøgelse, da det kræver, at de unge vurderer deres egen adfærd på et forholdsvist abstrakt niveau.

Det viser sig, at de unge generelt opfatter sig som forholdsvist impulsive forbrugere (figur 2.17). Blandt unge

Boks 2.3: Sådan måler vi karakteregenskaber

Vi har målt de unges karakteregenskaber på tre parametre:

- 1) Økonomisk planlægning (opsparing før køb, foretrækker afbetalingsordning og budgetlægning)
- 2) Impulsivitet
- 3) Selvkontrol

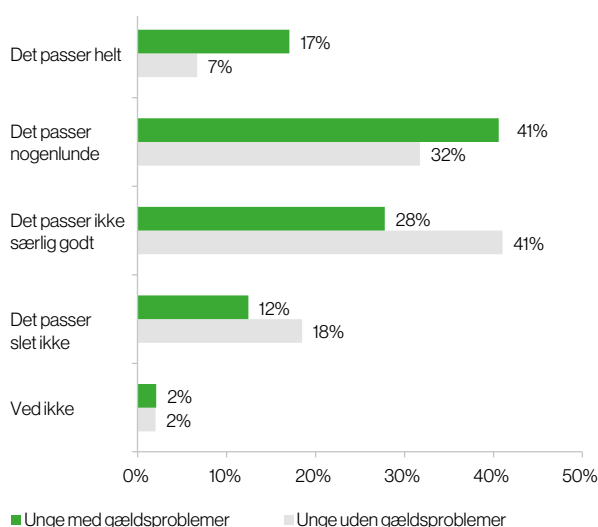
De unge er i spørgeskemaet blevet spurgt, hvor godt en række hypotetiske situationer passer på dem. Spørgsmålene er stillet på en 4-punkts likert-skala fra 'Det passer helt' til 'Det passer slet ikke' (+ ved ikke).

med gældsproblemer er det 52 %, der svarer, at det helt eller nogenlunde passer, at de handler impulsivt, når de fx køber tøj eller elektronik. Blandt unge uden gældsproblemer er andelen 45 %. At kæmpe med en impulsiv trang i købssituationer er således en mental udfordring, som en meget stor andel af de danske unge må slås med, gældsproblemer eller ej.

Evnen til at udøve selvkontrol er sammen med impulsivitet den psykologiske egenskab, der i andre undersøgelser har vist sig at have størst betydning for, hvordan vi hver især håndterer vores økonomi (Gathergood 2012). Vi har i denne sammenhæng målt graden af selvkontrol ved at spørge de unge, om de generelt køber mere, end de har planlagt på forhånd (figur 2.18).

I alt 58 % af de unge med gældsproblemer angiver, at det passer helt eller nogenlunde, at de altid køber mere end planlagt, hvilket kan ses som et udtryk for en lav grad af selvkontrol. Blandt unge uden gældsproblemer gør dette sig gældende for 39 %. Der er altså markant flere unge med gældsproblemer, der oplever, at de har vanskeligheder ved at håndtere konkrete købssituationer, og at de kommer hjem med flere varer end planlagt. Dette resultat vender vi tilbage til senere, da det antyder en central risikofaktor for forekomsten af gældsproblemer.

Figur 2.18: Sammenhæng mellem gældsproblemer og selvkontrol (n = 2103)***

Prøv at sætte dig ind i de følgende situationer. Hvor godt passer de på dig?
'Jeg køber altid mere, end jeg har planlagt'

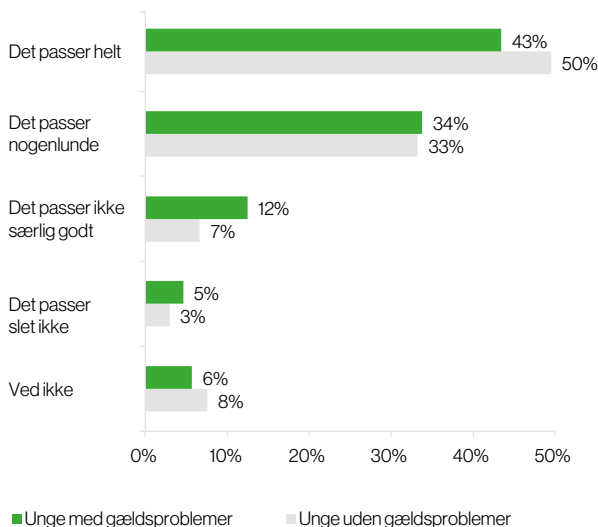
2.3.5 Det sociale sikkerhedsnet

Vores dybdeinterviews med unge, der har oplevet økonomiske udfordringer, kaster lys over, hvordan sociale netværk kan spille en væsentlig rolle for, om man kommer i gældsproblemer, og for hvordan sådanne problemer håndteres (jf. kap 4). De unges netværk kan i denne optik betragtes som en ressource, der potentielt kan afbøde gældsproblemer.

I spørgeskemaundersøgelsen har vi ligeledes spurgt de unge om karakteren af deres netværk, og det fremgår her, at de generelt oplever at have stærke sociale relationer (figur 2.19). 77 % af de gældsramte og 83 % af de unge uden problemer vurderer, at de har venner eller bekendte, der ville hjælpe dem i tilfælde af økonomiske problemer. Vi har tidligere vist, at begge grupper også trækker på denne lånemulighed i praksis (figur 2.13).

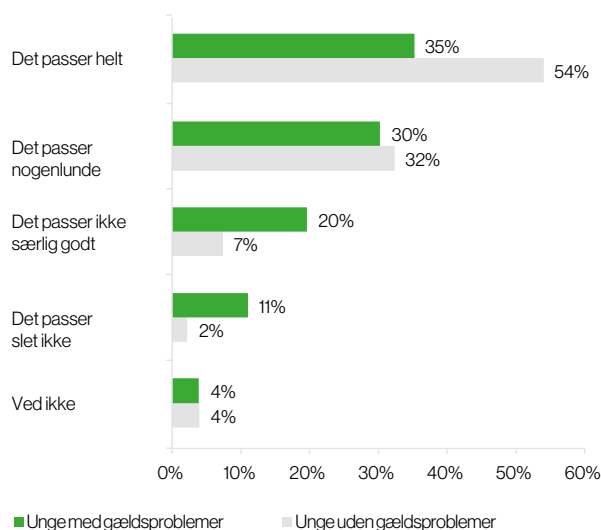
Mange unge med gældsproblemer står altså ikke nødvendigvis uden økonomisk støtte i svære situationer. Graden af netværksstøtte kan også måles på, om de unge oplever at have nogen at tale med om eventuelle økonomiske problemer (figur 2.20). Her oplever de gældsramte unge noget større udfordringer. 31% har ikke adgang til et sådant netværk, mens det kun gælder for 9% blandt unge uden gældsproblemer.

Figur 2.19: Sammenhæng mellem gældsproblemer og adgang til økonomisk støtte (n = 2103)**

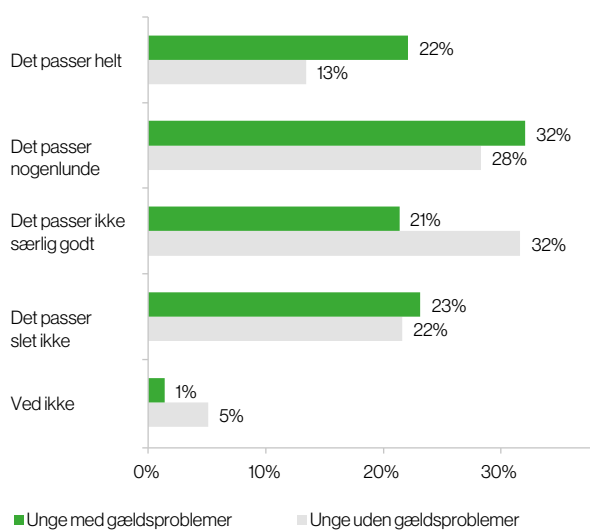
Hvor godt passer de følgende udsagn på dig? 'Jeg har venner og bekendte som ville prøve at hjælpe mig, hvis jeg stod og manglede penge'

Figur 2.20: Sammenhæng mellem gældsproblemer og adgang til personlig støtte (n = 2103)***

Hvor godt passer de følgende udsagn på dig? 'Jeg har et godt netværk, som jeg kan tale med, hvis jeg har økonomiske problemer'

2.21: Sammenhæng mellem gældsproblemer og venners kendskab til økonomisk situation (n = 2103)***

Hvor godt passer de følgende udsagn på dig? 'Mine venner kender ikke til min økonomiske situation'

Netværkets støttepotentiale må formodes at hænge tæt sammen med, om netværket kender den unges økonomiske situation. Uden kendskab til problemet kan det være svært at gøre en forskel. I alt 55 % af de unge med gældsproblemer angiver, at det passer helt eller nogenlunde, at deres venner *ikke* kender til deres økonomiske situation (figur 2.21). Det er 14 procentpoint flere end blandt unge uden gældsproblemer.

Som det fremgår af figur 2.21, er der dog næsten en fjerdedel af de unge med gældsproblemer, der ikke mener, at udsagnet passer på dem. Det tyder på, at der er interne forskelle i gruppen af gældsramte unge i forhold til, om de vælger at inddrage deres netværk i deres økonomiske situation eller ej.

2.4 Hvad øger sandsynligheden for at have gældsproblemer som ung?

Den deskriptive analyse har givet viden om enkeltstående forholds betydning for, om en ung har gældsproblemer eller ej, men den gør det ikke muligt at tage højde for flere forhold på én gang. For at imødekomme dette har vi gennemført en multipel logistisk regressionsanalyse, der holder betydningen af alle andre variable konstant, mens indflydelsen af én variabel måles.

Analysemetoden har dermed den fordel, at vi kan udtale os om virkningen af enkeltstående variable (fx indkomsts betydning for det at have gældsproblemer), *samtidig med* at der tages højde for betydningen af øvrige variable (fx uddannelse og beskæftigelse). Hermed kontrollerer vi, at de forskelle, vi fandt i den deskriptive analyse, er udtryk for reelle sammenhænge og ikke skyldes andre faktoreres indvirkning. Desuden bliver vi i stand til at udtale os om, hvilke forhold der øger eller mindsker sandsynligheden for, at en ung har gældsproblemer, og også om hvor kraftig denne påvirkning er.

Boks 2.4 (s. 36) opsummerer analysens centrale fund.

Tabel 2.2 (s. 36) giver et indblik i, hvordan odds ratio-værdierne fortolkes, mens tabel 2.3 (s. 37) giver et overblik over de estimerede regressionsmodeller og de variable, der er tilføjet trin for trin i modelsøgningen. Insignifikante variable er markeret med *, når de er blevet fjernet fra modellen. Tabellen indeholder herudover estimerede odds ratio-værdier og signifikansniveau markeret med stjerner⁶.

I analysen tages der primært udgangspunkt i slutmodellen, hvor alle tilbageværende variable bidrager med signifikant forklaringskraft.

Tabel 2.2: Tolkningen af odds ratio-værdier i logistisk regression

ODDS RATIO	FORTOLKNING
Under 1	Mindsket sandsynlighed for gældsproblemer: Den aktuelle gruppe har i lavere grad end referencekategorien gældsproblemer.
1	Hverken øget eller mindsket sandsynlighed for gældsproblemer: Der er ingen forskel på den aktuelle gruppe og referencekategorien.
Over 1	Øget sandsynlighed for gældsproblemer: Den aktuelle gruppe har i højere grad end referencekategorien gældsproblemer.

Vi kan på baggrund af resultaterne i tabel 2.3 konstatere, at en lang række forhold har betydning for den sandsynlighed, en ung har for at have gældsproblemer. Ser vi på de socio-demografiske forhold, viser det sig som forventet, at de unges køn ikke har nogen signifikant betydning. Det samme gør sig gældende for alder, der, modsat hvad vi så i den deskriptive analyse, heller ikke

viser sig at have afgørende betydning for, om en ung har gældsproblemer eller ej. Dette kan skyldes, at alder er tæt knyttet til øvrige socio-demografiske forhold som fx familietype og boligsituation.

Netop de unges *boligforhold* og *familære status* viser sig til gengæld at påvirke sandsynligheden for at have gældsproblemer i signifikant grad. Enlige forældre er her særligt udsatte for at have gældsproblemer. En enlig forælder har næsten tre gange så store odds (odds ratio 2,835, $p < 0,01$) for at have gældsproblemer sammenholdt med en ung, der er i et parforhold og ikke har fået børn.

Resultaterne viser også, at de unges bopæl regionalt har forklaringskraft. Unge, der bor i Region Hovedstaden eller i Region Sjælland, har omkring dobbelt så store odds for at have gældsproblemer som unge midtjyder.

For de unge, der bor til leje, er oddsene for at have gældsproblemer 2,3 gange større, end de er for unge, der bor i ejerbolig. At boligforholdene har så stor betydning kan have mange forklaringer. Én forklaring er, at de unges boligforhold kan have en afsmittende effekt på, hvordan de forholder sig til deres økonomi. En

Boks 2.4:

Udvalgte resultater fra regressionsanalysen

1) Demografiske faktorer: Hvor de unge bor regionalt, og hvordan de bor (leje-, andels- eller ejerbolig), har stor indflydelse på, om de har gældsproblemer. Lejere har større sandsynlighed for at have gældsproblemer end unge, der bor i ejerbolig. Det samme gælder unge, der er bosat i Region Sjælland eller i Hovedstaden, når man sammenligner med unge i Region Midtjylland. Samtidig har enlige forældre større sandsynlighed for at have gældsproblemer end par uden børn.

2) Socio-økonomiske faktorer: Unge, der tjener over 199.999 kr., har lavere sandsynlighed for at have gældsproblemer end unge, der tjener mindre. Unge, der er i gang med eller har en erhvervsuddannelse, en grundskole eller slet ingen uddannelse har større risiko for at være i gældsproblemer end unge med en lang videregående uddannelse.

3) Økonomiske beslutninger: Unge, der sparer et fast beløb op, har lavere sandsynlighed for at have gældsproblemer end unge, der ikke sparer op.

4) Psykologiske faktorer: Hvis en ung foretrækker afbetalingsløsninger, undlader at spare op forud for større køb eller altid køber mere end planlagt, ses en øget sandsynlighed for at have gældsproblemer sammenholdt med unge, der ikke har disse karaktertræk.

5) Sociale ressourcer: Hvis de unge har et netværk, de kan tale med i tilfælde af økonomiske problemer, har de mindre sandsynlighed for at have gældsproblemer end unge uden et sådant netværk.

Tabel 2.3: Overblik over den multiple logiske regression

Modelsøgning n=2083		Model 1	Model 2	Model 3	Model 4	Slutmodel
Socio-demografi						
Køn (ref. Mand)	Kvinde	1,154	~	~	~	~
Alder (ref. 27-30 år)	18-22 år	1,159	~	~	~	~
	23-26 år	1,319	~	~	~	~
Familietype (ref. Par uden børn)	Enlig uden børn	1,143	0,941	0,976	0,96	0,969
	Enlig med børn	4,909***	2,380*	2,917**	2,883**	2,835**
	Par med børn	1,810*	1,611	1,449	1,464	1,435
Bolig (ref. Ejebolig)	Bor hjemme hos forældre	2,231*	1,69	1,567	1,16	1,566
	Lejebolig	3,237***	2,731**	2,373**	2,415**	2,363**
	Andelsbolig	1,43	1,467	1,415	1,375	1,375
Region (ref. Midtjylland)	Hovedstaden	1,848**	2,018***	2,011***	2,014**	2,024***
	Sjælland	2,104**	1,908*	1,799*	1,694	1,731*
	Syddanmark	1,645*	1,109*	1,569*	1,524	1,518
	Nordjylland	1,614	1,693*	1,738*	1,669	1,675
Socio-økonomi og økonomiske beslutninger						
Uddannelse (ref. LVU)	Grundskole el. ingen udd.		4,603***	3,744***	2,955***	2,904**
	Gymnasial uddannelse		1,869*	1,685	1,619	1,638
	Erhvervsfaglig uddannelse		3,178***	3,059***	2,706***	2,696***
	KVU		2,245*	2,051	2,069	1,999
	MVU		1,966**	1,657*	1,54	1,54
	Anden uddannelse		2,587*	2,143	1,968	1,987
Beskæftigelse (ref. Lønmodtager)	Studerende		0,805	~	~	~
	Ledig, førtidspensionist, syg o.lign.		1,326	~	~	~
	Andet el. orlov		0,894	~	~	~
Indkomst (ref. Over 199.999 kr.)	100.000 til 199.999 kr.		1,648*	1,542*	1,559*	1,563*
	Under 100.000 kr.		1,822*	1,784**	1,741*	1,733*
Opsparing (ref. Opsparer fast beløb)	Opsparer, men ikke fast beløb		1,368	1,327	1,272	1,263
	Opsparer ikke		4,300***	3,339***	2,979***	2,978***
Psykologiske faktorer						
Foretrækker at afbetale frem for at betale hele beløbet på én gang (ref. Passer ikke særlig godt eller slet ikke)	Passer helt eller nogenlunde			2,721***	2,566***	2,552***
Sparer op til større køb over længere tid (ref. Passer helt eller nogenlunde)	Passer ikke særlig godt eller slet ikke			1,964***	1,895***	1,881***
Køber altid mere end planlagt (ref. Passer ikke særlig godt eller slet ikke)	Passer helt eller nogenlunde			1,693***	1,761***	1,758***
Holder styr på økonomi ved at lægge budget (ref. Passer helt eller nogenlunde)	Passer ikke særlig godt eller slet ikke			1,016	~	~
Netværk						
Har godt netværk at tale med, hvis økonomiske problemer (ref. Passer helt eller nogenlunde)	Passer ikke særlig godt eller slet ikke				2,754***	2,583***
Har venner, som ville prøve at hjælpe, hvis økonomiske problemer (ref. Passer helt eller nogenlunde)	Passer ikke særlig godt eller slet ikke				0,891	~
Konstant		0,026***	0,007***	0,005***	0,005***	0,005***
R2		0,056	0,172	0,236	0,26	0,257

I modellen indgår desuden 'Ved ikke'-kategorier for de psykologiske faktorer og netværksvariablene. I alle tilfælde er disse parametre insignifikante og i øvrigt baseret på ganske få individer, hvorfor de er udeladt af modeloversigten.

kvalitativ undersøgelse af danskernes kreditfinansierede forbrug finder, at unge ejere og lejere har forskellige forbrugsmønstre og forskelligt syn på, hvordan forbrug bedst finansieres. Kredit, bl.a. kassekredit, er mere udbredt blandt de unge lejere, mens ejere ofte kan låne i boligens friværdi (Poppe og Jakobsen 2009).

De socio-demografiske variable, der er inkluderet i model 1, forklarer samlet set kun en lille del af de forhold, der har betydning for, om en ung har gældsproblemer eller ej (5,6 %). Langt større forklaringskraft (17,2 %) opnår vi ved at tilføje de socio-økonomiske variable (model 2, $R^2 0,172$).

De unges *uddannelsesniveau* viser sig at have stor betydning for sandsynligheden for at have gældsproblemer. Som det fremgår af tabel 2.3 (model 2), er der tale om, at der for alle andre uddannelseskategorier ses en øget sandsynlighed for gældsproblemer i forhold til de unge med en lang videregående uddannelse.

For flere af uddannelseskategorierne forsvinder forklaringskraften dog, når der tages højde for de psykologiske faktorer (tabel 2.3, model 3). Det vidner om, at der er en nær sammenhæng mellem de psykologiske faktorer og uddannelsesniveau, og at nogle af de forskelle, vi indledningsvist finder mellem uddannelseskategorierne, skyldes forskelle i fx de unges selvkontrol og deres forhold til afbetalingskøb.

Ser vi på slutmodellen, har unge uden nogen uddannelse, eller med en grundskoleuddannelse, og unge med en erhvervsuddannelse dog mere end 2,5 gange så store odds for at have gældsproblemer sammenholdt med unge med en lang videregående uddannelse. Dette gælder, selv når der tages forbehold for de øvrige faktorer.

Mens de unges uddannelsesniveau har stor forklaringskraft, viser *beskæftigelse* sig til gengæld ikke at have en signifikant betydning. Dette til trods for de signifikante forskelle mellem grupperne, der blev observeret i den deskriptive analyse. Resultaterne skyldes sandsynligvis, at beskæftigelsesstatus er nært knyttet til andre socio-økonomiske forhold, der også er indeholdt i modellen. Beskæftigelsesstatus synes således ikke at have en selvstændig betydning for sandsynligheden for at have gældsproblemer, men det ændrer ikke på den tidligere belyste overrepræsentation, som vi finder blandt unge uden for arbejdsmarkedet. Disse unge er formodentlig blot også udsat på andre af de inkluderede parametre.

Et af disse betydningsfulde parametre er formentlig *indkomst*, der viser sig at have signifikant betydning. Unge med høj indtægt har lavere sandsynlighed for at få gældsproblemer end unge med lav indtægt, og oddsene for at

have gældsproblemer øges jo lavere indtægt de unge har. Vi får dermed bekræftet resultaterne fra tidligere.

Samtidig viser de unges *opsparingsmønstre* sig at spille en afgørende rolle. Blandt unge, der ikke sparer op, er oddsene for at have gældsproblemer næsten tre gange så store, som de er for unge, der sparer et fast beløb op (odds ratio på 2,978, $p < 0,001$). Som tidligere pointeret kan det være et udslag af, at en del unge med gældsproblemer ikke har råd til at spare op, netop i kraft af deres økonomiske situation. Alt i alt må opsparingsmønsteret dog ses som en generel indikation på, i hvilken grad den unge *søger* at have en økonomisk buffer, og her bekræfter resultatet klart, at de unge, der ikke sparer op, har væsentligt større risiko for at have gældsproblemer.

I tredje trin af modelsøgningen er de psykologiske variable indsat. Det viser sig her, at hovedparten af variablene også har betydning for unges sandsynlighed for at have gældsproblemer, når der kontrolleres for betydningen af andre variable. Som det kan ses af stigningen i R^2 fra andet til tredje trin, bidrager variablene desuden væsentligt til modellens samlede forklaringskraft (fra 17,2 % til 23,6 %).

Resultaterne viser, at betydningen af de unges økonomiske *planlægningssevne* er varierende. De unge, der angiver, at de foretrækker at købe en vare på afbetaling frem for at betale hele beløbet på en gang, har 2,5 gange så store odds for at have gældsproblemer som unge uden denne præference. Ligeledes har de unge, der ikke sparer op til større køb over længere tid, næsten dobbelt så store odds for at have gældsproblemer som dem, der sparer op.

Vi ser til gengæld ingen tegn på, at *budgetlægning* har betydning for de unges sandsynlighed for at have gældsproblemer. Det er interessant med tanke på, at budgetlægning i mange sammenhænge fremhæves som en af grundforudsætningerne for at mindske gældsproblemer blandt unge. Dermed ikke sagt, at et budget ikke er et godt redskab til at skabe overblik over indtægter og udgifter, men budgetlægningen synes ikke i sig selv at være afgørende for, om en ung oplever gældsproblemer eller ej.

Som en fjerde psykologisk variabel belyses betydningen af *selvkontrol*. Her viser det sig, at de unge, der altid køber mere end planlagt, har øget sandsynlighed (odds ratio 1,758) for at have gældsproblemer sammenlignet med unge, der angiver, at dette ikke passer på dem.

Unge gældsproblemer kan således ikke alene forstås ud fra demografi eller socio-økonomi, men må i høj grad også henføres til psykologiske faktorer med betydning for økonomiske beslutninger. Det bekræftes også af et igangværende dansk forskningsprojekt, der på baggrund

af surveydata og tal fra SKAT påviser, hvordan en række karakteregenskaber (bl.a. risikovillighed og impulsivitet) er positivt korreleret med det at misligholde lån. Samtidig viser studiet, at karakteregenskaber overleveres fra forældre til børn, hvilket sætter betydningen af negativ social arv i et nyt lys (Finansforbundet 2015).

Ser vi tilbage på de deskriptive fordelinger, kan vi se, at det drejer sig om en væsentlig andel af ungegruppen, der viser tegn på at have karakteregenskaber, der øger deres risiko for at have gældsproblemer. Fx vurderer hele 58 % af de unge med gældsproblemer, at de altid køber mere end planlagt. Det indikerer, at en stor gruppe unge har behov for støtte og hjælp til at tage gode økonomiske beslutninger, så de bedre kan stå imod forbrugs- og lånemarkedets mange muligheder.

Det sidste trin i modellen består af to netværksvariable, der begge omhandler betydningen af at have et stærkt socialt netværk. Her viser modelsøgningen, at det at have *venner, der vil hjælpe én økonomisk*, ikke bidrager signifikant til modellen. Det gør til gengæld netværkets støttepotentiale i forhold til at have *nogen at tale med*, når problemerne står for døren. Unge, der ikke har et netværk, de kan tale med i tilfælde af økonomiske problemer, har således mere end 2,5 gange så store odds for at have gældsproblemer som unge med et sådant netværk. Det understreger, at personer som partnere, forældre, venner og bankrådgivere kan spille en central rolle for unges gældsproblemer.

Samlet set præciserer regressionsanalysen, hvilke faktorer der øger unges sandsynlighed for at have gældsproblemer. Vi kan se, at 'klassiske' variable (fx indkomst og familiestatus) spiller en væsentlig rolle, men at også andre typer risici (som selvkontrol og socialt netværk) må tages alvorligt.

Som det ses af R^2 -værdien, er der dog langt flere forhold, der spiller ind på problemstillingen, end det har været muligt at måle i denne undersøgelse. Det kan fx forventes, at social arv (fx opvækstvilkår, forældres uddannelsesniveau og økonomiske situation) og alvorlige livsbegivenheder (fx fysisk og psykisk sygdom og dødsfald i nær familie) spiller en rolle, ligesom de unges skolekarakterer og finansielle forståelse potentielt kan øge modellens forklaringskraft. Flere af disse forhold ser vi nærmere på i kapitel 4.

2.5 Opsamling

I dette kapitel har vi afrapporteret resultaterne fra den hidtil mest omfattende danske spørgeskemaundersøgelse af unges privatøkonomi. Undersøgelsen giver helt ny viden om omfanget af gældsproblemer, og der tegner sig et billede af, at langt flere unge har gældsproble-

mer, end det tidligere har været antaget på baggrund af især RKI-anmærkninger. Vi har således opgjort, at 13,4 % af alle danske unge mellem 18 og 30 år oplever gentagne betalingsproblemer og derfor kan defineres som havende gældsproblemer.

Den statistiske analyse har givet en dybere indsigt i gældsproblemernes sammenhæng med en række forhold hos de unge. På baggrund af resultaterne kan vi konkludere, at unge gældsramte adskiller sig markant fra gruppen uden gældsproblemer. Det gælder i forhold til socio-demografiske og socio-økonomiske baggrundsforhold, i håndteringen af den daglige økonomi og med hensyn til den enkeltes psykologiske egenskaber og sociale netværk.

Disse sammenhænge er i vidt omfang blevet bekræftet af den logistiske regressionsanalyse. Der viste sig blandt andet en positiv sammenhæng mellem gældsproblemer og klassiske sociale markører som lav indkomst og uddannelse, der begge medfører en øget sandsynlighed for at have gældsproblemer. Samtidig så vi, at en høj indtægt og en lang uddannelse ikke er garanti for en god økonomi, og at gældsproblemer også har at gøre med eksempelvis psykologiske egenskaber som tilbøjeligheden til at handle overilet i købsituationer.

Gældsproblemer vender ubetinget 'den tunge ende nedad', men problemstillingen rummer samtidig en kompleksitet, der betyder, at vi finder gældsproblemer på tværs af alle samfundslag. Vi er potentielt alle i risiko for at opleve gældsproblemer; samtidig er der dog ingen tvivl om, at nogle er mere udsatte end andre. Denne dobbelthed undersøger vi nærmere i de følgende kapitler.

1) Antallet af gældsramte unge på landsplan er beregnet ved at ekstrapolere et 95 % konfidensinterval omkring andelen af alle 18-30-årige unge pr. 3 kvartal 2015 (tal fra Danmarks Statistik). Hermed tages der højde for den statistiske usikkerhed, der for denne undersøgelse ligger på 1,5 %. Vi kan således med 95 % sandsynlighed udtale os om, at andelen af unge gældsramte ligger mellem 11,9 og 14,9 % af den samlede ungegruppe.

2) Der er i analysen anvendt X²-test, der kontrollerer for, om de påviste sammenhænge og forskelle kan antages at være reelle, eller om de skyldes tilfældigheder i data. * angiver, at sammenhængen er statistisk signifikant med $p \leq 0,05$; ** angiver $p \leq 0,01$ og *** angiver $p \leq 0,001$.

3) Inddrager vi etnicitet i analysen, kan vi observere en række forskelle mellem kønnene, hvor kvinder med anden etnisk baggrund end dansk i langt højere grad har gældsproblemer, end det er tilfældet for mænd med anden etnisk baggrund end dansk – og end etnisk danske unge. Sammenhængen er statistisk signifikant, men i og med at datagrundlaget er spinkelt (22 unge med gældsproblemer af anden etnisk baggrund), inddrager vi ikke resultaterne i analysen. Der bør følges op på tendensen i fremtidige undersøgelser.

4) Det skal bemærkes, at gruppen af enlige forældre er forholdsvis lille i datamaterialet ($n=39$). Selvom mønsteret genfindes i andre undersøgelser, skal resultaterne for denne gruppe derfor tolkes med forsigtighed.

5) Resultatet for unge uden uddannelse skal dog tolkes med forsigtighed grundet datagrundlagets størrelse ($n=25$).

6) * angiver, at sammenhængen er statistisk signifikant med $p \leq 0,05$; ** angiver $p \leq 0,01$, og *** angiver $p \leq 0,001$.

A close-up, black and white photograph of a stack of credit cards. The top card is slightly offset, showing its embossed numbers: 35353916 464. Below the main number sequence, the number 01 is also embossed. The cards are stacked, with the edges of several other cards visible underneath. The lighting creates soft shadows, emphasizing the texture of the plastic and the raised numbers.

Kapitel 3:

**Kreditsamfundet:
nye muligheder,
nye risici**

“

Så længe man er kreditgodkendt, kan man jo gøre det nu og her og så købe lige det, der passer en. Prisen er jo på en eller anden måde fuldstændig lige meget, for man skal alligevel ikke betale med det samme.

(Tine, 24 år)

Kapitel 3: Kreditsamfundet: nye muligheder, nye risici

I kapitel 2 så vi, at unges gældsproblemer har et niveau, som er væsentligt højere end hidtil antaget. Der er i dag en betydelig gruppe af unge, som kæmper med en presset økonomi, og som øjensynligt har vanskeligt ved at håndtere de udfordringer, som møder dem i et højtudviklet forbrugersamfund med nem adgang til en vifte af kreditmuligheder.

Forbrugernes adgang til lån og kredit er en integreret del af den måde, vores samfund fungerer på i dag. Kreditmuligheden gør sig gældende fra det største til det mindste. Vi låner for at kunne etablere os i egen bolig og for at have adgang til større forbrugsgoder som fx biler. Men for de fleste af os er kreditten også en del af hverdagsforbruget, når vi trækker på vores kassekredit, køber på afbetaling eller bruger vores vifte af konto- og kreditkort.

Det er ikke nogen naturlov, at små og store forbrugsgoder kan erhverves på kredit, og vores forhold til penge har ændret sig ganske radikalt over en historisk set kort periode. Forandringshastigheden ses bl.a. af, at synet på kredit varierer betydeligt mellem dagens forbrugergenerationer, hvor de yngre voksne har et markant anderledes forhold til at låne penge end deres forældre. Mens låntagning blandt den ældre generation typisk stadig er 'øremærket' til specifikke formål, har unge generelt en mere afslappet holdning til forbrugerkredit og er parate til at låne sig vej til de fleste forbrugsgoder, hvis varen eller tjenesteydelsen opleves tilstrækkeligt betydningsfuld (Poppe og Böcker Jakobsen 2009).

En konsekvens af disse forandringer er, at ungdomsgenerationen ofte anses for at være uansvarlig, utålmodig og krævende (Politiken 2015a). Med denne kritik overser man imidlertid, at dagens unge er vokset op under helt andre markedsbetingelser end tidligere generationer. Gæld er blevet normaliseret gennem en praksis, hvor kassekreditter, kontantlån og afbetalingsordninger tilbydes stort set alle forbrugere, næsten uanset deres økonomiske status og anciennitet.

I dette kapitel viser vi først, hvordan denne markedssituation er opstået. Hvad er baggrunden for, at adgangen til kredit i sin tid blev lempet, og at gælden så at sige blev allemandseje? Dernæst ser vi på, hvad der er særligt for udviklingen af kreditmarkedet i det nye årtusinde, dvs. de år, hvor dagens unge er vokset op og er blevet introduceret til forbrugersamfundets virkemåder. Endelig viser vi, hvordan dette omskiftelige kredit-

marked indvirker på unges konkrete handlemønstre. Med afsæt i vores dybdeinterviews med unge, der har oplevet økonomiske udfordringer på egen krop, undersøger vi nogle af konsekvenserne af, at forbrugerkrediten er givet løs.

3.1. Husholdningsgæld som drivkraft i samfundsøkonomien

Baggrunden for den stadigt mere frie adgang til forbrugerkredit er kompleks og afspejler en række ændringer, der har fundet sted i samfundsøkonomien på globalt plan fra 1970'erne og frem. Vi kan ikke gå i dybden med disse forandringer, men vi skitserer kort nogle af de væsentlige drivkræfter. Dette makroøkonomiske billede er vigtigt at have med, når vi søger at forstå årsagerne til unges gældsproblemer i dag. Det forklarer både, hvorfor den private husholdningsgæld samlet set vokser, og hvordan dette ikke kun er med til at skabe nye forbrugsmuligheder, men også åbner nye risikoscenarier, både for den enkelte og på samfunds niveau.

Vores nuværende penge- og kreditmarked har rod i den økonomiske krise, som opstod i 1970'erne. Den omtales i dag gerne som en 'oliekrise' og får på afstand nemt et lidt nostalgisk skær - med sort-hvide billeder af åbne boulevarder og bilfrie søndag. Reelt set var der ikke blot tale om en energikrise, men om omfattende samfundsøkonomiske udfordringer i en række vestlige lande, bl.a. som følge af øget globalisering og dermed adgang til billigere arbejdskraft. Konsekvensen var økonomisk recession og en dramatisk vækst i arbejdsløsheden.

Et svar på disse udfordringer blev fundet i den neolibérale politik, som især blev båret frem af regeringerne i USA (Reagan) og Storbritannien (Thatcher) fra slutningen af 1970'erne og op gennem 1980'erne (Crouch 2011). Centralt i denne politik stod tanken om at stimulere den private efterspørgsel for på den måde at skabe vækst og økonomisk udvikling. Men hvordan øger man købekraften i krisetider? Et centralt led i politikken blev at øge adgangen til forbrugerkredit, bl.a. via udvikling af kreditkort, som vandt frem i løbet af 1980'erne (Harvey 2005). Optagelsen af privat gæld begyndte hermed at blive en motor for samfundsøkonomien - en udvikling, der gik hånd i hånd med de øgede forventninger til forbrug, som voksede frem i de moderne velfærdssamfund.

Et andet udviklingstræk i perioden bidrog dog ligeledes til den øgede adgang til kredit og til husholdnin-

gernes eskalerende gældsætning. 1970'ernes krise fik nemlig også konsekvenser for den måde, hele det finansielle system fungerede på. Fra slutningen af Anden Verdenskrig og frem til 1971 havde det såkaldte Bretton Woods-system bidraget til at sikre den finansielle stabilitet i verdensøkonomien ved at binde valutakurserne til prisen på guld i de lande, som var en del af samarbejdet (Graeber 2012). Denne fastkurspolitik betød, at man var nødt til at tilrettelægge den økonomiske politik, så der var konkret værdi - i form af de faktiske guldreserver - bag landenes finansielle aktiviteter. Systemet kom under pres på grund af recessionen i økonomien, og det brød endeligt sammen i 1971, da USA suspenderede den faste vekslingskurs mellem dollaren og guld.

Hermed begyndte det, der siden er blevet betegnet som en 'finansialisering' af verdensøkonomien (Epstein 2005; Poppe 2011). Finansialisering beskriver en situation, hvor finansmarkedet ændrer karakter fra at have en understøttende funktion i økonomien (tilførsel af kapital og kredit til primærproduktionen) til at blive en selvstændig drivkraft i den globale økonomiske udvikling (Pedersen 2011). En liberalisering af kreditmarkedet bliver altså politisk - på linje med øget adgang til forbrugerkredit - og betragtet som et tiltag, der kan sætte gang i den samfundsmæssige vækst.

Ændringerne på boligmarkedet kan illustrere, hvad finansialisering betyder for borgerne i praksis. Øget adgang til privat boligejerskab var et centralt element i både Reagans og Thatchers politiske bestræbelser på at sætte gang i økonomien. I England fik familier, der tidligere havde boet til leje i offentlige ejendomme, i stor udstrækning mulighed for at købe deres egen bolig. I USA vandt nye lånetyper frem, som gjorde boligmarkedet mere tilgængeligt for personer uden opsparring. Tanken var, at den øgede økonomiske aktivitet ville skabe vækst og udvikling (Poppe, Collard, og Jakobsen 2015).

I Danmark har vi fra 1990'erne og frem ligeledes set et 'opvarmet' boligmarked som følge af en række liberaliseringer og dereguleringer, bl.a. med introduktionen af afdragsfrie lån og mulighed for rentetilpasning (Østrup 2010). Tankegangen var grundlæggende den samme, nemlig at mere lempelige lånevilkår både sætter gang i privatforbruget og de finansielle virksomheder - og dermed i den samlede økonomiske aktivitet. Der blev da også skabt hidtil uset vækst i Danmark i 1990'erne og

i 00'erne, hvor begrebet 'friværldi' dukkede op og drev en fælles forestilling frem om, at de danske boligejere havde uanede forbrugsmuligheder (Hohnen og Jakobsen 2014).

Finanskrisen fra 2007 og frem udpeger dog et særligt træk ved den form for produktivitet, som kendetegner en finansialiseret økonomi. Væksten sker så at sige for lånte penge og med forventningen om fortsat vækst som bagtæppe, hvilket ikke mindst har gjort sig gældende for boligmarkedet. Sådanne forventninger har dog ikke altid hold i virkeligheden, og finanskrisen viser, hvordan nedturen i en finansialiseret verden rammer den samlede økonomi.

Med den kreditbaserede økonomi øges desuden risikoen for den enkelte husholdning. Vi er i dag i høj grad med til at opbygge vores egen velfærd, fx gennem bolig- og forbrugerkredit. Men fordi velstandsforøgelsen i vid udstrækning sker for lånte penge, rammes den enkelte forbruger hårdt af både konjunkturændringer (fx stigende renter og arbejdsløshed) og negative livsbegivenheder (fx alvorlig sygdom eller skilsmisse). Mulighederne for forbrug vokser i kreditsamfundet. Men det gør de økonomiske risici også.

Set fra et forbrugersynspunkt skaber den finansialiserede økonomi et paradoks, som bliver særlig tydelig i krisetider. På den ene side opfordres der fra politisk hold til at øge forbruget for at holde hjulene i gang, da den økonomiske vækst i så høj grad er bundet op på husholdningernes køb af varer og tjenesteydelser. På den anden side stilles der krav om at udvise økonomisk ansvarlighed, og ingen er i tvivl om, hvem der står til regnskab, når den enkelte rammes af gældsproblemer.

Adgang til kredit og forbrug for lånte penge er blevet en samfundsmæssig nødvendighed for at sikre dynamik og vækst i økonomien. Samtidig betragtes økonomiske problemer i høj grad som et individuelt anliggende. Dette paradoks bliver endnu tydeligere, når vi ser på den udvikling, som markedet for forbrugerkredit har undergået siden årtusindskiftet.

3.2. Forbrugerkredit i det nye årtusinde

Når forskere om nogle århundreder graver i fortiden og forsøger at forstå, hvordan danskernes pengeøkonomi hang sammen i starten af 2000-tallet, vil de muligvis falde over skrivelser som denne fra august 2015 (billede 3.1).

Vallensbæk Strand, d. 21. august 2015
Kundenr.: 4435569

Forlæng sommeren og sæt gang i dine planer over sensommeren

Det danske sommervejr har været meget skiftende, så vi synes du skal have mulighed for at forlænge sommeren og sætte gang i de planer du måtte have.

Du bestemmer

Vi har vedlagt dit personlige lånebevis, der umiddelbart giver dig mulighed for at låne op til 40000 kr. Det er alene dig, der bestemmer hvad du vil bruge pengene til. Det eneste vi kræver er at din økonomiske situation og private forhold er lige så gode som sidst du ansøgte om lån.

Så nemt er det

Det er nemt at udnytte din lånemulighed. Du skal bare udfylde det vedlagte lånebevis og sende det i svarkuerten - porto er betalt. Når lånet er godkendt og vi har modtaget den underskrevne låneaftale overfører vi det ønskede lånebeløb til din NemKonto, og indenfor ganske få dage er pengene til din rådighed.

Lån med Tryghedsforsikring

Vi har lagt lidt ekstra tryghed i lånet, så dit lån er dækket af en Tryghedsforsikring. Den er en ekstra tryghed for dig, og betaler afdragene på dit lån, hvis du ikke selv er i stand til det pga. mistet job eller arbejdsevne. Tryghedsforsikringen dækker, hvis du bor i Danmark og er i arbejde eller pensionist/førtidspensionist ved oprettelsen.

Kontakt

Du er altid velkommen til at kontakte os på telefon 39 13 16 13 alle hverdage mellem kl. 9-20, hvis du har spørgsmål eller ønsker at ansøge om lånet over telefonen. Du kan også sende en mail via mail@resurs.dk. Vi håber, at du tager godt imod tilbuddet og får en rigtig dejlig sensommer.

Med venlig hilsen
Resurs Bank

Linda Nielsen

Online

Du kan også
indlæse dit lånebevis på
resursbank.dk/laanebevis
- det er både nemt,
hurtigt og helt sikkert

441

4435569

Afsenderen er Resurs Bank, et nordisk finansieringsselskab med hovedsæde i Sverige, som har specialiseret sig i kreditaftaler i detailhandlen (afbetalingsordninger), men som også tilbyder kontante forbrugslån. Brevet er sendt til en ung forbruger, som tidligere har benyttet en afbetalingsordning i en møbelbutik, og som derfor er endt i finansieringsselskabets database.

Henvendelsen er på flere måder typisk for den udvikling, som markedet for forbrugerkredit har undergået i det nye årtusinde. Det er blevet vældig nemt at låne penge. Det skyldes ikke mindst, at flere aktører byder sig til med kreditmuligheder, og at processen teknisk set er blevet forsimplet. Flere af vores interviewpersoner har oplevet at blive kontaktet af lånevirkksomheder med lignende henvendelser om tilbud på nye lån. Mette beskriver her, hvordan hun modtager nye henvendelser fra kviklånsudbyderen Vivus på SMS og mail, hver gang hun har tilbagebetalt et lån:

... men når det så er blevet den første i måneden, og du har betalt tilbage, så får du pænt en sms og mail om, at "du har betalt dit lån, nu kan du låne igen" - "ja, det ved jeg jo godt, I behøver ikke at minde mig om det, vel!"

(Mette, 27 år)

I Mettes tilfælde ender det med, at hun over en periode på to år vender tilbage til lånemuligheden næsten hver måned.

Det er karakteristisk for det nye kreditmarked, at forbrugerens frihed og selvbestemmelse understreges, når låneudbyderen henvender sig. "Det er alene dig, der bestemmer", som det formuleres i skrivelsen. Det er den enkelte, der afgør, om 'lånebeviset' skal indfries, og hvad pengene skal bruges til. Eftersom langt de fleste i dag kvalificerer sig som kreditværdige, er det også den enkelte, der i langt højere grad end tidligere må gøre op med sig selv, om lånet er en god idé, og hvorvidt man er i stand til at honorere låneaftalen.

Samlet set er perioden siden årtusindskiftet kendetegnet ved en kraftig stigning i mulighederne for at låne til forbrug (Kronofogden og Konsumentverket 2008). Visse dele af kreditmarkedet har undergået en omfattende produktudvikling, hvilket må ses i sammenhæng med andre udviklingstræk, ikke mindst den øgede digitalisering af samfundet. Vi gennemgår nedenfor de vigtigste forandringer i udbuddet af forbrugerkredit i en dansk sammenhæng og supplerer med, hvordan vores unge interviewpersoner og fokusgruppedeltagere har gjort brug af de forskellige kreditprodukter. Herefter vender vi os mod spørgsmålet om, hvordan den nemme og hurtige adgang til kredit er med til at skabe problemer for visse unge.

3.2.1 En verden af lånemuligheder

Hvis man googler "lån penge", dukker et helt marked af lånevirkksomheder, låneguides og låneformidlinger frem. Langt de fleste søgeresultater knytter sig til forbrugslån af forskellig art. Vi lavede i februar 2015 en kortlægning af netop alle disse søgeresultater og fandt hele 121 websider, hvis formål udelukkende er at sammenligne, vurdere og/eller videreformidle forbrugslån. Websidernes vurderinger sker ud fra parametre som svartid, udbetalingstid, popularitet, aldersgrænse og pris. Men det er værd at bemærke, at der kun i ganske få tilfælde nævnes andre lånemuligheder som banklån og SU-lån på disse sites. Et typisk eksempel ses på låner.dk (Billede 3.2), der introduceres således:

Vi kan tilbyde Danmarks bedste lån. Det er gratis at ansøge om lånene, og ansøgningen er ikke bindende før kontrakten er underskrevet. Det er nemt at underskrive med NEM ID, hvilket gør at du i de fleste tilfælde har pengene samme dag eller dagen efter.

Vi blander os ikke i hvad du bruger pengene til. Du kan bruge dem på din lejlighed, dit hus, ferie, nye computer, bil, regninger eller til forbrug. Du behøver ikke at stille sikkerhed for lånet.

(låner.dk 2015)

"Danmarks bedste lån" er med andre ord ifølge denne hjemmeside forbrugslån på nettet. Det er gratis at ansøge, nemt og hurtigt - og der er ikke nogen, der blander sig i, hvad du bruger pengene på.

Vi forsøger i dette afsnit at give en anden form for overblik over markedet for forbrugslån ved ikke at rangere de konkrete udbydere, men ved at gennemgå lånetyperne og deres centrale træk. Vi er inspireret af Penge- og Pensionspanelet (2008) i vores kategorisering af markedet, som fremgår af tabel 3.1 (Penge- og Pensionspanelet 2008).

Vi gennemgår lånetyperne efter tur og viser de vigtigste forskelle. En vigtig pointe er dog, at markedet udvikler sig hastigt i øjeblikket, og at lånetyperne i et vist omfang begynder at flyde sammen i nye 'kredithybrider'.

3.2.2. Kontokort og kreditkort

Både for kontokort og kreditkort gælder, at produkterne ikke har udviklet sig afgørende over en længere årrække. Kreditkort blev som anført først introduceret i USA i 1980'erne for at stimulere privatforbruget, og det er på mange måder de samme korttyper, der stadig er på spil. Der er for så vidt heller ikke noget nyt i, at bestemte butikker eller forretningskæder

The screenshot shows the homepage of Låner.dk, an online loan comparison site. The header includes the site logo and navigation links for 'LÅN PENGE ONLINE' and 'BLOG'. Below the header, there's a 'Top Lån' section featuring five loan offers:

- Leasys Minilån:** Super hurtigt minilån. Få pengene samme dag! Få svar på bare 15 sekunder! Populært kviklån. Billigste kviklån, hvis du gerne vil låne i længere end en måned. Beløb: 10.000, Løbetid: 36 måneder, Alder: 18 år. 5 stars.
- Leasys Lavrente:** Lån op til 50.000 til en lav rente. Kræver ikke at der stilles sikkerhed. Populært valg. Beløb: 50.000, Løbetid: 72 måneder, Alder: 20 år. 5 stars.
- KvikLån:** Mulighed for op til 40.000 på din konto senest i morgen. Super nemt at tage lån med NEM ID. Ingen sikkerhed opkrævet! NYHED. Beløb: 40.000, Løbetid: 72 måneder, Alder: 20 år. 5 stars.
- Santander Bank:** Lån fra 50.000 kr. til 350.000 kr. Ekstremt lave renter fra 4,94%. Sikkerhed kræves ikke. Underskriv med NEM ID og du har allerede penge på din konto i morgen! VIRKELIGT POPULÆRT VALG. Beløb: 350.000, Løbetid: 144 måneder, Alder: 18 år. 5 stars.
- Vivus:** Lån 4.000 GRATIS som ny kunde! Få svar på 1 minut! Penge på din konto samme dag, som kunde i Nordea! Beløb: 7.000, Løbetid: 1 måned, Alder: 20 år. 4 stars.

Each offer includes a 'ANSØG HER' button. The bottom of the page shows a Windows taskbar with various application icons and a system clock showing 11:32 on 04-11-2015.

Billede 3.2: Udsnit af hjemmesiden låner.dk, der er en online sammenligningsside for forbrugslån.

Tabel 3.1 Forbrugslån

Kontokort	Et kort, der giver mulighed for at købe på kredit i bestemte forretninger, fx Magasin eller H&M.
Kreditkort	Et kort, der giver mulighed for at købe på kredit i en meget bred vifte af butikker og på tværs af lande. Det kan fx være MasterCard, Diners Club Kort, American Express og Eurocard.
Kassekredit	En lånemulighed, der er tilknyttet en bankkonto, og som giver mulighed for at hæve op til et bestemt beløb (kreditramme).
Kontantlån	Et lån, der ydes af et pengeinstitut eller finansieringsselskab og udbetales kontant. Det omfatter både lån, som kan bruges til alle former for forbrug, samt lån ydet med henblik på køb af et bestemt produkt, fx en bil.
Køb på afbetaling	Et lån, der er knyttet til køb af en bestemt vare på kredit. Køb på afbetaling formidles typisk i fysiske forretninger eller i netbutikker.

udsteder særlige kontokort med mulighed for at købe lokalt på kredit. Det er *adgangen* til og *udbredelsen* af disse låneformer, der for alvor har ændret sig i de senere år.

Kontokort med kreditmuligheder knyttet til specifikke butikker eller kæder er i dag en omfattende forretning. Man kan efterhånden få adgang til de fleste typer varer på denne måde. Det gælder møbler og andet inventar til boligen (fx hos IKEA via deres eget finansieringsselskab Ikano Bank), tøj og sko (fx hos H&M eller Magasin, hvor finansieringen i øvrigt i begge tilfælde også sker gennem Ikano Bank), ting til hus og have (fx i byggemarkeder som Jem & Fix, Bauhaus og Harald Nyborg) og legetøj til børnene (fx i BR og Toys'R'Us). Desuden udsteder flere indkøbscentre kontokort med kredit, der kan benyttes på tværs af de lokale butikker (fx Lyngby Storcenter).

I dag foregår 10 procent af danskernes privatforbrug på nettet (Dansk Erhverv 2015). Også i netbutikker er konto-kreditte dog en mulighed - i stedet for et fysisk kort får man blot en netbaseret konto hos butikken. En af vores interviewpersoner fandt køb på denne form for konto særligt attraktivt:

Nogle gange så har jeg tænkt: "Neeeeej, der var lige en masse, jeg godt kunne tænke mig, ORV de kører det der konto, jamen så kan jeg få det hele på en gang, så behøver jeg ikke vente."

(Tine, 24 år)

At købe på konto gør det muligt at "få det hele på en gang" uden at vente, til man har råd. Tine har oprettet en konto hos tre forskellige internetbutikker, hvilket har øget hendes rådighedsbeløb til tøj betragteligt. Bagsiden er, at hun nu oplever, at tilbagebetalingen tærer kraftigt på det månedlige budget.

Kreditrammen, der tilbydes af forretningerne, er individuel, og betingelserne for tilbagebetaling varierer; fx angiver Ikano Bank, at man hver måned kan vælge at betale hele saldoen eller ned til 3 procent af lånebeløbet, dog mindst 100 kr. (Ikanobank.dk 2015). Pointen er, at der stort set ikke findes de forbrugsvarer, som ikke kan købes på kredit, hvis man sørger for at forsyne sig med et tilstrækkeligt stort antal kontokort eller butikskonti på nettet.

Hvis man ikke ønsker at binde sit forbrug til specifikke butikker, kan hverdagsforbruget også finansieres med en anden type forbrugslån, kreditkortet. Der har ikke været tradition for at benytte kreditkort som dagligt betalingsmiddel i Danmark, bl.a. fordi man med dankortet siden midten af 1980'erne har haft en

for brugerne gebyrfri og velfungerende elektronisk betalingsmåde. Men dankortet er netop kun en nemmere måde at betale på og giver ikke adgang til en kreditramme.

Dankortets status som danskernes foretrukne debetkort står stadig uantastet. I 2013 nåede man for første gang 1 milliard betalinger på et kalenderår, og de gratis elektroniske betalinger er så populære, at der fra visse brancher og butikker rejser sig et ønske om helt at skilpe de kontante betalinger.

Parallelt med denne udvikling har de internationale kreditkort vundet indpas, og særligt i 1990'erne og i 00'erne frem mod finanskrisen i 2007 sås en praksis, hvor bankerne i stigende omfang tilbød deres kunder kreditkort som MasterCard og American Express nærmest per automatik. Dette oplevede vores fokusgruppedeltagere også:

Jeg fik mit første MasterCard, det skulle jeg have for at være med i sådan en pakkeordning-ting, og jeg har brugt det rigtig fornuftigt til at købe ting ind, og jeg har brugt det som regulært overtræk, fordi jeg var på røven nogle måneder, og så havde man nogle ekstra penge i de måneder ikke.

(Lars, 30 år)

Kreditkortet er hurtigt blevet allemandseje, men det er imidlertid først inden for de seneste år, at det er begyndt at blive markedsført i Danmark som et egentligt alternativ til andre betalingsformer i hverdagens forbrug - dvs. i alle de situationer, hvor de flestes umiddelbare indskydelse ville være at benytte dankort eller kontanter. MasterCard står centralt i denne seneste udvikling. Supermarkeds kæden Coop har således introduceret sit 'eget' MasterCard, der præsenteres på følgende måde på deres hjemmeside:

Med Coop MasterCard gør vi det let for dig at handle i Coops butikker. Kortet fungerer som et kombineret kredit- og medlemskort. Du køber derfor ind uden at betale gebyr, har adgang til dine medlemstilbud og rabatter, og så får du 20 % ekstra point, hver gang du betaler med kortet i Coops 1.200 butikker og på coop.dk. Med op til 30.000 kr. i kredit, er kortet også velegnet til dine rejser. Så har du altid penge på lommen på ferien.

(mastercard.coopbank.dk 2015)

Beskrivelsen er interessant, fordi vores hverdagsforbrug - indkøb af mælk, rugbrød og køkkenrulle - knyttes så direkte til brug af kredit. Kreditkortselskaberne synes således at skabe nye indfaldsveje til det kreditbaserede forbrug, og netop MasterCard synes at være

en af de aktører, der er dygtige til at finde plads i hverdagens mikroforbrug. Et interessant eksempel er det reklamefremstød, som kreditkortfirmaet i 2014-15 har stået for i en række biografer. Her er man ved indgangen blevet mødt med reklamebannere, der opfordrer biografgængerne til at købe den obligatoriske popcorn og sodavand på kredit (Billede 3.3).

Metoden er MasterCard Contactless, der ifølge reklame-materialet er 'klodens måske nemmeste betalingsmiddel', og som 'hverken kræver, at du indtaster pinkode eller sætter kortet i "maskinen", når du køber småting på farten' (my-pleasure.dk 2015). Tilbuddet, der skal lokke nye kunder til, er en gratis opgradering på biografmenuen. Den udtalte undertekst er budskabet om, at forbrug på kredit giver mening i ethvert hjørne af hverdagslivet.

3.2.3. Kassekredit

Kassekredit som lånetype har, ligesom kreditkortet, undergået en 'demokratiseringsproces', hvor det er blevet stadig mere normalt at have en kreditramme knyttet til sin almindelige bankkonto. Det er således ikke produktet i sig selv, der har ændret sig, men udbredelsen og dermed accepten af kassekredit som en måde at få enderne til at hænge sammen på økonomisk.

Poppe & Jakobsen (2009) har vist, hvordan denne udvikling særligt slår igennem blandt de yngre generationer, der har taget kassekredit til sig som deres foretrukne låneform. Faktisk ser brugen af kassekredit ud til at være så normaliseret blandt mange unge, at den ikke engang betragtes som et lån. Pengene er ens egne, man råder selv over dem og skal ikke 'spørge om

Billede 3.3: Eksempel på daglige forbrugsvarer der i dag kan købes nemt og hurtigt, der hvor de unge er – her med MasterCard Contactless. Fotograferet i Hillerød Biograf, oktober 2015.

lov' hos banken eller andre. Kreditrammen er for visse unge blevet 'det nye nul', dvs. det punkt, man regner fra, i forhold til om man har overskud eller underskud i sin økonomi (Poppe og Jakobsen 2009). Det hjælpes også godt på vej af den grafiske opsætning på netbank og i hæveautomater, hvor kassekreditrammen typisk optræder som det beløb, forbrugeren har til rådighed, når denne fx logger ind på sin netbank.

Vi finder en tilsvarende tankegang blandt en del af de unge, som har deltaget i vores fokusgruppeinterviews:

... der i starten, hvor jeg havde den der kassekredit, der vil jeg sige, det var svært, så fik jeg et nyt nulpunkt, og så får man måske en tendens til lige at give en omgang mere...

(Jonas, 29 år)

Jeg har også kassekredit, det var bare, da jeg skiftede bank, så kom den bare med som sådan en buffer, jeg har faktisk kun brugt den til sådan noget som tasker, eller hvis jeg bare så noget, som jeg ikke kunne undvære.

(Louise, 23 år)

Kassekreditten bliver for Louise den nye buffer og går dermed ind og erstatter hele idéen med en opsparing. Jonas oplever derimod, at han med sin kassekredit fik et nyt nul, hvilket betød, at hans forbrug steg, fordi

der simpelthen var flere penge til rådighed. Kassekreditten bliver altså i begge tilfælde en integreret del af de unges økonomi.

Også finansieringsselskaberne er i dag kommet på banen med 'kassekreditlignende' lån, selvom det er en betegnelse, som traditionelt har knyttet sig til banksektoren. Når modellen ligner bankens kassekredit, er det fordi, man også her får adgang til en kreditramme, som der kan trækkes på, og hvor du kun betaler renter af det beløb, der rent faktisk hæves. Disse nye låneformer vidner om en betydelig opfindsomhed i branchen, der konstant viser nye veje til forbrug for lånte midler. Det gælder fx hos udbyderen Ferratum, hvor det også er den frie, hurtige og ukomplicerede tilgang til penge, der lægges vægt på i markedsføringen af deres Ferratum Kredit (Ferratum.dk 2015) (billede 3.4).

3.2.4. Kontantlån

Det er formentlig viften af kontantlån, der har udviklet sig mest dramatisk siden årtusindskiftet. Det er samtidig her, man ser ansatser til nye 'kredithybrider', som bryder med den gængse tænkning om låntagning, og som introducerer nye forretningsmodeller. Forandringerne hænger tæt sammen med samfundets generelle digitalisering.

Adgang til penge via kontantlån foregår både gennem pengeinstitutter og finansieringsselskaber, men det er

“

... det var også bare som om, det var standard [hos banken]. Hun sagde: ”vil du ikke godt have en kassekredit, så hvis nu du trækker over, så skal du ikke betale ligeså meget i rente”, og det virkede som om, man var dum, hvis man sagde nej til det ...

(josefine, 28 år)

Billede 3.4: Eksempel fra låneudbyderen Ferratums hjemmeside.

uden for bankerne, at den største produktudvikling har fundet sted. Dog bør det bemærkes, at nogle finansieringsselskaber er koncernforbundne med et pengeinstitut, fx Nordea Finans, hvorfor der ikke kan skelnes klart mellem typer af udbydere.

Det særlige ved finansieringsselskaberne er, at langt flere borgere kvalificerer sig som kreditværdige end i banken. Nogle selskaber reklamerer direkte med, at man kan låne 'på sit glatte ansigt' og uden sikkerhedsstillelse, fx udbyderen extracash.dk (Extracash.dk 2015) (se billede 3.5, s. 52).

Det er ikke klart, hvorledes finansieringsselskabernes kreditvurdering foregår, da de hver især udvikler egne systemer. Dog påpeges det i en analyse fra Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen, der har undersøgt markedet for kviklån, at 'kreditvurderingen er sparsom sammen-

lignet med bankernes praksis' (Konkurrence- og forbrugerstyrelsen 2015:7). Man kan vel også sige, at den hastighed, hvormed lånene tilbydes ('få svar inden for 30 sekunder'), taler for, at der ikke kan medtages eller kontrolleres ret mange oplysninger fra ansøgeren. Blandt vores interviewpersoner har vi således også mødt flere, der decideret har opgivet forkerte oplysninger (fx om lønforhold og lånehistorik) for at opnå yderligere lån, uden at de er blevet stoppet. Det centrale kriterium for finansieringsselskaberne synes at være, om borgeren er registreret i et privat skyldnerregister, dvs. enten hos RKI eller Debitorregistret (ibid.).

Billedet af, at det er nemt, hurtigt og ukompliceret for enhver at låne penge, går igen på tværs af finansieringsselskabernes udbud af kontantlån. Tydeligst ses det dog på den del af markedet, der defineres som 'kviklån'. Det særlige ved disse lån er en meget kort

Billede 3.5: Extracash.dk reklamerer med lån på op til 75.000 – baseret på lånerens glatte ansigt.

løbetid (typisk max en måned), og at de optages elektronisk over computeren eller telefonen. Derfor blev de også tidligere benævnt 'SMS-lån', da låneansøgningen netop skete ved at sende en SMS til selskabet. Dermed understreges et andet træk ved lånet, nemlig at det foregår upersonligt og uden en direkte dialog mellem låntager og långiver. Med navne som 'Robotlån' og 'Kliklån', og gennem reklamer med ansigtsløse personer som eksemplet fra ExtraCash, understreges det, at låneformen lægger op til et distanceret og upersonligt forhold mellem udbyder og kunde.

Kviklån har en relativt lang historie i USA og England, hvor de betegnes 'payday loans', hvilket viser tilbage til den korte løbetid: Man låner et mindre beløb, der som udgangspunkt skal tilbagebetales, når det bliver lønningssdag (Packman 2012). I Danmark har kviklånsmarkedet stadig kun et mindre omfang i kroner og ører, men væksten er

bemærkelsesværdig. I 2010 udgjorde det samlede udlånsbeløb på kviklån 37 mio. kr., fordelt på godt 20.000 lån blandt 7.420 forbrugere. Fire år senere, i 2014, var antallet af lånere fordoblet til ca. 75.000 borgere, der i løbet af året havde optaget ca. 160.000 kviklån til en samlet værdi af 430 mio. kr. Til sammenligning udgjorde omfanget af blankolån (lån uden sikkerhedsstillelse) i Danmark samlet set ca. 7 mia. kr. i 2014 (Statistikbanken.dk 2015).

Mens kviklånsporteføljen således stadig er begrænset, er den hastige vækst i denne lånetype et godt billede på en udvikling, hvor forbrugerkreditte antager nye former og finder et nyt gear. Når langt fra alle tidligere kunne låne penge til forbrug, var begrundelsen, at udlånet ikke blev vurderet som rentabelt, altså at risikoen for manglende tilbagebetaling var for stor. En sådan betragtning gør sig stadig gældende, men ligningen ser anderledes ud med nye produkter som kviklån.

“

Jeg kunne aldrig finde på det nu, aldrig i mit liv! Altså, det er jo hovedløst! Jeg ved ikke ... dengang tænkte jeg bare: “det tager vi til den tid”. Udskød problemerne. Tænkte måske ikke, gennemtænkte det ikke, tænkte bare: “nå ja, hvad fanden, skal nok klare det, skal nok betale tilbage”.

(Jesper, 25 år)

For det første er de administrative udgifter for udlåner barberet ned til et minimum i kraft af den digitale og automatiserede låneproces. For det andet ses konturerne af en ny forretningsmodel blandt finansieringsselskaberne, hvor misligholdte lån begynder at blive en del af forretningen. Det fremgår således af Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens gennemgang af kviklånsmarkedet, at godt 30 procent af omsætningen blandt udbyderne hentes på de gebyrer, der lægges til, når lånene forlænges ud over den oprindelige betalingsfrist (Konkurrence- og Forbrugerstyrelsen 2015).

En stor del af kviklånskunderne vælger altså at forlænge lånet mod et gebyr frem for at betale det tilbage, når måneden er gået. Dermed får lånet karakter af en slags (dyr) kassekreditordning, hvor betalingsvilkårene reguleres måned for måned. Præcis sådan har en af vores interviewpersoner, Tine, brugt sit lån hos Vivus:

Jeg kan faktisk ikke huske hvorfor [jeg valgte at låne penge]. Jeg har måske bare været inde i sådan en: "skidt pyt, jeg skal bare bruge pengene, jeg skal ud og have det sjovt" (...) Og der lånte jeg 2000 igen, og hvis man ikke kan betale det af måneden efter, så kan man betale et gebyr for at forlænge det. For så tjener de jo stadig penge. Så jeg tror man kunne betale 380 kr. for at forlænge det. Det gjorde jeg så noget tid, fordi jeg tænkte: "det er meget nemmere, hvis jeg ikke lige har de 2000".

(Tine, 24 år)

Der var ingen særligt gode grunde til, at Tines gæld opstod, men det var først og fremmest nemt at blive 2.000 kr. rigere. Det var til gengæld noget vanskeligere at få gælden betalt tilbage. Tine nåede at forlænge lånet fem gange, fordi det hver måned var mere attraktivt at udskyde lånet end at tilbagebetale det fulde beløb. I løbet af den fem måneders låneperiode nåede hun at betale lånet af omtrent to gange. Umiddelbart 'dårlige kunder' bliver pludselig en god forretning.

Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens analyse viste ydermere, at selvom en forholdsvis stor del af lånene sendes til inkasso (18 %), kan udbyderne præsentere pæne overskud (ibid.). Dette tyder på, at man med digitale effektiviseringer har fundet forretningsmodeller, hvor det kan svare sig at låne penge ud til et meget bredt spektrum af forbrugere, næsten uanset deres økonomiske formåen. Omsætningen på de betalende kunder er åbenbart så høj, at den kan dække tabene på de lånere, der ikke er i stand til at betale tilbage.

3.2.5. Køb på afbetaling

Køb på afbetaling har ligesom kontantlån udviklet sig markant som låneform i det nye årtusinde. Også her har ændringerne i vid udstrækning at gøre med den overflytning til de digitale platforme, som forbruget og dermed også kreditmarkedet i øjeblikket undergår. Men hvor nye kontantlån har fået stor offentlig opmærksomhed, sker ændringerne af dette marked mere stilfærdigt. Her handler det ikke så meget om nye forretningsmodeller. Der er nærmere tale om en glidende bevægelse, hvor flere og flere varer og tjenesteydelser gøres tilgængelige for forbrugerne via en form for afbetalingsordning. En af vores interviewpersoner, Josefine, oplister her sine køb på afbetaling gennem tiden:

... men jeg har jo så min Iphone 5 derhjemme, og den købte jeg på afbetaling, jeg tænker, den er betalt ud nu, fordi den har jeg haft i relativt lang tid (...) og så har jeg jo også købt den ene sadel, som jeg købte til hesten, der havde de også sådan et program, hvis du betalte af inden for et år (...). Jeg har også, - mig og min veninde har faktisk begge to købt solbriller på afbetaling (...). Det var i gymnasiet, og så ville vi helt vildt gerne have et par Gucci solbriller.

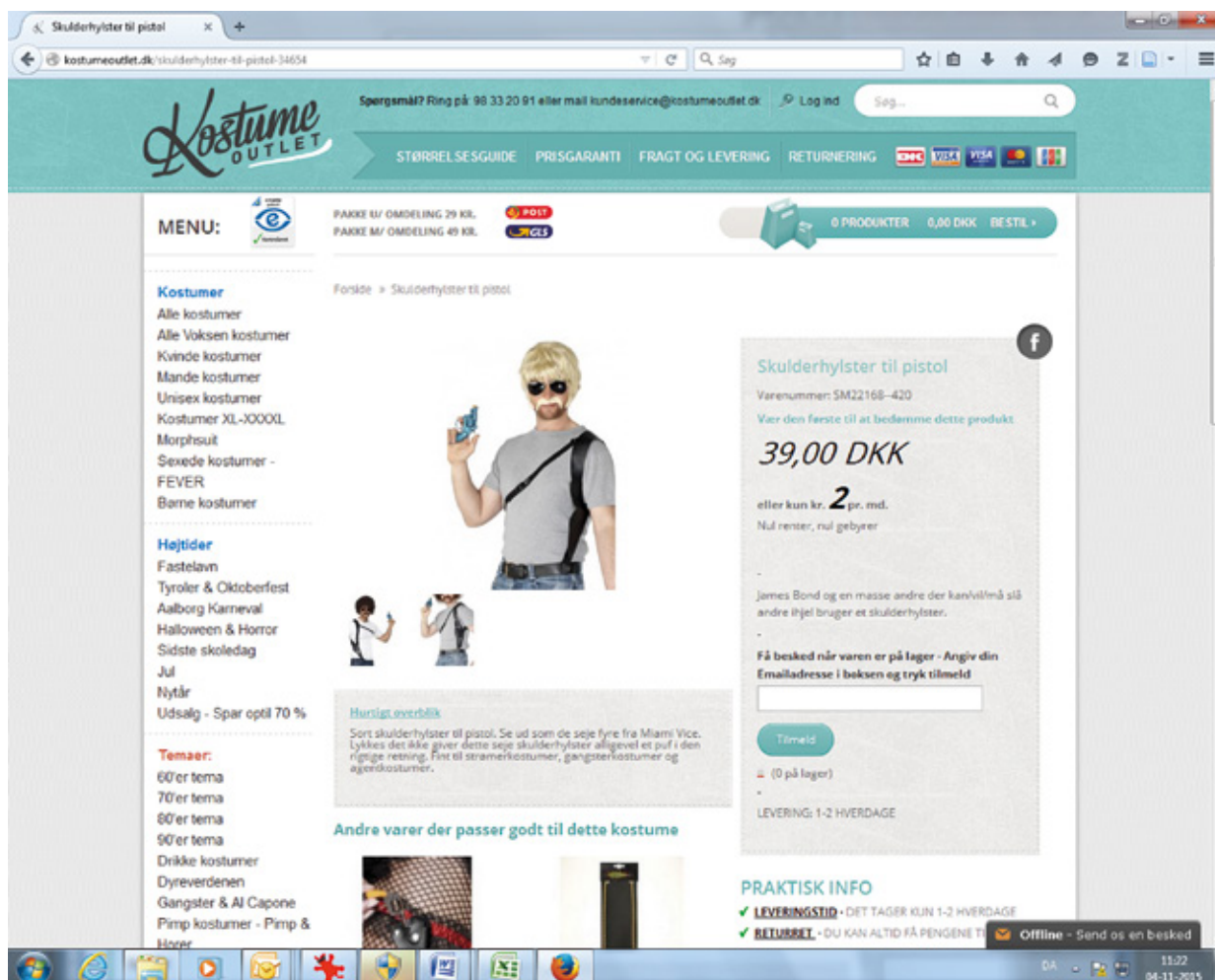
(Josefine, 28 år)

For Josefine er det naturligt, at de forbrugsgoder, som hun ellers ikke ville have haft råd til, bliver tilgængelige via afbetalingsordninger. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at hun ikke selv ved, hvorvidt hendes telefon er betalt ud eller ej. Det antyder en mekanisme, hvor afbetalingerne bare får lov at løbe, uden der egentlig bliver holdt øje med de udgifter, der er forbundet med dem. Det er varen, ikke betalingsbetingelserne, der er i centrum.

Overordnet set har afbetalingsordningen som lånetype flyttet sig fra primært at vedrøre større forbrugsgoder i husholdningen til at omfatte stort set alle varer, uanset pris eller levetid. Særligt et område som mobiltelefoner drives frem af afbetalingsordninger, både fordi de er væsentligt dyrere end tidligere, og fordi købet ofte kobles sammen med abonnementsordninger. Mobiltelefoner er, som vi vender tilbage til i næste kapitel, et helt central forbrugsgode for de fleste unge, og dermed også en hjørnesten i deres gældsætning.

De største nyskabelser inden for afbetalingsmarkedet sker på internettet og i tilknytning til den eksplosivt voksende mængde af varer og tjenesteydelser, som kan erhverves via digitale medier. Princippet synes her at være, at intet forbrugsgode er for småt eller for kortvarigt til at kunne sælges på afbetaling. Man kan købe tøj til kroppen eller gas til grillen og lade betalingen ske i

Billede 3.6: Nye former for mikrokredit tilbyder nu forbrugeren at afbetale selv mindre omkostningstunge forbrugsvarer – her er det ViaBill der står bag lånet.

rater over flere år. Eller man kan – som billede 3.6 viser – købe en udklædningsgenstand til 39 kr. og vælge at betale den af med 2 kr. om måneden i godt halvandet år (kostumeoutlet.dk 2015).

Selv den form for hverdagsforbrug, der bogstaveligt talt ikke holder natten over, kan erhverves via kreditkøb. Hos firmaet Just Eat kan man fx bestille en pizza på nettet og vælge at udsætte betalingen i 15 dage mod et gebyr:

Hvis du er virkelig sulten efter en lækker gang take away, men ikke har nogen penge på kontoen, så er der faktisk hjælp at hente. På Just-Eat.dk kan du nemlig udskyde betalingen af din mad med 15 dage, så din betaling først bliver trukket, når du får løn. Det koster dig kun et gebyr på 9 kroner.

(just-eat.dk 2015)

Her er det idéen om at udsætte betaling til lønningssdag (det amerikanske inspirerede 'payday loan'), der dukker op i ny forklædning, blot omsat til betalingen af et konkret produkt. Hvis man ikke vil nøjes med pizza, er der også råd for det, bl.a. hos den netbaserede dagligvareforhandler E-supermarked.dk:

Nu kan vi få de engelske bøffer og den gode rødvin sidst på måneden, når vi skal hygge os i weekenden. Når man handler hos os på E-supermarked kan man udsætte sin betaling i 15 dage for et lille gebyr på 15 kr. Og det er uanset hvilket beløb man køber ind for, dermed kan man skabe lidt luft i økonomien

(mypresswire.com 2015)

Disse nye kreditmuligheder synes skræddersyet til internettet, hvor købsituationen er upersonlig, og hvor

det er nemt i beslutningsøjeblikket at klikke af i kreditfeltet frem for at købe kontant. De afspejler på den måde en ny forbrugsmæssig dagsorden, hvor udgifter kan skydes ud i fremtiden, og hvor valget grundlæggende er dit eget. Du står ikke 'til regnskab' for andre, som tilfældet er hos den lokale købmand eller bankmand. Billedet af en uforpligtende valgfrihed står således stærkt i den netbaserede købesituation, hvor man også i økonomisk forstand synes at kunne surfe hen over enhver forhindring eller ubekvemmelighed.

3.3. Unges udfordringer i mødet med forbrugerkredit

Gennemgangen af det aktuelle marked for forbrugerkredit viser, hvordan der på tværs af de enkelte produkter spilles på en særlig form for kortsigtet tænkning. Argumenterne for at låne handler, som det fremgår af markedsføringsmaterialerne, om, at det er nemt og hurtigt, og at valget er dit eget. Der appelleres ikke til eftertanke, men tværtimod til at give efter for sine umiddelbare behov og tilskyndelser.

Forbrugerkreditmarkedet kan nærmest betragtes som en lærebog i centrale pointer fra de senere års adfærdsøkonomiske forskning. Stribevis af psykologiske forsøg har været med til at påvise, at vi som mennesker er i stand til at reflektere systematisk og langsigtet over fx økonomiske forhold - men at vi også deler et mere intuitivt og automatiseret mentalt beredskab, som særligt træder i kraft, når vi træffer hurtige og rutineprægede beslutninger, eller når vi er under pres (Kahneman 2011). Der peges i forskningen på, at denne evne har vist sig som et effektivt redskab i den menneskelige udvikling. Den sparer mental energi og sikrer, at hverdagslivet kan foregå om ikke på 'automatpilot', så uden at vi skal reflektere grundigt over hvert enkelt lille valg.

Udfordringen er, at kreditmarkedet appellerer så direkte til denne mentale mekanisme - med løftet om hurtig tilfredsstillelse af vores forbrugsbehov. Vi så i sidste kapitel, at en betragtelig del af ungdomspopulationen kæmper med deres impulsivitet og selvkontrol i forhold til forbrug, og at tendensen er særligt udtalt blandt unge med gældsproblemer. Det antyder, at det ny kreditmarked har fundet en genvej til vores medfødte forælskelighed for 'varme beslutninger', og at det bidrager til at skabe vanskeligheder for personer, der er præget af bestemte personlighedstræk, eller som måske blot befinder sig i særligt pressede situationer.

Problemerne opstår ikke kun i forbindelse med de hurtige forbrugslån - kontantlån på nettet og afbetalings-

ordninger - men eksempelvis også i forbindelse med bankernes kassekreditter. For en del af vores unge interviewpersoner starter gældskarrieren faktisk i banken, også selvom det ikke nødvendigvis opleves på den måde. Kassekreditte er i mange tilfælde blevet oprettet som en del af en 'standardpakke' og betragtes derfor som en del af rådighedsbeløbet. Det gælder bl.a. for Josefine, som hurtigt fik indskrevet kreditrammen på 10.000 kr. i sit hverdagsforbrug:

... det var også bare som om det var standard [hos banken]. Hun sagde "vil du ikke godt have en kassekredit, så hvis nu du trækker over, så skal du ikke betale ligeså meget i rente", og det virkede som om, man var dum, hvis man sagde nej til det, så jeg sagde "jo jo det lyder som en god ide". Hvor man nogle gange tænker, at det var en virkelig dårlig ide, fordi så - man ser jo de penge, som værende ens egne, at man kan bruge 10.000 ekstra end hvad man har, fordi "det er også mine penge" - men det er jo bankens penge, ikke.

(Josefine, 28 år)

I dag hænger Josefines månedlige indtægter og udgifter kun sammen i kraft af hendes kassekredit. Den er blevet forhøjet flere gange og siden suppleret med afbetalingsordninger og gentagne lån hos hendes familie. Hendes forbrugsmønster er kendetegnet ved, at hun bruger penge, når hun har dem, og låner penge i slutningen af måneden, når hun mangler - altså en meget kortsigtet tilgang til økonomi, som gør, at hun må se langt efter at kunne flytte hjemmefra, selvom hun er fyldt 28 år og er ved at færdiggøre sin kandidatuddannelse. Internettets lånemuligheder har hun dog ikke benyttet sig af, det virker alligevel for dumt, argumenterer hun:

... altså jeg kunne aldrig nogensinde finde på at tage sådan et kviklån, fordi jeg ved hvor dyrt, det er, og jeg ved hvor dumt, det er. For mig er det uintelligente mennesker, der tager sådan nogle lån, ikke.

(Josefine 28 år)

Det varierer, hvor vores interviewpersoner lægger snit, men de er fælles om at trække skel mellem den acceptable og den ufornuftige låneadfærd (se også Poppe og Jakobsen 2009). At pege fingre ad andres 'hovedløse' forbrug bliver derved også en måde, hvorpå ens egen kredithåndtering kan retfærdiggøres.

For Tines vedkommende bidrager kreditmuligheden til at skabe en dynamik, hvor nettet bliver løsningen, hver gang hun har brug for nyt tøj:

Jeg tror, det er bare det der med, at så kan jeg få den nu og her. Så længe man er kreditgodkendt, kan man jo gøre det nu og her og så købe lige det, der passer en. Prisen er jo på en eller anden måde fuldstændig lige meget, for man skal alligevel ikke betale med det samme.

(Tine, 24 år)

I situationen bliver prisen altså irrelevant, fordi betalingen parkeres et sted i horisonten. Kreditten giver frihed her og nu, også selvom det i grunden ikke stemmer overens med hendes økonomiske situation.

En anden interviewperson, Jesper, har taget lån i en helt anden størrelsesorden og skabt inden for et års tid en gæld på ca. 200.000 kr. i form af forbrugslån hos forskellige kreditorer. Han var lige fyldt 18 år og fandt, som han selv forklarer, gennem kreditten en vej til at 'spille verdensmand' over for vennerne:

Jeg fandt ud af det her med, at man kunne låne nogle penge. Så tænkte jeg, det kunne da være fedt med en masse penge nu mellem hænderne, og så tror jeg bare, man glemmer lidt at tænke over konsekvensen, og så er man bare ung og dum, man tænker bare: "den tager jeg senere, nu skal jeg nyde livet, imens jeg er ung"

(Jesper, 25 år)

Jesper nød friheden, indtil en registrering hos RKI satte en stopper for lånefesten. I dag er Jesper blevet 25 år og er i gang med en uddannelse. Han lever på SU, og gælden vokser stadig, da han ikke har mulighed for at betale af på den. Han kigger tilbage på sin korte, vilde ungdom med en vis forundring:

Jeg kunne aldrig finde på det nu, aldrig i mit liv! Altså, det er jo hovedløst! Jeg ved ikke... dengang tænkte jeg bare: "det tager vi til den tid-agtigt". Udsødt problemerne. Tænkte måske ikke, gennemtænkte det ikke, tænkte bare: "nå ja, hvad fanden, skal nok klare det, skal nok betale tilbage".

(Jesper, 25 år)

Jesper havde fuldtidsarbejde i den periode, hvor forbrugslåne blev optaget, og manglede ikke penge som sådan. Men den nemme kreditadgang skabte sin egen accelererende logik.

Det virker ikke til, at Jesper står alene med den erfaring. Et bemærkelsesværdigt resultat fra Konkurrence- og Forbrugerstyrelsens undersøgelse af markedet for kviklån er således, at mere end 40 procent af låntagerne efterfølgende fortryder lånet (Konkurrence- og forbrugerstyrelsen 2015:8). Beslutningen om at låne hurtige penge tager sig for mange noget anderledes ud, når den begynder at køle af.

“

Vi kan tilbyde Danmarks bedste lån. Det er gratis at ansøge om lånene, og ansøgningen er ikke bindende før kontrakten er underskrevet. Det er nemt at underskrive med NEM ID, hvilket gør at du i de fleste tilfælde har pengene samme dag eller dagen efter. Vi blander os ikke i hvad du bruger pengene til. Du kan bruge dem på din lejlighed, dit hus, ferie, nye computer, bil, regninger eller til forbrug. Du behøver ikke at stille sikkerhed for lånet.

(låner.dk 2015)

3.4. Opsamling

Forbrug på kredit er ikke noget, som unge har monopol på. Alligevel kædes denne praksis ofte sammen med ungdomsgenerationen og dens angiveligt 'hovedløse' adfærd. I dette kapitel har vi vist, at et mere afslappet syn på forbrugerkredit ikke er tilfældigt, men udtrykker forandringer i samfundsøkonomien og finanspolitikken på globalt plan.

Vækst og økonomisk udvikling i det moderne velfærdssamfund bygger i vid ustrækning på privat forbrugerskisme, og husholdningernes gældsætning spiller en stadig mere central rolle i dette regnskab. De fleste af os er forbrugere på kredit i dag, enten i kraft af vores huse, biler eller hverdagsforbrug. Men tendensen er givetvis mest iøjnefaldende blandt de yngre voksne, der er vokset op med adgangen til forbrugerkredit som en selvfølgelighed.

Udviklingen mod en mere liberal adgang til forbrugerkredit er accelereret i det nye årtusinde, hvor det bliver stadig nemmere at låne penge til forbrug, uanset hvem du er, og hvor du er. Det er en bevægelse, som går hånd i hånd med samfundets digitalisering, og som giver plads til nye typer lån og forretningsmodeller, særligt i tilknytning til internettets ekspanderende muligheder.

Det er imidlertid også en udvikling, der skaber problemer for visse unge. Modsat tidligere er der sjældent andre end den enkelte forbruger selv til at bremse lånefesten på forbrugerkreditens åbne hav. Denne situation stiller nye krav til unge som finansielle aktører. Det handler ikke kun om at kende og kontrollere sin økonomi, men også om at styre sine umiddelbare behov og indskydelser på en både fysisk og digital markedsplads, der vedholdende opfordrer til hurtigt forbrug for lånte penge.

“

... altså jeg kunne aldrig
nogensinde finde på at tage
sådan et kviklån, fordi jeg ved
hvor dyrt, det er, og jeg ved
hvor dumt, det er. For mig er
det uintelligente mennesker,
der tager sådan nogle lån.

(Josefine 28 år)

Kapitel 4:

Ungdomslivets udfordringer: **den vanskelige navigation**

Kapitel 4: Ungdomslivets udfordringer: den vanskelige navigation

62

I kapitel 2 så vi, at en relativt stor andel af de danske unge lever med gældsproblemer, og at fænomenet ikke kan afgrænses til særligt udsatte grupper eller til de unge, som figurerer i de administrative opgørelser, eksempelvis Experians RKI-register. Gældsproblemer har et væsentligt større omfang end hidtil antaget, og i kapitel 3 præsenterede vi det samfundsmæssige baggrundstæppe for denne udvikling. Over de seneste årtier har der udviklet sig en kreditbaseret økonomi, hvor væksten i stor udstrækning er baseret på de private husholdningers forbrug og gældsætning. Denne proces er accelereret i det nye årtusinde, hvor nye typer forbrugslån går hånd i hånd med øget digitalisering. Når adgangen til forbrugerkredit normaliseres, kan det også forventes, at vanskelighederne med at håndtere gælden øges.

I dette kapitel går vi bag om disse fund og søger at kvalificere årsagerne til, at netop *unge* får problemer med at håndtere deres økonomi i dagens forbrugersamfund. Vi udforsker den dobbelthed, som tidligere blev fremhævet; at gældsproblemer optræder i alle samfundslag og på tværs af sociale skel, men at nogle unge samtidig er mere udsatte end andre (kapitel 2). Det gør vi ved at undersøge både en række generelle udfordringer i ungdomslivet samt typer af udfordringer, der knytter sig til ungegrupper med særlige problemstillinger:

Det første tema handler om *at lære at stå på egne ben*, dvs. de udfordringer, der opstår som følge af, at man som ung og uerfaren finansiel navigator skal lære at håndtere sin egen husholdning. Vi ser på selve overgangen til det selvstændige voksenliv og på den omskiftelighed, som er en naturlig del af ungdomstiden, fx i forhold til hyppige flytninger, skiftende indtægter og opbrud i parforhold.

Det næste tema vedrører *det kommercialiserede ungdomsliv*, dvs. de udfordringer, der knytter an til at være ung i et kreditbaseret forbrugersamfund, hvor sociale identiteter udleveres og bekræftes på arenaer, der forudsætter en vis økonomisk formåen. I tilknytning hertil ser vi på, at økonomiske problemer er forbundet med skam, og at dette skaber særlige udfordringer for gældsramte unge, der på samme tid kæmper med at opfylde sociale og økonomiske forpligtelser.

Det tredje og sidste tema behandler *udsathed i forbrugersamfundet*, dvs. de udfordringer, som særligt sårbare unge møder, når de skal håndtere komplekse problemstillinger som psykisk sygdom og social marginalisering.

Vi undersøger her, hvordan økonomiske vanskeligheder ofte udvikler sig og eskalerer dramatisk i tæt sammenhæng med personlige og sociale problemer.

Vi anlægger i kapitlet et etnografisk hverdagslivsperspektiv, hvor perspektivet er de unges egen livsverden og de sociale relationer, de indgår i (Rubow 2003). Metoden er dybdeinterviews, hvor vi med brug af åbne spørgsmål og øvelser som 'gældslinjer' har fået de unge til at reflektere over deres økonomi, forbrug og gæld inden for rammerne af deres hverdagsliv og de sociale relationer, som de indgår i.

De interviewede unge har oplevet økonomiske problemer i større eller mindre grad. De unge er bosat rundt omkring i Danmark og er meget forskellige steder i deres liv med hensyn til uddannelse, beskæftigelse og familieliv. Karakteren af deres økonomiske udfordringer varierer tilsvarende. Nogle har ikke optaget egentlige lån, men skylder alene penge på ubetalte regninger og afbetalingsaftaler. Andre skylder op imod en halv million kroner i usikret forbrugsgæld og har taget lån stort set alle steder, hvor det er muligt. I analysen inddrager vi desuden resultater fra vores fokusgrupper med unge forbrugere, og vi trækker også i mindre omfang på de to gennemførte surveys, dels blandt unge og dels blandt bankrådgivere.

4.1. At lære at stå på egne ben

Unge livssituation er næsten per definition præget af en vis omskiftelighed. Man prøver sig selv af i forskellige sammenhænge og skifter generelt både bolig, kæreste, uddannelse og arbejde noget hyppigere end andre aldersgrupper. Disse skift er samtidig en identitetsopbyggende udviklingsproces, hvor man også lærer sig selv bedre at kende. At flytte hjemmefra for første gang er ikke bare en praktisk øvelse med pakning af flyttekasser, indkøb af møbler og registrering hos elseskabet. Det er også en øvelse i at stå på egne ben og at lære at håndtere de nye udfordringer - og de vanskeligheder, som til tider følger med. Det samme kan man sige om mødet med de faste parforhold, uddannelsesinstitutionerne og arbejdspladserne.

Forskningen i gældsproblemer peger på, at negative livsbegivenheder som skilsmisse, alvorlig sygdom og langvarig arbejdsløshed har en klar sammenhæng med forekomsten af gældsproblemer (Christensen 2014; Legge og Heynes 2009; Sandvall 2008). Der har

imidlertid været mindre opmærksomhed omkring skift i livssituation generelt og betydningen af disse i forhold til udviklingen af gældsproblemer. Det er sådanne mulige sammenhænge, vi kigger nærmere på her, da de ser ud til at spille en særlig rolle for unge på vej mod det selvstændige voksenliv.

4.1.1. Ansvar for egen husholdning

Danske unge er uofficielle europamestre i tidlig selvstændighed. De unge flytter i gennemsnit hjemmefra, når de er 21 år, kun overgået af svenskerne, der i snit er knap 20 år. Ser man samlet på gruppen af unge mellem 18-24 år, har Danmark den højeste andel udeboende i EU. To tredjedele af de danske unge under 25 år er således flyttet hjemmefra. Dette står i stærk kontrast til især en række syd- og østeuropæiske lande, hvor ned til fem procent af de 18-24-årige har forladt reden. For EU som helhed er det kun ca. en fjerdedel af alle unge under 25 år, der er flyttet hjemmefra (Statistikbanken.dk 2015).

Danske unges tidlige 'voksenedebut' med ansvar for egen husholdning omtales generelt i positive vendinger. Det er et gode, der hører den velfungerende velfærdsmodel til, og som afspejler "... en velstand, der giver mulighed for, at de unge kan bo for sig selv, hvilket er en luksus, man ikke har i andre lande, hvor de unge ikke har råd til det" (Dencik i Kommunernes Landsforening 2015).

Selvom udlængslen er stor, er der ligeledes fordele ved at bo hjemme ved sine forældre. Mange hjemmeboende unge slipper eksempelvis for at betale til husleje og øvrig husholdning og kan i stedet bruge deres indtægter på langt sjovere ting. Derfor er skiftet fra at bo under forældrenes tag til selv at have styr på tilværelsen en ganske stor udfordring for mange unge. I vores fokusgrupper satte flere ord på denne frigørelsesproces:

Jeg havde en ret stor omvæltning. Altså sådan med rådighedsbeløb og - Jeg betalte INTET, da jeg boede hjemme og havde også bil til rådighed og sådan noget, og nu er det noget helt andet.

(Søren, 20 år)

Altså dengang var det penge til fritid og tøj og diverse. Nu er det jo.. Nu går man jo ikke ud hver dag og shopper, for det ved man jo godt, at man ikke har råd til. Nu er det jo til hverdagsting; mad, hus, ja.

(Signe, 21 år)

Søren og Signe udtrykker erfaringer, som formentlig er genkendelige for andre unge i samme situation. Væk er bilen, der blev stillet til rådighed af forældrene. Det samme er de hyppige shoppingture, der er skiftet ud med nødvendige indkøb til ny lejlighed og husholdning.

For mange af vores interviewpersoner, der har oplevet gældsproblemer, har udfordringerne dog haft et andet omfang. Her har overgangen ofte været langt mere vanskelig, og den trækker typisk spor ind i deres voksenliv.

Den 20-årige elektrikerlærling Mikkel fra Vestjylland er blandt de unge, der oplever vanskeligheder i overgangen til det selvstændige voksenliv. Han flytter hjemmefra som 19-årig og direkte sammen med sin nye kæreste. De har ikke råd til indskuddet på lejelejligheden, så de låner 15.000 kr. i banken. Hverdagsøkonomien hænger dog slet ikke sammen, og underskuddet dækkes ind af overtræk på begges Visa-kort. Inden for få måneder skylder de banken yderligere ca. 20.000 kr. Dertil kommer regninger til mekaniker, mindre lån til forældre mv. I bakspejlet fremstår flytningen ikke som den kloge beslutning:

Interviewer: Hvorfor var det, at I besluttede jer for at flytte hjemmefra?

Mikkel: Vi følte egentlig bare for at komme væk. Komme ud og få vores eget. Men det var forhastet. Det var en meget, meget dum beslutning, vi tog. Virkelig dum, altså.

Interviewer: Snakkede I med nogen om den beslutning?

Mikkel: Ja, vi snakkede. Men det, der kom af konstruktivt, det lyttede vi ikke rigtig til. Vi lyttede ikke, og det har så bidt os i røven nu.

Interviewer: Men det var simpelthen bare det der behov for at komme ud?

Mikkel: Ja, umiddelbart, altså jeg kan ikke lige se, hvad det ellers var. Bare brug for at komme væk hjemmefra; komme ud og få sit eget og få lov til at stå lidt på egne ben.

(Mikkel, 20 år)

Mikkel og kæresten havde hverken en opsparing eller en plan for, hvordan det udeboende ungdomsliv skulle finansieres. De sprang ud i det, og tog udgifterne, som de

kom, med de kreditmuligheder, de havde til rådighed - indtil regningerne blev for store. Her et års tid efter flytningen har parret fået skabt sig overblik over indtægter og udgifter, og de får økonomien til at hænge sammen med et stærkt neddroset madbudget, afmeldte forsikringer og fravalg af tv-pakke. Til gengæld står de tilbage med en gæld på over 35.000 kr., som de med små indtægter kan se frem til at betale af på over en flerårig periode.

I parrets tilfælde var det lånet til indskud, der sammen med kreditkortovertrækket hurtigt fik skabt en uholdbar situation:

Mikkel: Vi lånte i banken. Jeg har en meget sød bankmand, og jeg tror også det hjælper lidt, at mine forældre har samme bank, og de har rimelig godt styr på deres økonomi. For umiddelbart vil jeg mene, at det er de færreste bankmænd, der vil låne 30.000 til en på 20 år.

Interviewer: Ja, så du fik lov at låne 30.000 til indskud eller?

Mikkel: Nej, der startede vi med 15.000, og så havde vi begge to Visa-kort på det tidspunkt, og så stak det hele af til forbrug. Så vi endte med at skulle låne penge igen for at kunne få udlignet vores kort.

(Mikkel, 20 år)

At låne til indskuddet på en bolig er ikke nogen usædvanlig start på unges økonomiske karriere. Det fremgår af vores survey blandt bankernes privatkunderådgivere. 79 procent af rådgiverne angiver, at indskud til bolig eller til at dække flytteomkostninger er blandt de primære årsager, når en ung første gang henvender sig for at låne penge. Hvor villige bankerne er til at efterkomme ønsket om at låne penge, kan vi ikke sige noget om, men det demonstrerer, at en stor andel af de danske unge *ikke* har sparet op med sigte på at kunne flytte hjemmefra.

Som nævnt er der ikke noget usædvanligt i, at man som ung omkring de 20 år står med en oplevelse af, at det er på tide at 'stå lidt på egne ben', som Mikkel formulerer det. Tværtimod hersker der nærmest en kulturel forventning om, at man på dette tidspunkt er klar til at føre en selvstændig voksentilværelse med den frihed og de muligheder, som det indebærer. Friheden er dog ikke lige nem at administrere for alle, og for mange af vores interviewpersoner starter problemerne allerede i den første tid i egen bolig. For Pernille på 21 år fra Lolland-Falster var ønsket om frihed netop afgørende. Hun flyttede hjemmefra allerede som 16-årig, fordi hun ikke længere kunne 'indordne sig reglerne' i hjemmet, som hun forklarer. Ligesom Mikkel var hun dog slet ikke forberedt på omkostningerne:

Pernille: Det var meget nemt de første to dage, for der havde man penge, men de sidste, resten af måneden, havde man jo ikke. For pengene skulle jo bruges hurtigst muligt(...)

Interviewer: Hvad var det, tror du, der gjorde, at du havde svært ved at gemme penge til sidst på måneden?

Pernille: Jeg havde jo aldrig nogensinde rigtig lært det. Jeg flyttede ud, da jeg var 16, og der var så ikke nogen, der havde lært mig, at man også skulle have penge til resten af måneden. Jeg var bare/ ku' gå ud i køleskabet, hjemme ved min stedfar, da jeg boede der. Og så kunne jeg tage noget at spise, og det var det. Det var ikke noget med, at man skulle lægge en tier hver gang.

(Pernille, 21 år)

Pernille fik en brat overgang til det selvstændige ungdomsliv. Hun var hverken mentalt eller økonomisk forberedt på, hvad det indebar at bo alene, og hun fik først styr på sin økonomi, da hun som 20-årig startede i et forløb hos en gældsrådgivning. På det tidspunkt havde hun opbygget en uoverskuelig gæld hos omtrent tyve forskellige kreditorer. Pernilles vanskelige begyndelse i egen bolig var desuden præget af et dårligt forhold til forældrene, som betød, at hun ikke havde megen støtte hjemmefra, da hun valgte at flytte. På interviewtidspunktet forsøger hun at få afsluttet sin 9. klasses eksamen med sigte på at læse til pædagog.

Pernille og Mikkel er eksempler på unge, der er flyttet hjemmefra på grund af et oplevet behov for selvstændighed, men uden den økonomiske buffer eller praktiske forståelse, der kunne have bidraget til en bedre start. Og selvom forældrene søger at vejlede, har de økonomisk fornuftige råd svært ved at konkurrere med ønsket om selvstændighed, som ofte træder i forgrunden for de unge. I dag står de begge tilbage og fortryder, at ønsket om at stå på egne ben i så udtalt grad fik lov til at styre beslutningerne. Pernille fortæller:

Interviewer: Hvad tænker du, at du ikke skulle have gjort, som du gjorde?

Pernille: Jeg skulle måske have boet hjemme lidt mere. Altså jeg vil fraråde alle andre, når de bliver... Ja, selvfølgelig er mine forældre dumme og sådan nogen ting, men bo hjemme så længe du kan, og få hjælp af dine forældre så meget du kan, og selvfølgelig skal forældrene også kunne hjælpe børnene. Ellers så spørg udefra. Det er det, jeg har lært af mine fejl, at jeg måske skulle

“

Vi følte egentlig bare for at
komme væk. Komme ud
og få vores eget.
Men det var forhastet.
Det var en meget, meget
dum beslutning, vi tog.
Virkelig dum, altså.

(Mikkel, 20 år)

have lyttet mere til min familie end at tro at man kan det hele selv.

Interviewer: Hvad tror du, at det kunne have gjort anderledes?

Pernille: Det kunne måske have gjort, at jeg ikke var kommet ud i den situation, som jeg er nu. Selvfølgelig havde jeg måske kunnet komme ud i sådan en situation, men kunne da godt have været, jeg kunne få mere hjælp, hvis jeg boede hjemme.

(Pernille, 21 år)

Pernille føler, at hun i dag har lært af sine fejl, og vil råde andre til at vente med at flytte hjemmefra - for som hun siger: Var hun blevet boende hjemme, kunne det godt være, at hun alligevel var kommet i nogle økonomiske problemer, men så havde hun i større grad kunnet få hjælp fra sine forældre. For alle unge er det en læreproces at få en ny og selvstændig økonomi til at hænge sammen, ligesom det har været for Pernille. En del af denne proces er at kunne spørge de rigtige om hjælp med henblik på at finde de bedste løsninger på økonomiske udfordringer. En anden del vedrører det økonomiske fundament for at flytte hjemmefra. Hver-

ken Mikkel eller Pernille rådede over en økonomisk buffer, og da netværket ikke blev involveret i de økonomiske udfordringer, blev vejen til kreditmarkedets løsninger i stedet kort. Som vi så i kapitel 2, bidrager begge disse mekanismer til at øge risikoen for unges gældsproblemer.

4.1.2. Brudte parforhold

Selv med god planlægning og de bedste intentioner går livet ikke altid, som man havde regnet med. Ungdomslivet især bærer præg af en vis uforudsigelighed. Et godt eksempel er de gentagne skift og forandringer i bo- og parforhold, som mange af vores unge interviewpersoner oplever. Disse skift slår ofte de unge ganske alvorligt ud af kurs, ikke bare følelsesmæssigt, men også økonomisk.

For Line på 24 år fra Nordjylland starter gældsætningen, som det gjaldt for Mikkel, med et indskud til den første lejlighed, som hun flytter ind i sammen med en kæreste, da hun er 20 år. Line låner 20.000 kr. i banken, men hun er nødt til at låne igen, da hun går fra kæresten og skal finde et nyt sted at bo. Indskuddet får hun ikke tilbage, så gælden tager hun med sig videre, da hun efter bruddet flytter for sig selv for første gang:

“

Da mig og Carsten går fra hinanden, der eskalerer det fuldstændig for mig. Jeg anede ikke, hvad jeg skulle og ikke skulle, og så gik det ud over min skole, og så får jeg en depression. For jeg skulle jo til at klare alting selv, og det var jeg jo ikke lige vant til.

(Line, 24 år)

Da mig og Carsten går fra hinanden, der eskalere det fuldstændig for mig. Jeg anede ikke, hvad jeg skulle og ikke skulle, og så gik det ud over min skole, og så får jeg en depression. For jeg skulle jo til at klare alting selv, og det var jeg jo ikke lige vant til. Jeg flytter i en lejlighed for mig selv, for der mener jeg, at jeg da godt kan klare mig selv. Det viser sig så, at det kunne jeg ikke.

(Line, 24 år)

Vi vender senere i kapitlet tilbage til det forhold, at økonomiske betalingsproblemer ofte udvikler sig i nær sammenhæng med forskellige grader af psykiske vanskeligheder. Pointen her er, at de skift i privatlivet, som ungdomsperioden bærer præg af, også rammer økonomisk. Det skyldes, at flytninger er omkostningstunge for en allerede skrøbelig privatøkonomi, men også at man nemt mister fokus i forhold til at træffe hensigtsmæssige økonomiske beslutninger, når man også følelsesmæssigt skal forholde sig til at være alene og stå på egne ben igen.

I Lines tilfælde er det ikke bare økonomien, det går ud over, men også skolen og psyken. Efter at have boet alene i et halvt år med uåbnede rudekuper og et stort forbrug af fest og tøj ender Line med at bryde helt sammen og flytte hjem til sin mor. Her overtager stedfaren ansvaret for hendes økonomi, og hun lærer herfra gradvist at kunne håndtere sine forpligtelser.

En anden ung kvinde, der oplever økonomiske udfordringer i forbindelse med brudte parforhold, er Mette på 27 år fra København. Mette er alene med en lille søn, hvilket er med til at vanskeliggøre hendes økonomiske situation. Hun er to gange flyttet sammen med en kæreste og siden gået fra kæresterne igen. Som belyst i kapitel 2 er enlige forældre i særlig grad i risiko for at have gældsproblemer, og også for Mette er tiden som enlig forsørger kompliceret, særligt fordi hendes arbejdsituation er usikker:

Mette: (...) Det er først, da vi går fra hinanden, at jeg mærker det [økonomien] mere, hvor jeg er blevet enlig ikk’.

Interviewer: Og hvornår gør I det?

Mette: Det gør vi jo faktisk også i, det gør vi allerede i oktober 2009, min søn er fra februar og så går vi fra hinanden i oktober 2009 (...)

Interviewer: Og der mærker du det?

Mette: Ja eller begynder at mærke det, især fordi jeg på det tidspunkt mister mit arbejde, ryger på kontanthjælp (...) Så jeg begynder jo godt at

kunne mærke, at jeg lige pludselig måske kun har 2.000 om måneden at leve for, frem for hvor jeg har haft 5.000 før, da jeg var fælles med faren. Der havde jeg måske, der havde vi 5.000 til sammen, og nu havde jeg lige pludselig kun 2.000 til ALT, altså det var virkelig altså, der kunne jeg godt mærke det ikk’.

(Mette, 27 år)

Efter det første brud, samt overgangen fra arbejde til kontanthjælp, begynder Mette at finansiere familiens forbrug med månedlige overtræk på sit dankort. Overtrækket bliver en vej til at lappe de tilbagevendende huller i økonomien, men på et tidspunkt sætter banken en stopper for overtrækket og fratager hende dankortet:

Jeg mister dankortet i 2012. Og på det tidspunkt i 2012, der har jeg så en kæreste, og vores økonomi kører fint. Det er så ikke faren, det er bare en kæreste ikk’, og økonomien kører fint, og vi kører det der madbudget og alt muligt, og han har faktisk en pisse lav indkomst, fordi han også er på kontanthjælp på det tidspunkt, og det er jeg jo også der. Og så går vi fra hinanden, og jeg skal bruge penge; der har jeg brug for mange flere penge syntes jeg i hvert fald! Og så går jeg ind på nettet, og så finder jeg Vivus, og så gik det bare i ring i to år, hver eneste måned gik jeg bare derind og lånte.

(Mette, 27 år)

Ved det andet brud bliver løsningen således ikke overtræk på kontoen, men i stedet et månedligt tilbagevendende kviklån hos kreditudbyderen Vivus. Brud med kærester er sjældent noget, man kan forberede sig på, og Mette har ikke opbygget en økonomisk buffer eller lagt en plan for, hvordan dette skift skal håndteres. Ansvar over for hendes barn betyder desuden, at hun sætter en forbrugsmæssig standard, som budgettet i grunden ikke tillader. En sådan prioritering af børnenes behov genkendes fra andre undersøgelser af forbrug i mindrebemidlede familier (Hohnen 2004). Resultatet i et kreditbaseret forbrugersamfund er imidlertid, at bevægelsen ned i gældsspiralen går stærkt.

4.1.3. Skift i uddannelse, beskæftigelse og indkomst

Vi så i kapitel 2, at der er klar sammenhæng mellem en svag socio-økonomisk status og forekomst af gældsproblemer. Det betyder bl.a., at sandsynligheden for gældsproblemer er forhøjet blandt unge med begrænset uddannelsesniveau, lav indtægt og ringe arbejdsmarkedstilknytning. Samtidig blev det klart, at fx en

videregående uddannelse ikke i sig selv sikrer den enkelte mod at opleve gældsproblemer, da andre risikofaktorer er i spil.

Vores kvalitative dybdeinterview uddyber og nuancerer dette billede. De unges udsagn viser, hvordan de skift i forhold til uddannelse og beskæftigelse, som er typiske for ungdomsperioden, udgør kritiske øjeblikke i forhold til risikoen for at få gældsproblemer. For nogle er der tale om forholdsvis regelrette forløb fra ungdomsuddannelse til videregående uddannelse og videre til arbejdsmarkedet, der markerer en ny status med væsentligt højere indtægt. For andre, bl.a. unge på erhvervsuddannelser, skifter indkomsten løbende mellem skole- og praktikperioder. Andre igen oplever hyppige indkomstudsving som følge af gentagne uddannelsesskift og et udfordrende arbejdsmarked for især ufaglærte. Vores interviewpersoner har varierende socio-økonomisk baggrund, men de er fælles om at skulle navigere i forhold til en række skift i deres indtægtsforhold som følge af bl.a. afbrudte uddannelser, usikre ansættelsesforhold og mislykkede erfaringer med selvstændig virksomhed.

Christoffer er en af de unge, der har startet eget firma, og hvis gældsproblemer vidner om den risiko, der knytter sig til skift i indkomstgrundlaget. Han valgte at tage chancen som freelance fotograf allerede som 18-årig, og i begyndelsen gik det godt. Han havde faste kunder, og økonomien hang sammen, navnlig mens han stadig boede hjemme hos sin far. Men kunderne falder fra, og Christoffer mister overblikket over økonomien:

Jeg tjener stadig penge, men der kommer ikke lige så meget arbejde, som jeg havde forventet og håbet på, så tingene er lidt stramme. Og det får lidt lov til at passe sig selv, fordi alt kører jo over betalingsservice, så de trækker jo bare de penge hver måned, som der skal trækkes, og jeg har ikke noget overblik.

(Christoffer, 25 år)

Som firmaejer skal man også betale moms, og Christoffer er opmærksom på løbende at sætte et beløb til side. Derfor har han også 80.000 kr. på kontoen, da indtægterne begynder at dale, men han ser sig nødsaget til at bruge af pengene til hverdagsforbrug:

Så alle de penge, jeg skulle have holdt tilbage i moms der, dem begyndte jeg at betale husleje for og spise mad af og ligesom leve af, fordi jeg skulle jo helst ikke smides ud af min lejlighed.

(Christoffer, 25 år)

På den måde starter en glidebane, der ender i en gæld til SKAT på 80.000 kr. og en fuldt udnyttet kassekredit på 35.000 kr. Han frygter, at han må sælge sin lejlighed og stå tilbage med en 'kæmpe gæld', og presser sig selv så hårdt arbejdsmæssigt, at han bliver syg af stress. På tidspunktet for interviewet er han fortsat på sygedagpenge.

Det gælder også for de unge, der bevæger sig i mindre risikofyldt farvand arbejdsmæssigt, at de til tider oplever store indkomstskift, som udfordrer økonomien. Pernille (21 år) er igennem en lang række skift i indkomst, fordi hun konstant veksler mellem at være på SU og kontanthjælp. På nuværende tidspunkt er hun på SU, en nedgang i indtægt på cirka 3.000 kr., der har gjort det nødvendigt at supplere med et SU-lån:

Altså selvfølgelig kan man godt mærke på sig selv, eller mærke på pengepungen, at der lige pludselig kommer mindre penge ind. Jeg tager jo også et SU-lån, fordi ellers får jeg jo kun de der 5.112 kr. jo. Fordi da jeg var på kontanthjælp, der fik jeg otte[tusind], fordi jeg har borderline.

(Pernille, 21 år)

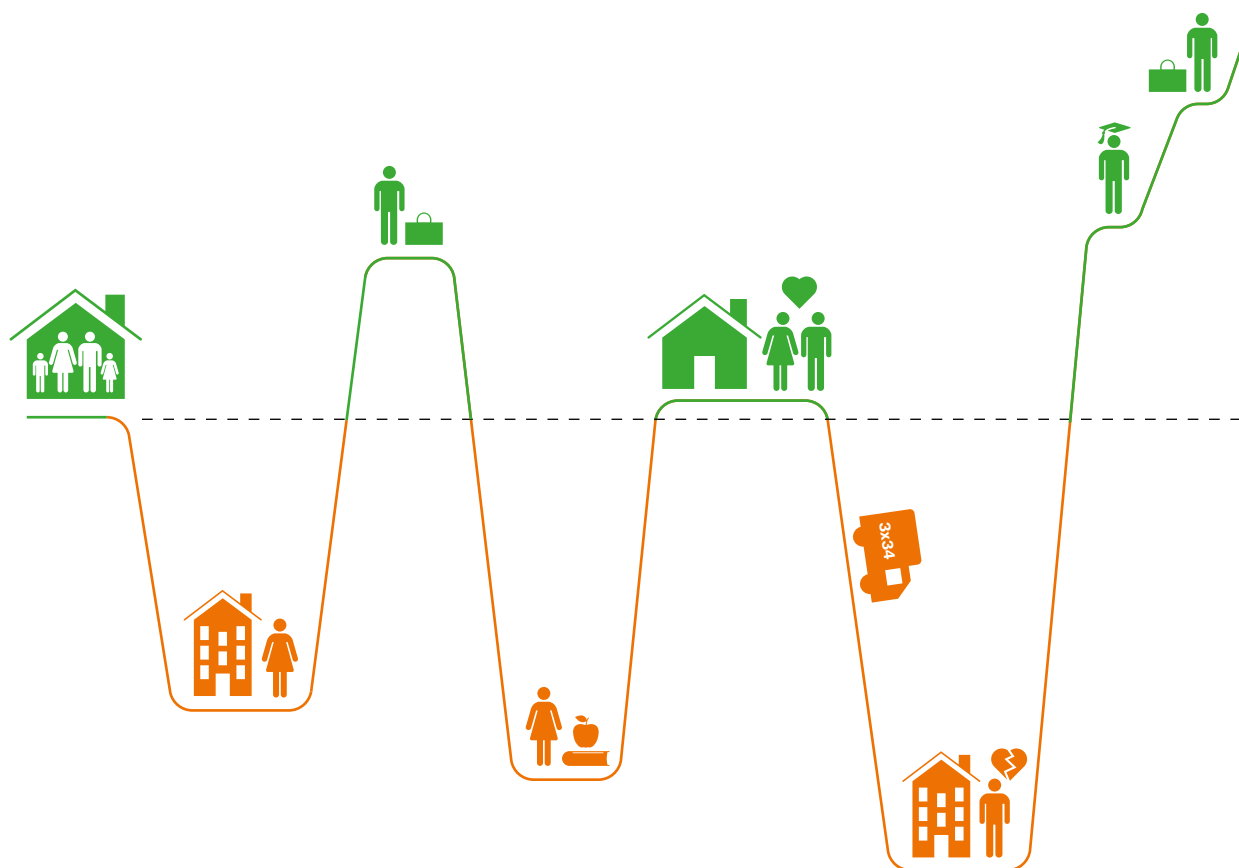
Andre af vores unge interviewpersoner har droppet uddannelser, fordi deres økonomiske situation ikke muliggjorde, at de kunne leve på SU. Også kortvarige stigninger og efterfølgende fald i indtægten kan være en udfordring, som det har været tilfældet for Celina:

Og da jeg så er 22, er jeg jo færdig og kommer på dagpenge i seks måneder. Fra februar 2011 til juli er jeg på løntilskud, og den sætter jeg så lige sådan en [ring] rundt om, fordi det er et kæmpe vendepunkt. Det er enormt, altså at gå fra at få et sted mellem 8 og 10.000 til at jeg kommer i løntilskud et halvt år og får 12.000 udbetalt, det er virkelig en... Og så skal jeg jo så på SU igen samme år i august ikke.

(Celina, 26 år)

De unges historier illustrerer, at skift i indkomst kan skabe problemer, fordi forbruget ikke altid følger med ned, når indtægten daler. Mange har i denne situation valgt at optage kredit for at fastholde levestandarden, og det bidrager ofte til gældsproblemerne. Dette billede understøttes af resultater fra unge-surveyen, hvor de gældsramte unge er blevet spurgt om årsagen til deres betalingsproblemer. Her angiver hele 40 %, at deres misligholdte regninger skyldes nedgang i indtægt. Tallene siger noget om, hvor skrøbelig unges økonomi er over for skiftende indtægter, og det understreger igen betydningen af at have en økonomisk buffer.

Grafik 4.1: Ungdomslivsfasen består af mange skift og forandringer, der alle kan få betydning for den unges økonomi. Det gælder fx, når den unge flytter hjemmefra, skifter kæreste eller bolig, men også ved skift i indtægtsforhold.

4.2. Det kommercialiserede ungdomsliv

Ungdomstiden er en periode, hvor man i stigende grad orienterer sig mod og spejler sig i sine jævnaldrende, og hvor tilhørsforholdet inden for venskabsgrupper og fællesskaber med andre unge bliver afgørende for den enkeltes identitet og selvforståelse. I dette afsnit ser vi på, hvordan dette behov for social deltagelse blandt jævnaldrende også spiller en væsentlig rolle for unges økonomi – og konkret for forekomsten af gældsproblemer. Vi viser, hvordan forudsætningen for deltagelse er nye typer forbrugsvarer, der har fået et nødvendighedspræg i dagens forbrugersamfund. Desuden undersøger vi, hvordan ønsket om at være på lige fod med sine venner lægger et pres på økonomien, og at det særligt bliver en udfordring for dem, der i forvejen har begrænsede ressourcer.

4.2.1 Nye former for 'nødvendigt forbrug'

Forventningerne til almindeligt hverdagsforbrug flytter sig hastigt i disse år. Særligt den voksende betydning af digitale medier bidrager til at skabe nye fælles forestillinger om, hvad der anses for indlysende nødvendige forbrugsgoder. En stor del af den sociale interaktion er i dag flyttet over på digitale platforme, hvilket retfærdiggør relativt store udgifter til produkter som smartphones og computere (Kronofogden og Konsumentverket 2008).

Disse ændringer slår særligt stærkt igennem blandt unge, dels fordi livet på de sociale medier står mere centralt for de opvoksende generationer, men også fordi unge sjældent har nået at opbygge et særligt stort økonomisk råderum. En smartphone til 5.000-6.000 kr., som tilmed har en relativt kort levetid, er således ikke en ubetydelig post i budgettet for mange unge med en smal økonomi.

For at forstå nødvendighedspræget af de nye forbrugsgoder i unges hverdagsliv er det relevant at anvende begrebet *standardpakker*. I sin mest konkrete form henviser standardpakker til en liste af varer og aktiviteter, som giver en husholdning en socialt acceptabel levestandard (Poppe og Jakobsen 2009:21). Standardpakker varierer mellem forskellige sociale grupper og henviser til basale varer som mad og tøj, men også til symbolske forbrugsgoder som fx en smartphone. Standardpakker kan således betragtes som normative og værdimæssige orienteringspunkter, der sætter rammer for, hvilket forbrug vi anser for nødvendigt og normalt:

Fra individets synspunkt fremstår disse norm- og værdisystemer som objektive realiteter, som danner grundlaget for omfattende vaner og rutiner i økonomisk handling.

(Poppe og Jakobsen 2009: 24)

Visse typer forbrugsvarer er med andre ord så selvindlysende, at der ikke stilles spørgsmålstegn ved dem som en forudsætning for at kunne indgå i bestemte sociale grupper. I vores fokusgrupper med unge forbrugere blev netop smartphonen og computeren fremhævet som nødvendige goder blandt stort set samtlige deltagere. Forklaringerne vedrørte produktens praktiske funktioner, men i særlig grad det forhold, at navnlig mobiltelefonen var adgangsbillet til sociale fællesskaber:

Ja jeg bruger den også bare som kalender, vagtplan, netbank, mobilepay, veninder, ALT altså! Jeg er nok en af de der mobilfreaks, det klager min kæreste i hvert fald over.

(Louise, 23 år)

Min telefon var også til reparation her for nylig, og så lånte jeg sådan en virkelig gammel Nokia, og noget af det jeg savnede mest, det var også de ting, som er blevet nævnt. Der er rigtig mange sociale ting ved det [at have smartphone]. Mest det der med at så er der måske gået en halv dag, hvor jeg har været i laboratoriet, og så har jeg måske ikke lige været inde og se, hvad der forgår, og alle min venner laver alle mulige forskellige ting, og jeg er gået glip af 5.000 snapchats og whatever, alle mulige facebook-invitationer til alle mulige ting jeg ikke lige fik tjekket op på.

(Pelle, 28 år)

Når omkostningstunge smartphones på uhyre kort tid er blevet allemandseje, selv blandt unge med ringe økonomiske forudsætninger, må det dog også ses i lyset af de finansieringsmuligheder, der har vundet frem i de senere år, særligt i form af afbetalingsordninger hos både telefonselskaber og forhandlere (jf. kapitel 3). En undersøgelse fra 2015 viser, at hver femte smartphone købt af unge under 30 år er finansieret via afbetaling (Politiken 2015b). Mange vælger således at betale nogle få hundrede kr. hver måned over flere år frem for at afregne kontant, også selvom telefonen måske i sidste ende bliver noget dyrere. Tine er en af de unge, der har købt flere telefoner på afbetaling:

Nu i dag er det måske bare fordi, jeg tænker: "du skal da prøve noget nyt", eller "jeg kunne godt tænke mig", "Nu er den ikke så pæn mere", eller "jeg har også haft den længe", eller et eller andet, ikk'. Så plejer jeg gerne at tage dem på afbetaling. fordi jeg syntes alligevel at 5.000 på en gang, det har jeg lidt svært ved lige meget hvad.

(Tine, 24 år)

At Tine bruger ordet 'plejer' om købet af ny telefon antyder, at hyppig udskiftning også er en del af det nye nødvendige forbrug. Der udvikles hele tiden nye modeller, datamængden og systemkravene øges, og på den måde forældes telefonerne med stigende hast. Den korte livscyklus betyder, at telefonen desuden bliver en problematisk vare i et gældsperspektiv, både fordi de populære modeller er dyre, og fordi man risikerer at skulle skifte dem ud, inden afbetalingsordningen er udløbet.

Flere af vores interviewpersoner beretter om, at de betaler af på op til flere telefoner på samme tid. Jack nåede fx at oprette adskillige afbetalingsordninger hos det samme teleselskab, bl.a. fordi han gentagne gange fik stjålet sin telefon:

Jack: Ja, og hver gang jeg fik stjålet en telefon, så gik jeg bare ned til Telia og fik en ny på afbetaling, fordi det er nemt. Jeg vil gerne have den der telefon, jeg vil gerne betale den over 24 måneder, så på et tidspunkt der betalte jeg..

Interviewer: Du havde ikke nogen forsikring?

Jack: Nej, fordi det skulle jeg betale et eller andet 500 kr. kontant for, så det var ret dumt. Så på et tidspunkt der var jeg oppe på at betale, tror jeg 6-7 telefoner, så min telefonregning var på.. Der var på et tidspunkt, hvor jeg tror, den var oppe omkring 2.000 [om måneden], så det var virkelig, virkelig slemt ikk' os'.

(Jack, 24 år)

Den selvfølgelighed, hvormed den ny telefon anskaffes, er slående, men det demonstrerer, i hvor høj grad smartphonen er blevet en del af den forbrugsmæssige standardpakke, som mange unge i dag navigerer ud fra.

Tilsvarende bemærkelsesværdig er den naturlighed, hvormed Jacks telefoner erhverves på kredit, uden at de foregående modeller er betalt ud. Vores interviewmateriale udgør dog på ingen måde enestående eksempler. Oplysninger fra RKI viser, at mange unge har svært ved at overholde forpligtelserne på deres mobilaftaler, og at hovedparten af de helt unge forbrugere, der registreres som dårlige betalere, anmeldes af netop telebranchen (Papsø, personlig kommunikation, 2015).

Tøj er et andet område, hvor de unges forestillinger om forbrugsstandarder synes at være nært knyttet til deres gældsproblemer. Josefine forklarer her, hvordan dyrt tøj var en vigtig del af de vennegrupper, hun indgik i på gymnasiet og i starten af sin universitetsuddannelse:

Josefine: Dengang der var det meget vigtigt [at bruge mange penge på tøj], fordi dem, jeg hang ud med, de havde alle sammen sådan nogle ting, og der var det det, man skulle ha'. Og det var ligesom bare det, at når man havde pengene til det, så skulle man ha' det. Og så var den bare ikke længere! Hvor nu tænker man mere: "Har jeg virkelig brug for det?" (...). Det er sådan blevet lidt mere okay at rende i tøj fra H&M, selvom du så endda har mange penge, og så kan du bare have et par dyre sko på til. Og jeg syntes det er blevet lidt mere okay, i forhold til gymnasiet og i starten [på universitetet], der var det meget hypet, at man skulle have de og de jeans, og de kostede så og så meget. Det kan godt være, man bare er blevet lidt mere voksen, og de mennesker, man er sammen med, er blevet lidt mere voksne, og det ikke betyder ligeså meget, men der er i hvert fald ikke ligeså meget fokus på det, syntes jeg.

Interviewer: Hvad mener du med, når du siger, at man skulle ligesom ha' det?

Josefine: Det var jo det, alle havde, så hvis man gerne ville være en af de seje, eller man ikke skulle være udenfor, så var det det, man havde. Og jeg skulle virkelig ikke være udenfor, så det var sådan, det var.

(Josefine, 28 år)

Celina har netop prøvet ikke at have pengene til at købe det tøj, hun anser som en nødvendighed for at kunne vise, hvem hun er:

Meeeen det er jo ikke det mest fancy smarte, jeg har rendt rundt i i sommer. Det har simpelthen været, hvad der har været på tilbud i Hennes & Mauritz. Der har da også været nogle gange, hvor jeg bare har tænkt: "Ej, hvor jeg ligner en eller anden!"... Ja undskyld jeg siger det, du ved sådan nogle sutter eller damer, der har opgivet det hele. Og jeg tænker: "det passer jo slet ikke til mig, men det er jo dét, mit tøj kommer til at udstråle, når jeg ikke rigtig har råd til andet".

(Celina, 26 år)

En anden interviewperson, Tine, har haft problemer med sit selvværd, og hun har bevidst ikke ønsket at skille sig ud på grund af overvægt. Hendes løsning blev hyppige tøjindkøb, så hun altid havde noget nyt og smart at tage på, når hun skulle i byen:

Hver gang jeg skulle noget, så ved jeg ikke, om jeg bare følte, jeg var nødt til og komme i noget fedt tøj og noget nyt tøj, for at folk måske så bort fra det, jeg selv så [overvægten].

(Tine, 24 år)

72

Tøjforbruget fik for Tine et nødvendighedspræg, fordi funktionen var at dække over noget andet. Gennem det rette tøj kunne hun blive accepteret i gruppen på trods af sin overvægt. Udgifterne til nyt tøj steg dog eksplosivt, særligt fordi indkøbene foregik via afbetalingsordninger på nettet, hvor regningerne og bekymringerne først dukkede op senere:

Egentlig er det jo ENORMT tiltrækkende, at man bare lige går ind og smider det i kurven og BUM trykker på 'konto'. Du skal slet ikke af med nogen penge, men en uge efter så har du nyt tøj ind ad brevsprækken, ikk'. Jeg tror lidt, at mange kunne falde i, det er jeg næsten ikke i tvivl om.

(Tine, 24 år)

Tines forbrug af tøj har i denne periode været oplevet som et nødvendigt forbrug til at styrke selvtilliden i sociale sammenhænge, men det har haft en bagside rent økonomisk. Hvor vennerne rundt om Tine kun har set det smarte nye ydre i form af tøjet, har gældsproblemerne, der fulgte med, været skjult for omverdenen.

Tine er dog på ingen måde ene om at være kommet i økonomiske problemer på grund af et for højt forbrug. I unge-surveyen har vi spurgt om årsagerne til at misligholde regninger, og her svarer 38 procent af de unge med gældsproblemer, at de er kommet i restance på grund af 'for højt forbrug'. Dybdeinterviewene viser imidlertid, at forbruget sjældent foregår med hovedet under armen, men knytter sig til forestillinger om, hvilke varer og aktiviteter der er nødvendige for at blive accepteret i de sociale sammenhænge, som de unge indgår i.

4.2.2. Deltagelse på lige fod

En del af de unge forbrugere, som deltog i vores fokusgrupper, fremhævede ud over mobiltelefoner og computere også muligheden for at gå ud med venner som en del af et nødvendigt forbrug. Dette illustrerer dels, at samværet med vennerne spiller en afgørende rolle for de unge, dels at dette samvær ofte foregår på arenaer, hvor samværet er forbundet med udgifter.

Blandt de unge med gældsproblemer, som vi har interviewet, er det en udbredt erfaring, at det koster penge at deltage i det sociale liv, og at det kan være en udfordring at balancere de sociale hensyn over for de økonomiske. Tine på 25 år fra København forklarer her,

hvordan samværet med vennerne næsten per definition involverer forbrug og dermed penge:

Hvis vi fx har aftalt at mødes på en cafe eller et eller andet, så syntes jeg, det [økonomien] spiller en rolle, fordi; hvor længe skal vi sidde der? Hvad skal vi have at drikke? Er det sådan, at man giver en omgang hver eller? - Og det tæller også, når vi er i byen, hvor jeg har det sådan: jeg vil helst gerne betale for mig selv. Også mere det her med man ikke skal skiftes til at give, og så er der nogen, der vil hjem, og så bliver man uvenner over, at det var deres tur til at give eller sådan et eller andet. Men jeg synes, altså alt efter hvad vi aftaler, vi skal lave, så synes jeg tit, det har noget at gøre med, at det handler om at have råd. Så er det en bytur, eller en cafétur, eller ud og spise.

(Tine, 24 år)

Tines beskrivelse vidner om, at de unges socialisering i stigende grad sker på det, der kan betegnes som kommercialiserede arenaer, dvs. i sociale sammenhænge, der kræver økonomiske ressourcer (Brusdal og Berg 2011). Forbrug bliver i den forstand en forudsætning for social deltagelse i det almindelige ungdomsliv, hvilket mange af de unge beskriver.

I alle vores interviews bliver forbrugets sociale aspekt bragt op, og det knyttes typisk til konkrete økonomiske udfordringer. Princippet om at 'give en omgang' fremhæves fx som et problem, fordi man gerne vil deltage, men samtidig forsøger at tage hensyn til sin skrøbelige økonomi. Når én i gruppen har købt en omgang øl, føler man sig forpligtet til give en omgang tilbage, og det er således svært at styre både antallet af øl, man drikker, og prisen på dem. Brydes den implicitte aftale, kan det skabe problemer, og folk bliver uvenner, som Tine beskriver det.

Det kan synes besynderligt, at de unge ikke bare afviser omgangs-logikken og betaler for sig selv. Men det må ses i sammenhæng med, at både brud med normer og venskaber er på spil. Ifølge klassisk antropologisk teori er det netop denne kontinuerlige materielle udveksling, der fastholder mennesker i sociale relationer, hvor 'gaver' gives og modtages i et gensidigt udvekslingsforhold (Mauss 1969). Teorien peger også på, hvordan udveksling bidrager til at skabe magtforhold, og at det i realiteten er giveren, der har magten, når mennesker befinder sig i en bindende social relation. Det betyder, at de fleste automatisk vil prøve at opretholde et balanceret forhold ved at give igen, også selvom man ikke har råd. Konsekvensen af at stikke ud, og dermed skabe ubalance i venskabsrelationen, er ikke ønskværdig og i visse tilfælde utænkelig.

Nedenfor beskriver Josefine, hvordan det i hendes vennegruppe er at foretrække at blive helt væk fra sociale arrangementer frem for at møde op og ikke kunne deltage på økonomisk lige fod med de andre:

Hvis jeg ikke har råd til at tage i byen, så skal jeg ikke tage i byen, og det er vores alle sammens holdning. Altså hvis ikke du har råd til at tage i byen, så skal du ikke tage med og så være nede- ren og slå stemningen ihjel og sige: ”kan jeg ikke lige låne” og ”jeg har ikke nogen penge”, så skal du blive hjemme - altså du skal kun tage af sted, hvis du har råd til det. Det er ligesom vores alle sammens holdning.

(Josefine, 28 år)

Citatet viser, at den økonomiske balance inden for vennegruppen er noget, der aktivt opretholdes, enten ved at tie om de økonomiske uligheder, eller ved helt at blive væk, hvis man ikke kan deltage på lige fod. Gruppedynamikken gør det samtidig svært for den enkelte at påvirke forbrugsnormen, når det eksempelvis ødelægger stemningen at bringe prisen på drinks op eller foreslå at tage et sted hen uden entré. I gruppen er der således opbygget en klar fælles idé om det forbrug, der skal fungere som fundament for stemningen. Dårlig økonomi bliver på denne måde tabubelagt og noget, den enkelte selv må tage sig af derhjemme, da ønsket om at opretholde balance og god stemning i vennegruppen opleves som mere betydningsfuldt.

Celina oplever konsekvensen af, at der inden for hendes nærmeste vennegruppe er en vis økonomisk ulighed, fordi de fleste har fast arbejde, og hun selv er på SU. Dette bliver for hende en hindring for at deltage i sociale arrangementer:

Celina: Det betyder rigtig meget, at jeg kan nogle ting med mine venner, og jeg har så tilfældigvis nogle venner som, den ene er på SU, men ellers så er de andre i arbejde, eller i hvert fald de nærmeste, og det kan altså godt gøre, at de nogle gange lidt glemmer, at vi andre ikke har pengene. Så nej, jeg kan ikke bare lige tage til Nordfyn, når jeg lyster, fordi det er 300 kr., der skal findes et eller andet sted. Jeg kan heller ikke lige tage ind og se en eller anden film.

(Celina, 26 år)

Igen bliver deltagelsen på de sociale arenaer et spørgsmål om økonomi, for det er svært at deltage halvt. Samtidig oplever Celina, at vennerne ikke tager hensyn; de ’glemmer’, at hun ikke har penge, når de finder på ting, de skal lave sammen som gruppe. De gratis fornøjelser er slet ikke inde på radaren for hendes venner.

Dennis har forsøgt sig med kompromisets vej ved at tage ud med venner uden egentlig at have råd til det, og derved netop deltage halvt eller på nedsat kraft:

Nu har jeg været med nogle studerende i Kiev, det var så efter, jeg var begyndt at få min økonomi på ret køl, men så spiser man på restaurant, så spiser man kun en forret, ikke? (...) Jeg synes, det er meget sådan, hvor man har holdt meget igen, når man var ude med venner. Jeg har ikke snakket med dem om det, det virker bare sådan lidt.. (...) Jeg vil heller ikke ødelægge oplevelsen for dem, vel? Så sidder jeg der: ’ej, har jeg råd til at tage en sodavand til maden’. Sådan er jeg meget. Sådan synes jeg altid, det har været.

(Dennis, 28 år)

Dennis vælger at bestille mindre end de andre, og derved udfordrer han implicit balancen og idéen om det fælles forbrug inden for gruppen ved at synliggøre sin manglende økonomiske formåen. Men han gør det diskret, og det er samtidig en handling, han er meget reflekteret omkring. Han forsøger bevidst at stikke så lidt ud som muligt og ønsker at undgå at ’ødelægge oplevelsen’ for de andre. Dette er endnu et eksempel på, at økonomiske problemer er tabubelagte, og at de skjules af hensyn til de andre deltagere og den gode oplevelse.

De unges forbrug har altså en væsentlig social karakter, og det er i situationen lettere at ignorere de økonomiske hensyn, end det er at acceptere, at man ikke kan deltage på lige fod med resten af vennegruppen. Tine, Josefine og Mette beskriver i de følgende udtalelser de omkostninger, der er ved at fravælge de sociale fællesskaber til fordel for økonomiske hensyn.

Tine har taget konsekvensen af, at hun tidligere har brugt for mange penge. Hun har gjort det nemmere for sig selv at sige nej i købsituationer ved hverken at have kassekredit eller dankort. På den måde har hun mentalt vænnet sig til at acceptere et nul på kontoen som et nej til socialt forbrug, men det er ikke et valg uden konsekvenser:

Jeg kan ikke trække over, jeg kan ikke gøre noget. Så det er på en eller anden måde måske nemt nok at sige nej, men det er øv. Jeg føler, jeg går glip af noget, hvis de andre tager af sted. Så syntes jeg, det er lidt trist.

(Tine, 25 år)

Josefine har tilsvarende oplevet at være nødt til at vægte den økonomiske bundlinje over de sociale aktiviteter. Der mangler ikke tilbud fra vennerne, til gengæld bliver hun meget bevidst om alt det, hun går glip af, når hun skal sige nej:

“

Altså hvis ikke du har råd til at tage i byen, så skal du ikke tage med og så være nederen og slå stemningen ihjel og sige: ”kan jeg ikke lige låne” og ”jeg har ikke nogen penge”. Så skal du blive hjemme! Altså, du skal kun tage af sted, hvis du har råd til det. Det er ligesom vores alle sammens holdning.

(Josefine, 28 år)

Nej jeg skal ikke med i biffen, og jeg skal ikke med i byen, og jeg skal ikke det der, eller det der, eller det der. Og nej, jeg skal ikke med ud og spise sushi, for jeg har ikke nogen penge! Man følte sig lidt ensom, fordi jeg blev egentlig bare oppe i mit hus, for så skulle jeg ikke bruge penge på benzin, og så spiste jeg, hvad jeg havde i fryseren.

(Josefine, 28 år)

Den væsentligste konsekvens for både Josefine og Tine er, at det har været ensomt at være nødsaget til at fravælge det sociale liv. Igen synes muligheden for, at samværet kunne udspille sig omkring et ikke-forbrugsorienteret felt, at være næsten fraværende i deres vennegrupper.

Men forbrug som fundament for social deltagelse dukker også op på andre arenaer, herunder fødselsdage og højtider, hvor gavegivning er i centrum. Mette beskriver fx, hvordan forestillingen om en juleaften uden gaver er helt uacceptabel for hende:

Jeg er stadigvæk den der type, du får ikke mig til at holde en juleaften og så sidde og sige sådan: ”jeg har ingen gaver til jer”. Det kunne jeg aldrig nogensinde drømme om. Så ville jeg bruge mit Vivus simpelthen. Der ville jeg ty til Vivus altså, fordi at jeg vil heller ikke knække mig selv på den måde. Det ville faktisk, det ville knække mig mere, end det ville knække de familiemedlemmer, der ikke må få noget. Jeg ved, min familie ville sige ”FINT, har du ikke råd til det, så har du ikke råd til det”, og de ville acceptere det og sige: ”det er fint, hvis du giver os til januar i stedet for, og der er januarudsalg”. Det ville være fint for dem, men jeg ville føle jeg både ødelagde min egen og min søns jul. Det ville jeg slet ikke kunne acceptere overhovedet.

(Mette, 27 år)

Mette har netop fået sin økonomi til at fungere nogenlunde efter i to år at have været afhængig af kredit hos kviklånsudbyderen Vivus. Alligevel vil hun hellere tage et lån mere end at bryde med gavegivningens logik. Hendes argument er, at det er uacceptabelt ikke at give noget igen, når man modtager gaver. Samtidig vægter hensynet til sønnen højt, og hun ønsker ikke, at han skal opleve sin mors økonomiske utilstrækkelighed.

Fælles for vores unge interviewpersoner er, at de forsøger at navigere i et spændingsfelt mellem en sårbar økonomi og et ofte lige så sårbart socialt liv, hvor deltagelse på lige fod opfattes som en hjørnesteen for den enkeltes tilhørsforhold. De unges svage økonomi udfordres således yderligere af deres egne og andres forventninger

til at være en del af det almindelige ungdomsliv, hvor forbrug udgør et helt centralt element.

Det er et vilkår for unge i dagens Danmark, at forbrug og dermed penge er en forudsætning for meget socialt samvær. Så længe de unge ikke befinder sig i økonomiske problemer, er dette i høj grad uproblematisk. For unge med en svag økonomi er sagen en anden. De må konstant forsøge at navigere mellem hensynet til et sammenhængende budget på den ene side og en eftertragtet social deltagelse på den anden. Her bliver hensynet til det sociale let det afgørende, fordi konsekvenserne af ikke at deltage i det sociale opleves her og nu, mens de økonomiske konsekvenser af deltagelsen ofte er mere abstrakte og langsigtede. Ali beskriver, at han har optaget lån for at kunne gå ud og spise med kæresten, der ikke måtte vide, at han havde spillet alle sine penge op på internettet. Han er helt bevidst om ÅOP, men ligesom flere af de andre unge beskriver, er det ikke det, der er det afgørende i øjeblikket:

Du ved at den [renten] ligger omkring det, og du ved udmærket godt, at når du er færdig med at betale det, så har du faktisk betalt tre gange så meget i forhold til, hvad du har lånt - altså rigtig! Men det er som om, at du sådan presser det væk, og bare tænker, okay du kan få pengene nu, og det kan løse din situation her og nu, lad være med at tænke på andet.

(Ali, 30 år)

På kort sigt er den nemmeste løsning således at ignorere de økonomiske forpligtelser og deltage på fuld kraft. Mange af vores interviewpersoner har i perioder befundet sig i denne tilstand, præget af såkaldt ’varme beslutninger’ (Kahneman 2011), hvor regningerne og hovedpinen ignoreres eller slås hen. Andre forsøger at finde et kompromis, hvor de nok deltager, men altid med tanke på økonomien og sjældent for fuld styrke, hverken økonomisk eller mentalt. Endelig er der de unge, som befinder sig et sted i deres liv, hvor de enten selv har valgt eller har været tvunget til at slå bremserne i forbruget, typisk fordi kreditmulighederne er sluppet op. Disse unge har ofte opnået en form for kontrol over deres økonomi, men beskriver alligevel en vanskelig situation, hvor de oplever at være sat udenfor det almindelige ungdomsliv i gensidigt forpligtende fællesskaber. De tegner et billede af tristesse og social isolation, fordi den større kontrol med udgifterne ikke opvejer følelsen af, at livet går dem forbi.

4.2.3 De tabubelagte gældsproblemer

Det er vanskeligt at ’forventningsafstemme’ forbruget i sociale grupper, hvilket bidrager til at forklare, at det

sociale forbrug i mange situationer får lov at være styrende for de unges økonomi. Det økonomiske aspekt af det sociale forbrug er på den ene side ikke noget, man taler om, og gældsproblemer er på den anden side stadig yderst stigmatiserende i en vestlig kulturkreds (Graeber 2012).

Oplevelsen af økonomi som noget privat og tabuiseringen af gæld er tæt forbundne og bidrager sammen til, at unges gældsproblemer i mange tilfælde får lov at eskalere. Dels fordi mange unge indgår i sociale fællesskaber, hvor det er svært at bringe økonomi op som emne, dels fordi det mere generelt er tabubelagt at have gældsproblemer. Dette bevirker, at de privatøkonomiske problemer, som de unge rent faktisk oplever, bliver individualiserede og tabuiserede. Unge med gældsproblemer ender således ofte med at skamme sig over deres økonomi, og problemerne opleves som selvforskyldte, og derfor som noget, man meget nødt vil flage med. Dermed graves hullet dybere.

Ali beskriver, hvordan det er meget tungt at gå med problemerne alene og konstant skulle skjule dem for omverdenen. Han har i forbindelse med sin ludomani lånt mange penge og indtil kort før interviewet formået at holde sine massive spilleproblemer - og medfølgende gæld - skjult for venner og familie:

Og så begynder du at låne. Også i privaten. Så låner du blandt dine venner og familie. Både for at dække gæld af, men man får ligesom også en forventning om, at de penge, du låner af dem, kan du sørge for at få til at vokse. Men så taber du også dem. Og du kan heller ikke vende tilbage til dem og sige, at du har gamblet dem. Så begynder du at lave en masse ekstraarbejde i dig selv og slår nærmest dig selv halvt ihjel for at tjene nogle flere penge for at kunne betale folk, uden at de finder ud af, hvad det er du går igennem. Og det er jo rigtig meget at bære på undervejs; at okay, du har ikke nogen økonomi, du løber rundt og arbejder 48 timer på et døgn, ikk'. Og når folk spørger dig: "jamen, hvorfor arbejder du så meget?", det eneste du kan sige, det er, at det er fordi, det gør dig glad. Man kan jo ikke sige: "jamen det er fordi, jeg er i gæld, og jeg er på røven, og hvad jeg ellers er".

(Ali, 30 år)

Billedet af gældsproblemer som tabubelagte bekræftes i unge-surveyen. Halvdelen af de unge, der oplever gældsproblemer, har skammet sig over deres økonomiske situation flere gange om måneden eller hyppigere inden for det seneste år. Samtidig er det næsten halvdelen (47 %) af de gældsramte unge, der angiver, at de i

større eller mindre grad undlader at tale om deres økonomi, fordi de skammer sig over deres situation.

Følelsen af skam er grundlæggende en socialt medieret følelse, idet man skammer sig over for *andre* (jf. Larsen og Pedersen 2011). Eksempelvis forklarer Jack, at han skammede sig over at være havnet i gældsproblemer og derfor forsøgte at skjule omfanget af problemerne over for sine venner:

Interviewer: Vidste folk omkring dig, at du havde problemer med økonomien?

Jack: Altså ja, altså tit, hvis den gode vennegruppe prøvede at arrangere et eller andet, så sagde jeg: "Det kan jeg ikke, jeg har ikke nogen penge". Så jeg tror godt, de havde en ide om, at jeg tit manglede penge, men jeg tror ikke, at de vidste, hvor slemt det egentlig var på det tidspunkt. Der er ikke rigtig nogen, jeg sådan har fortalt det til. Også fordi jeg godt kunne se, at mange af de ting jeg har gjort med telefonen, og det gulv, der skulle laves, at jeg ikke har passet ordentligt på det, ikk'os'. Det, syntes jeg selv, var ekstremt dumt, så jeg skammer mig lidt over det, at jeg ikke bare selv kunne passe på mig selv, mine ting og lejligheden (...) Så det var ikke noget jeg fortalte til nogen, hvorfor jeg aldrig havde nogen penge.

(Jack, 24 år)

Jack føler, han har dummet sig, og at hans situation er selvforskyldt. Derfor prøver han over for sine venner at dække over årsagen til, at han ikke har nogen penge. Den oplevelse er han ikke ene om, for selvom forbruget ofte er socialt funderet og opleves som nødvendigt, så er det stadig kun den enkelte unge selv, der svinger danskortet eller optager lånet - og står tilbage med ansvaret.

Josefine forklarer, hvordan det faktum, at hun forbruger mere, end hun burde, gør det sværere at bede om økonomisk hjælp hos forældrene, fordi hun netop ikke opfører sig rationelt i forhold til sin økonomiske situation:

Det er sådan lidt tabu-agtigt. Det er... man er lidt en taber ikke! Altså, fordi, jeg går jo også i byen! Hvis det var fordi, jeg sad derhjemme og læste hver dag og levede af havregryn, så var det noget andet, men jeg går jo også i byen og bruger penge på taxa og på drinks.

(Josefine, 28 år)

Der hersker øjensynligt en forestilling om, at man først for alvor kan have medlidenhed med, og forbarme sig over, gældsatte, hvis de også lider under det (Graeber 2012). Hvis man ikke kan kontrollere sit forbrug, er man 'lidt en taber'. Som vi har set ovenfor, er det dog svært

for den enkelte at ændre afgørende på det socialt forankrede forbrug uden samtidig at isolere sig.

4.3. Ét problem kommer sjældent alene

Vi har ovenfor set, at unge i dag står over for en række almene udfordringer, som gør dem udsatte over for økonomiske vanskeligheder. Det gælder både i forhold til ungdomslivets omskiftelighed og den forbrugskultur, som de fleste unge er en del af. Dette kan bidrage til at forklare, at en relativt stor gruppe unge i dag rammes af gældsproblemer. Men vi så også i kapitel 2, at der er en klar overrepræsentation af gældsproblemer blandt unge med få socio-økonomiske ressourcer, og at der er et sammenfald mellem forskellige former for udsathed og forekomsten af gældsproblemer. Det er disse sammenhænge, vi ser nærmere på her. Blandt vores interviewpersoner er der således en del unge, der kæmper med fx psykiske vanskeligheder, spilleafhængighed, misbrug og andre tunge sociale problemer. Sådanne udfordringer indvirker i høj grad også på de unges økonomi.

4.3.1. Psykisk sårbarhed

For flere af vores interviewpersoner er psykisk sårbarhed en del af deres gældshistorie, enten fordi de selv oplever psykiske udfordringer, eller fordi de er berørt

af problemer i omgangskredsen, fx hos en kæreste. For Dennis har det været en kombination, da hans gældsproblemer opstår i nær sammenhæng med både hans egne og kærestens psykiske problemer.

Dennis flytter hjemmefra, da han er 17 år og får her for første gang problemer med at få sin økonomi til at hænge sammen. I årene efter er der mange skift og uforudsigelige hændelser i hans liv. Han flytter hyppigt, bliver gift, får et barn - og bliver skilt:

Dennis: Så flyttede vi i en kælder oppe i Græsted og boede der i et halvt år, og så flyttede vi i en fremlejet lejlighed i Nordvest, og der boede jeg så i nogle forskellige lejligheder i det kompleks i nogle år, indtil jeg blev skilt i, hvornår var det, det har været i, det er fire år siden, i 2010.

Interviewer: Men det var den samme [kæreste], du var sammen med helt ind til den tid?

Dennis: Ja, fra jeg var 17 til, ja, så blev jeg gift som 20-årig, og vi fik et barn, da jeg var 22, og så blev jeg skilt, da jeg var, hvad har jeg været, 24. Og så, så flyttede jeg til en anden lejlighed.

(Dennis, 28 år)

“

Jeg tror mest, det er fordi,
vi ikke har haft overskud,
altså haft det godt!
Altså vi har haft det dårligt i syv
år! Og så forfalder alt, og det gør
alting i ens liv. Det er ikke kun
økonomi, det er også oprydning
og rengøring - det hele sejlede.

(Dennis, 28 år)

De mange dramatiske begivenheder skaber en omskiftelig økonomi og et ustabilt fundament for hverdagslivet, samtidig med at der er et barn at tage vare på. Ved skilsmissemidten står Dennis midt i en langvarig fødselsdepression. Ekskonen beholder lejligheden, og han skal derfor selv finde både ny lejlighed og betale indskud. Samtidig står han alene tilbage med en overbelånt bil. De økonomiske problemer er dog allerede eskaleret forud for dette, fordi både han og kæresten havde det svært psykisk. De led begge af depressioner, der gjorde det svært at overskue at betale regninger, og på den måde får gælden lov til at hobe sig op:

Problemet var lidt, der var en periode hvor min kæreste, eller senere kone, var deprimeret i lang tid, og så bagefter så røg jeg ned med en depression i noget tid. Og så der, så kommer man hjem, og så ligger der en rudekuvert, og så lukker man postkassen igen, og så går man op i sin lejlighed, ikk'. Så det har været på den måde, det har kørt på, hvor man bare ikke har kunnet overskue regningerne, ikk'.

(Dennis, 28 år)

Den lange periode, hvor både Dennis og hans kæreste led af depressioner og ikke magtede at forholde sig til deres regninger, betød med Dennis' egne ord, at deres økonomi blev udhulet. På grund af misligholdelserne voksede bunken af regninger, og hver måned krævede det en større del af indtægterne at foretage økonomisk brandslukning, der siden betød, at næste måneds regninger så ikke kunne betales. Når Dennis selv forsøger at forklare sine gældsproblemer, spiller de store - og tidlige - livsbegivenheder en rolle, men han mener, at hans psykiske situation har haft en afgørende betydning:

Jeg tror også meget, jeg har tænkt, at det er fordi, jeg også har været flyttet tidligt hjemmefra, og jeg blev gift, og jeg fik barn. Men jeg ved ikke, om det er det - jeg tror mest, det er fordi, vi ikke har haft overskud altså - haft det godt! Altså [vi har] haft det dårligt i syv år ikke, og så forfalder alt, og det gør alting i ens liv, og det er ikke kun økonomi, det er også oprydning og rengøring - det hele sejlede ikk'.

(Dennis, 28 år)

Både han og kæresten har haft det dårligt psykisk og manglet overskud. Økonomi er blot en af de ting, der får lov at forfalde i denne situation - også kattebakken og opvasken får lov til at passe sig selv:

Vi havde kat. Vi havde kattebakken stående i gangen, den stank af urin. Og i stedet for at gøre

den ren, når man skulle ud og lave mad, så trak man vejret ind, og så gik man igennem gangen ud køkkenet, og så åndede man ud. Og så trak man vejret ind igen, fordi al opvasken stod der med mug i, og så lavede man lige tingene, man kunne, i ovnen. Og så trak man vejret ind igen og gik ind i stuen. Så levede man bare i stuen, fordi man ikke kunne holde ud at være i køkkenet eller gangen ikk'. Altså det er sådan en måde at forholde sig til ting på, som er bare at lade stå til, ikke, - det bliver det samme over for økonomien ikke.

(Dennis, 28 år)

'At lade stå til' er en præcis beskrivelse af det ungdomsliv, Dennis har ført; han er gået igennem store skift i livssituationen og har absolut også oplevet sin økonomiske utilstrækkelighed i det sociale forbrug, men det falder i baggrunden i forhold til de psykiske problemer. Han har ikke overskud til at bekymre sig om de 'almindelige' udfordringer for alvor. Gældsproblemerne var således også blot et af flere problemer, som pressede sig på i den periode - og i forhold til en altfavnende depression, et uhumsk hjem og et barn, der skulle passes, kunne det minimale overskud ikke favne den voksende gældsbyrde.

Også for Line og Sofia spiller psykisk sygdom en væsentlig rolle i forbindelse med udviklingen af deres gældsproblemer. Line får en depression, efter at hun og kæresten går fra hinanden og hun pludselig sidder alene i en lejlighed og skal finde ud af at klare sig selv. Det går dårligt, og hun misligholder derfor betalingerne til sin bank og ryger samtidig i RKI.

Sofia bliver diagnosticeret og indlagt med angst og psykose, da hun er i starten af 20'erne. Hun stopper på sit studie og siger sit job op. Det betyder samtidig, at hun ingen mulighed har for at betale sine regninger. Hun ryger derfor til inkasso og videre i RKI, og hendes bank beder hende til slut om at finde sig en anden bank at være kunde i. Hun beskriver, hvordan den konstant pressede økonomi var en voldsom stressfaktor i sygdomsperioden. Kun via hjælp fra sine forældre og socialrådgivere på hendes behandlingssted formår hun at klare sig nogenlunde igennem de økonomiske problemer. De står for kontakten til kreditorer og kommune og agerer social buffer i den periode, hvor Sofia har brug for at koncentrere sig om at blive rask.

Disse empiriske eksempler viser, at gældsproblemerne for flere af de unge opstår i sammenhæng med, og forstærkes af, psykiske udfordringer. For nogle af de unge er misligholdelsen af regningerne med til at stress dem yderligere under deres sygdom, mens problemerne for

andre træder i baggrunden i forhold til de øvrige udfordringer, de kæmper med at håndtere. Herigennem eskaleres de misligholdte regninger nemt og udvikler sig til egentlige gældsproblemer.

4.3.2 Jagten på den store gevinst

Blandt andre af vores interviewpersoner er gældsproblemerne knyttet til en anden type psykisk lidelse, nemlig ludomani. Ali er 30 år og er netop blevet skilt fra sin kone. Han har i denne proces mistet sit hus og er flyttet hjem til sine forældre. Årsagen til skilsmissen er hans ludomani, der har betydet, at han det seneste halve år har spillet et stort beløb op:

Altså jeg har på et halvt år formået og godt og vel at smide en halv million ud. Det er mange penge. Og hvis man så ser tilbage på de sidste mange år, hvor det er, jeg har haft et spilleproblem, jamen så har jeg spillet for over flere millioner. Men jeg har aldrig fået en skid tilbage. Men stadigvæk, selvom jeg kan se det, selvom jeg kan se, at jeg ikke vinder på noget, så spiller jeg stadigvæk. Og det er fordi, man går hele tiden med tanken om, at det skal nok vende.

(Ali, 30 år)

På trods af de alvorlige konsekvenser, spillet har haft for Alis sociale situation og økonomi, tror han fortsat på at få den store gevinst, hvilket driver ham til at fortsætte. For at kunne dække sin spillegæld har han lånt stort set alle steder, hvor det er muligt. Når han sidder foran computeren, er pengene en abstrakt størrelse - og så går det stærkt:

På kasinoer kommer du ind, du kommer ud igen, men grunden til, at du kan finde ud af at stoppe derinde, det er: Du har noget i hånden, eller du kan mærke pengene. Du kan mærke, hvor meget de vejer, og du kan tage dem med dig. Du kan sige: "Jamen skal jeg smide det hele væk eller ej?". Men når du sidder på nettet, jamen, så har du ikke nogen fysisk ide om, hvordan økonomien er. Der er et tal, der kører nede i hjørnet. Lige pludselig står der 100.000, og så står der 0. Og alt det kan ske på 5 minutter. Og så poster du bare flere penge ind, fordi du tænker: "Jamen du har jo lige været oppe på 100.000 jo, så kan du stadigvæk godt gøre det jo".

(Ali, 30 år)

Ali har både været i behandling hos Center for Ludomani og været til gældsrådgivning - men uden større succes, og han har droppet begge forløb efter få gange. Det går ikke hurtigt nok. Han har et klart mål om at opnå

succes og være uafhængig økonomisk, og den hurtigste og korteste vej er for ham at spille:

Men det må have noget at gøre med, at man ligesom har banket ind i hovedet på sig selv, at hvis man vil frem i livet, så koster det penge. Hvis du gerne vil opnå succes, så koster det penge, så hvis du gerne vil starte en butik for at tjene penge, så koster det også penge. Du kan ikke rigtig gøre noget før, du har en pose penge at komme i gang med. Og det er måske en af de ting, der gør, at så prøver man bare den ene mulighed efter den anden for at skaffe nogle hurtige penge for at komme hurtigt i gang.

(Ali, 30 år)

Alis gældsproblemer er således tæt forbundet med hans ludomani, og de to forhold bliver selvforstærkende i en negativ spiral: Han spiller for at blive rig, men sætter sig herigennem i stor gæld, der hver måned skal betales af. Det betyder, at han har færre penge til rådighed til andre ting, og det bliver igen drivkraften for at optage flere lån, ligesom behovet for den store gevinst bliver desto mere udtalt. Undervejs i forløbet har diverse kreditselskaber løbende kontaktet Ali pr. mail og telefon med tilbud om lån, og de har været fristende for ham at ty til, når han stod og manglede penge. På denne måde har kreditmarkedet løbende understøttet hans behov for at spille, på trods af at han langt fra har råd:

Jamen der har jo været situationer hvor: "Ej, om to dage så skal jeg ud og spise, og jeg har lige spillet alle mine penge op. Nå, jeg er nødt til at skaffe nogle penge". Jeg skal ud og spise sammen med damen, okay, og hun ved jo ikke, at jeg ikke har nogen penge; jeg skal have et hurtiglån. Der kommer lige en uforudset regning på en eller anden tandlæge eller noget, som man lige havde glemt. Ja det; hurtiglån! Det er hele tiden for at dække det. Du prøver at dække dine spor hele vejen igennem ikk', men til sidst så har du forsøgt det så meget, så det er et stort rod, så du kan ikke engang selv se, hvor du har været henne.

(Ali, 30 år)

En anden interviewperson, Jonas (29 år), kæmper ligeledes med spilleproblemer. Han beretter, hvordan han jævnligt er blevet kontaktet af finansieringsselskaber med budskabet om, at han er kreditgodkendt til større beløb - tilbud, der ofte er kommet belejligt. Jonas' problemer er ligesom Alis knyttet til onlinespil og drømmen om hurtige penge:

Den hurtige gevinst er sådan rent kognitivt mere værdifuld end den langsigtede konsekvens. Det er

nemmere at fokusere på 'her og nu-gevinsten', end det er at fokusere langsigtet. For mig i hvert fald.

(Jonas, 29 år)

Orienteringen mod hurtige og nemme penge betyder dog, at muligheden for at håndtere øvrige udgifter her og nu begrænses, og det bliver derfor også nødvendigt for Jonas at optage lån for at dække udgifterne:

Det handler jo også om konteksten, og tingene influerer ligesom på hinanden, fordi at hvis jeg en måned har brugt lidt for mange penge på at spille fx, og der så lige pludselig dukker en udgift op, som jeg havde glemt eller ikke havde forudset, så er jeg nødt til at få dækket mine udgifter, og så tager man et lån for at gøre det. Så kommer der en ekstra udgift hver måned. Så vil vi lige pludselig gerne ud og rejse, så tænker vi: "Arh, vi har råd til det, hvis vi sparer lidt". Så kommer vi til at bruge lidt for mange penge. Så det er sådan lidt. Det er mange ting, der ligesom bygger sig op. Så skal vi flytte, selvom vi måske ikke helt har råd til det, men vi tænker, det er noget, vi gerne vil, fordi det passer godt ind i sådan vores fremtidsplaner og sådan nogle ting.

(Jonas, 29 år)

I både Alis og Jonas' tilfælde starter gældsproblemerne med deres store forbrug af penge på spil, der gør dem særligt sårbare over for nogle af de almene udfordringer, vi beskrev tidligere i kapitlet. På paradoksalt vis har de al fokus rettet mod at blive rige ved at vinde den store gevinst og mister herigennem grebet om den almindelige økonomi, der er fundamentet for, at de kan få hverdagen til at hænge sammen. Samtidig betyder de store og lette penge, de omgiver sig med, når de spiller, at de mister fornemmelsen for penges værdi.

4.3.3. 'Gæld er en lille ting – og så er der alt det andet'

Det sidste eksempel, vi vil fremhæve, er Brian på 30 år, hvis livshistorie er præget af komplekse sociale problemer. En stor og uoverskuelig gæld både påvirkes af og påvirker hans generelle situation. Brian har haft en hård start på livet med mange skift og mange brudte relationer. Selv betegner han sig som 'en af statistikkerne' og refererer hermed til flere forhold. Brian er tidligere anbragt hos flere forskellige familier, fordi begge hans forældre var misbrugere. Han har selv både solgt og misbrugt stoffer, og han har haft svære psykiske problemer.

Vi har tidligere påpeget vigtigheden af et støttende netværk, når unge skal finde deres egne ben i voksenlivet, men for Brian har et sådant netværk været ikke-eksisterende. Til gengæld finder han hurtigt et alternativ i det kriminelle miljø. For sine lomme penge begynder han allerede som 11-årig at ryge hash, og som 14-årig begynder hans gældskarriere:

Jeg var lidt af en ballademager og har altid været det og kom ud i en masse snavs og sådan noget der - og misbrug og alle sådan nogle ting. Jeg begyndte, da jeg var de der 14 år og har haft gæld rigtig mange gange sådan ude i det private, sådan med narkogæld og sådan nogle ting ikk'.

(Brian, 30 år)

Brians gæld er fra et tidligt tidspunkt viklet ind i et net af stofmisbrug og kriminalitet. Pengene, han skylder, stammer fra narkogæld, og han arbejder gælden af ved at sælge stoffer. I teenageårene lykkedes det Brian at få enderne til at mødes gennem penge fra salg af stoffer, kombineret med økonomisk støtte fra kommunen. Den fortsatte narkogæld fastholder ham imidlertid i det kriminelle miljø.

Brian oplever dog selv, at det først er, da han fylder 18 år, at det begynder at gå rigtigt skævt økonomisk. Det er på dette tidspunkt, at kommunen slipper ansvaret, og han skal klare sig selv. Kommunen har indtil da sikret ham en vis økonomisk stabilitet og støtte, når det har været nødvendigt:

(...) altså det gik rigtig hurtigt, fordi jeg har jo været vant til, at kommunen reddede mig hver gang. Jeg har altid fået penge hos kommunen, så der var altid en stabilitet dér, og så da jeg blev 18, jamen så giver de jo slip. Og så får man lige pludselig ikke penge, og så skal man jo have kontanthjælp og sådan noget der skole, og det var dér, det blev rigtig svært for mig.

(Brian, 30 år)

Overgangen til det selvstændige voksenliv bliver hurtigt vanskelig. Hans forbrug af stoffer og varer som telefoner og spillemaskiner er højt, og han får inden for få år opbygget en gæld til private kreditorer på 250.000 kr. Dertil kommer en række ubetalte regninger og bøder, som gemmes væk i en skuffe, og som på interviewtidspunktet udgør et samlet beløb på omkring 200.000 kr. Gælden til de private kreditorer betales af med 'en masse kriminalitet', mens den øvrige gæld får lov at blive i skuffen.

På grund af sit misbrug har Brian haft rigtig svært ved at finde sig til rette i uddannelsessystemet og på arbejdsmarkedet. Han har skiftet mellem misbrugsbehandling, påbegyndte uddannelser og kontanthjælp, siden han blev myndig, men med tilbagefald i misbrug har det været svært at skabe et stabilt fundament, fra hvilket han kan skabe nok overblik til at få styr på sit liv. Gælden har fulgt ham hele vejen og er en uundgåelig følgesvend til misbruget, men som nævnt også en følge af et ukontrolleret forbrug.

I samme periode mister Brian sin mor, og det sker på et tidspunkt, hvor han ellers var blevet stoffri og havde startet et vognmandsfirma:

Jeg gik fuldstændig ned, da min mor døde; fik depression, og lukkede firmaet, og havde ingen indtægt i 8 måneder.

(Brian, 30 år)

Depressionen, firmagælden hos banken og manglende indtægtskilder forværrer situationen, og Brian sættes endnu engang tilbage. I dag, seks år efter morens død, og efter fem år med yderligere skift mellem perioder med misbrug og behandling, uddannelse og kontanthjælp, er Brian blevet stoffri, og han er nu uddannet mentor for andre anbragte børn og unge. Han har tilbagebetalt sin gæld til banken, men står stadig med en stor gæld til SKAT og en lang række private kreditorer. Gælden fylder altså stadig, men det er andre forhold, han nu koncentrerer sig om:

Jamen det venter lidt [afbetalingen af gælden], indtil jeg har styr på alle de andre ting, fordi gæld er en lille ting, og så er der alt det andet også.

Interviewer: Ja det er tit vævet sammen med nogle andre ting?

Ja jeg har masser at arbejde med endnu, så jeg venter og ser og tager de der små bidder, jeg kan klare, så jeg får en masse succeshistorier, i stedet for at gå i gang med sådan noget, der bare er øv alligevel.

(Brian, 30 år)

Brians historie illustrerer, hvordan gældsproblemer ofte er nært knyttet til udsathed på sociale områder. Med Brians stofmisbrug opstår et akut behov for store pengesummer. Samtidig er gældsproblemerne knyttet til en hårdt belastet social baggrund og voldsomme livsbegivenheder, herunder morens dødsfald.

4.4. Opsamling

I dette kapitel har vi peget på en række sammenhænge, der kan bidrage til at forklare, at en stor gruppe unge i dag kommer i gældsproblemer. Forklaringerne uddyber og nuancerer således de statistiske sammenhænge, som blev præsenteret i kapitel 2. Samtidig sættes betydningen af det accelererende kreditmarked, der blev beskrevet i kapitel 3, i relief.

Vi har peget på, at gældsproblemer i dag rammer *brede*, end man traditionelt har været vant til at tænke, fordi unge som nye finansielle aktører mødes af en række udfordringer, når de skal navigere i et højtudviklet og kreditbaseret forbrugersamfund. Disse udfordringer vedrører særligt:

- De mange skift og forandringer i ungdomslivet, som kræver finansiering, men som netop flytter fokus væk fra økonomien, fordi der ofte er tale om livsomvæltende begivenheder.
- De forventninger til 'nødvendigt forbrug' og en identitetsskabende ungdomskultur, der i stigende grad foregår på kommercialiserede og ofte omkostnings-tunge arenaer.
- De udtalte forestillinger om gældsproblemer som skamfulde og tabulagte, som gør sig gældende i vores kultur, og som vanskeliggør håndteringen af økonomiske vanskeligheder.

Disse almene udfordringer indvirker på unges økonomi, men medfører selvsagt ikke, at *alle* unge får gældsproblemer. Vi har imidlertid udpeget følgende risikofaktorer som særligt betydningsfulde:

- Manglende opsparing eller økonomisk buffer til at håndtere en ofte uforudsigelig økonomi og et omskifteligt ungdomsliv.
- Manglende netværk eller social buffer, der kan støtte og rådgive i forbindelse med vigtige økonomiske beslutninger.
- Psykologiske udfordringer, fx i form af psykisk sårbarhed (hos en selv eller ens nærmeste) eller karaktertræk som begrænset selvkontrol, stærk impulsivitet og høj risikovillighed.
- Social udsathed, fx afledt af vanskelige opvækstbetingelser og begrænsede socio-økonomiske ressourcer.

Kapitel 5:

Konsekvenser af
gældsproblemer:
**unges økonomiske
tryghed og trivsel**

Kapitel 5: Konsekvenser af gældsproblemer: unges tryghed, trivsel og afsavn

84

I dette sidste analysekapitel undersøger vi nogle af konsekvenserne af at leve med gældsproblemer. Det er veldokumenteret fra andre lande, at dårlig økonomi påvirker livet for de gældsramte, og at der ofte er tale om ganske dramatiske konsekvenser. Særligt en række svenske studier har vist, at der er tæt sammenhæng mellem forekomsten af gældsproblemer og eksempelvis dårligere fysisk og psykisk helbred samt forskellige former for samfundsmæssig marginalisering (Ahlström og Edström 2014; Kronofogden 2008; Riksrevisionen 2015; Statens Offentliga Utredningar 2013).

Kendskabet til konsekvenserne af gældsproblemer har hidtil været nærmest fraværende i en dansk sammenhæng. Vi har heller ikke mulighed for at belyse emnet i dybden i denne sammenhæng, da det ville kræve en anden type undersøgelser. Men vi har forsøgt at indfange nogle af følgevirkningerne af at leve med gældsproblemer med afsæt i vores spørgeskemaundersøgelse blandt unge.

Vi belyser i kapitlet konsekvenser af at leve med gældsproblemer ved hjælp af tre komponenter (figur 5.1). Komponenterne vedrører de unges oplevelse af tryghed, trivsel samt materielle og sociale afsavn i hverdagen. Med disse mål får vi en indikation af, i hvilken udstrækning gældsproblemer påvirker de unges livssituation, og vi kvalificerer disse fund yderligere med resultater fra vores dybdeinterview med unge, der har oplevet økonomiske problemer.

5.1. Gældsproblemer og økonomisk tryghed

Vi vil lægge ud med at se på de unges tryghed, der i vores survey er knyttet til økonomi. At være økonomisk tryk handler om at have en generel følelse af sikkerhed omkring sin økonomi. Økonomisk tryghed kan derfor bedst beskrives ud fra sin modpol, økonomisk utryghed, der indikerer en usikkerhed i forhold til, hvordan økonomien hænger sammen og vil hænge sammen i fremtiden. TrygFonden har i en række målinger dokumenteret, at befolkningens økonomiske tryghed har været dalende i en årrække, og at navnlig de yngre generationers økonomiske tryghed er udfordret i disse år (Andersen, Hede, og Andersen 2013). Det fremgår også af disse målinger, at økonomisk tryghed hænger tæt sammen med oplevelsen af tryghed i tilværelsen mere generelt.

I denne undersøgelse er økonomisk tryghed blevet målt gennem et spørgsmål om, hvor bekymrede de unge er for deres økonomiske situation på en skala fra 0 til 10. Spørgsmålet kan betegnes som et subjektivt mål for de unges oplevelse af økonomisk tryghed, da vi spørger til en følelse. Når vi ser på svarfordelingen, viser det sig, at 15 procent af den samlede gruppe af unge i høj grad er bekymrede for deres økonomiske situation (7-10 på 10-punktsskala).

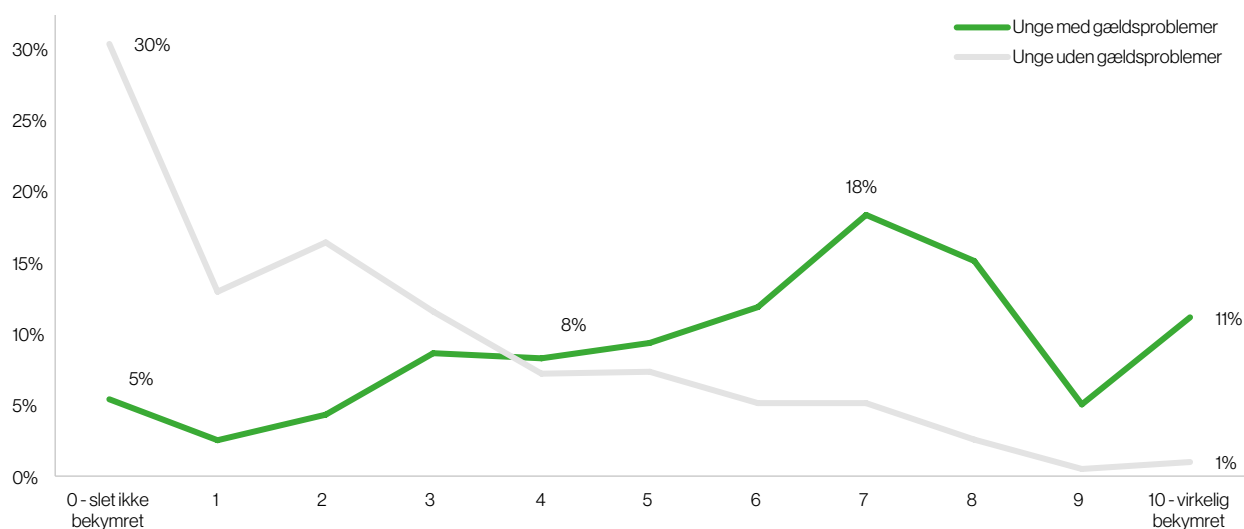
Bekymringen viser sig at have tæt sammenhæng med, om den unge har gældsproblemer eller ej. Figur 5.2 viser, at hovedparten af de unge uden gældsproblemer slet ikke er bekymrede for deres økonomiske situation (0-3

Figur 5.1: Oversigt over komponenter til at måle konsekvenser

Tryghed	– Bekymring over nuværende økonomiske situation – Udfordringer ved at skaffe 5.000 kr. inden for 14 dage – Metoder til at skaffe 5.000 kr.
Trivsel	– Vurdering af fysisk og psykisk helbred – Tilfredshed med nuværende liv på skala fra 0 til 10 – Økonomiske implikationer: søvnproblemer, skam, konflikter, undladt at åbne breve, eksklusion
Afsavn	– Materielle afsavn i forhold til mad, medicin, tandlæge og tøj – Sociale afsavn i forhold til at besøge familie, have gæster, gå ud med venner og give gave ved særlige lejligheder

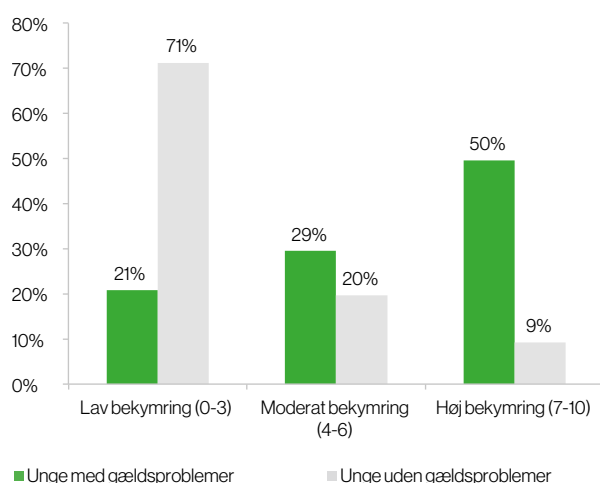
Figur 5.2: Bekymring for økonomi: Subjektivt mål for økonomisk tryghed (n=2078)***

Hvor bekymret er du overordnet set for din nuværende økonomiske situation?

på skalaen), og at andelen af unge uden gældsproblemer falder i takt med, at graden af bekymring stiger. Omvendt forholder det sig, når man ser på de unge med gældsproblemer. Her er andelen af unge stigende frem til niveau 7 på skalaen, og mere end hver tiende ung med gældsproblemer angiver at være virkelig bekymret for sin nuværende økonomiske situation (10 på svarskaalen).

Figur 5.3: Sammenhæng mellem gældsproblemer og bekymring for økonomi (grupperet) (n = 2078)***

Hvor bekymret er du overordnet set for din nuværende økonomiske situation?

Opdeles niveauet af bekymring i kategorier af lav, moderat og høj bekymring (figur 5.3), bliver billedet endnu klarere: Hver anden ung med gældsproblemer har høj bekymring, mens den samme grad af bekymring gør sig gældende for hver tiende ung uden gældsproblemer.

Mange unge med gældsproblemer lever altså med udtalt bekymring for deres økonomiske situation, og dermed med lav økonomisk tryghed. Denne bekymring og utryghed kommer til udtryk blandt flere af vores interviewpersoner. Celina, der skylder penge til familiemedlemmer og på en række afbetalingsordninger hos blandt andet tandlægen, forklarer at hun generelt ikke bryder sig om at være i en situation, hvor hun skylder penge:

Celina: (...) jeg bryder mig slet ikke om, at jeg skylder penge, det fylder rigtig rigtig meget, også det jeg skylder nu ikke, [det fylder] helt enormt.

Interviewer: Hvor meget tænker du over det?

Celina: RIGTIG meget! Rigtig meget! Altså hver dag, og jeg tjekker næsten min konto dagligt for at holde nogenlunde styr på det, så det, det fylder måske mere end hvad godt er, og stresser helt enormt også.

(Celina, 26 år)

Celina tænker over sine gældsproblemer dagligt og beskriver, hvordan det fylder uforholdsmæssigt i hendes liv, bl.a. i form af stress over konstant at skulle holde øje med, at der er penge nok på kontoen. For andre af de unge handler utrygheden i høj grad om frykten for potentielle regninger eller livsbegivenheder, der kan udfordre økonomien yderligere. Flere af de unge er bange for at modtage rudekuverter med regninger, og Josefine bekymrer sig løbende for at komme i en situation, hvor hun ikke kan betale en regning til tiden:

(...) den der hovedpine med hele tiden at gå og være bange for, sådan noget med ikke at betale regninger til tiden, det synes jeg er det værste i hele verden. Altså der da de ringede med lejligheden, der var jeg simpelt hen ved at pisse i bukserne ikke.

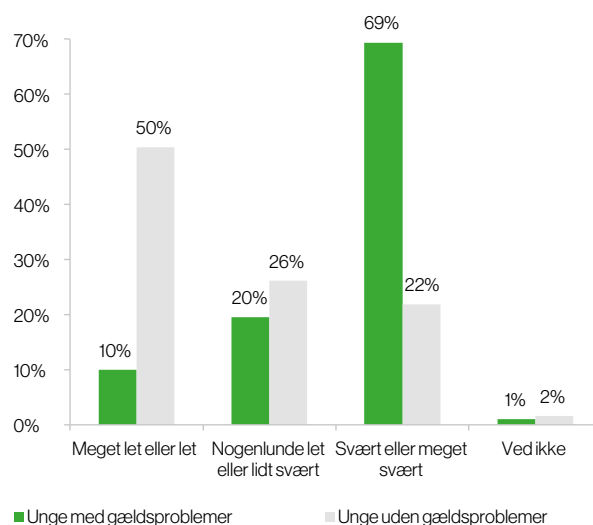
(Josefine, 28 år)

Den subjektive oplevelse af økonomisk tryghed kan være mere eller mindre velbegrundet, hvis man ser på de unges konkrete økonomiske situation. Et afgørende element heri er de unges mulighed for at håndtere pludselige, uventede udgifter. Til at måle dette har vi stillet et spørgsmål om, hvor let det vil være for de unge at skaffe 5.000 kr. inden for 14 dage i tilfælde af en uventet udgift (se figur 5.4). Muligheden for at håndtere en uforudset udgift af en sådan størrelse vidner om de unges sårbarhed over for økonomiske stød, og kan dermed også betragtes som et mere *objektivt* mål for de unges økonomiske tryghed.

Også her viser gældsproblemer sig at være nært knyttet til økonomisk utryghed: 50 % af de unge *uden* gældsproblemer angiver, at det vil være meget let eller let for dem at skaffe pengene, noget der kun gør sig gældende for 10 % af de unge med gældsproblemer. Blandt unge med gældsproblemer er der 69 %, der finder det svært eller meget svært at håndtere denne situation.

Der er samlet set tre gange så mange unge med gældsproblemer, der finder det vanskeligt at rejse 5.000 kr. Det vidner om, at de unge gældsramte befinder sig i en væsentligt mere udsat position økonomisk sammenholdt med andre unge. De er således i risiko for at få yderligere problemer, fordi der ikke er plads i økonomien til at håndtere de uforudsete udgifter, som ungdomstiden ofte byder på. Det bekræftes, når vi ser på de forklaringer, de unge selv giver på deres gældsproblemer. Her angiver 54 % af de unge med gældsproblemer, at uforudsete udgifter er den primære årsag til, at de i løbet af det seneste år har været i resistance med deres regninger. Resultaterne understreger betydningen af, at de unge har en økonomisk buffer.

Figur 5.4: Håndtering af uforudsete udgifter: Objektivt mål for økonomisk tryghed (n = 2103)***

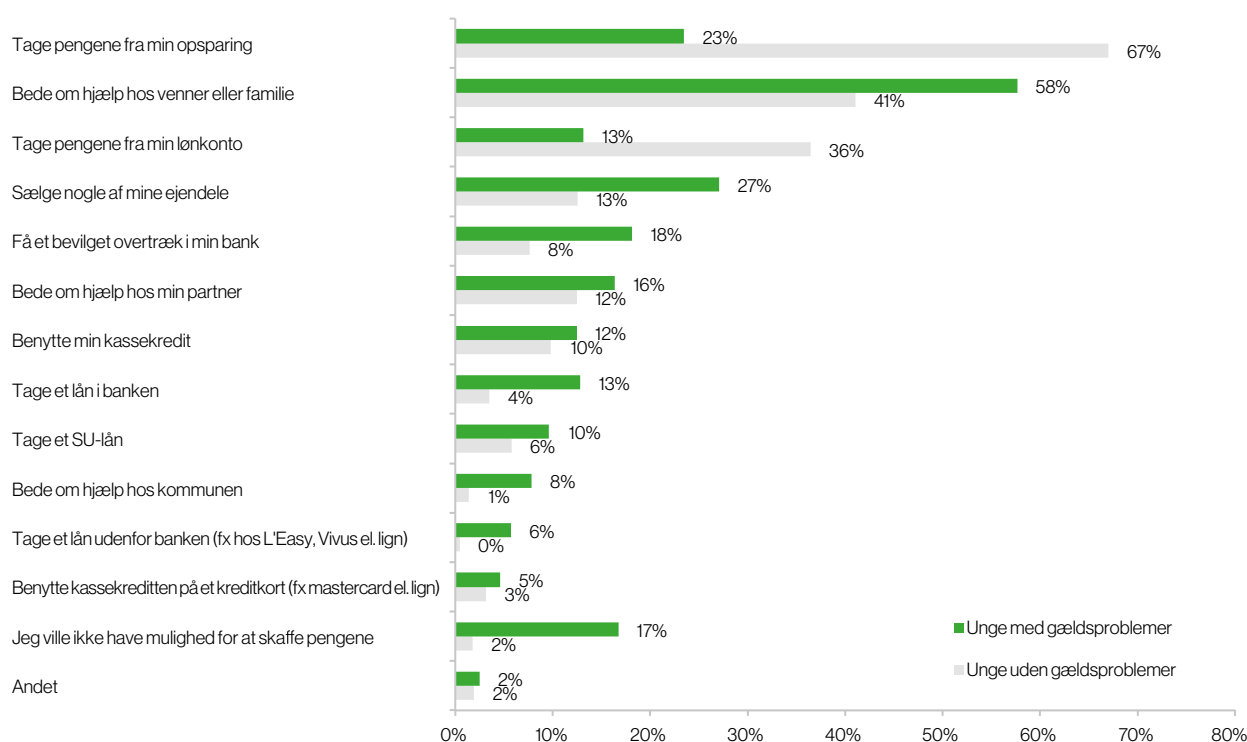
Hvor let eller svært vil det være for dig at skaffe 5000 kr. inden for 14 dage, hvis du fik en uventet udgift?

At uforudsete udgifter kan gøre unge utrygge må også ses i relation til de tilgængelige muligheder, de unge har for at finansiere udgiften, når den dukker op. Figur 5.5 illustrerer, hvilke kanaler unge med og uden gældsproblemer vil anvende til at skaffe de 5.000 kr. Resultaterne skal ses som et udtryk for, dels hvilke kanaler de unge *har adgang til*, fx en opsparing eller et SU-lån, dels hvilke kanaler de unge betragter som ønskværdige at anvende i situationen. Som det fremgår af figur 5.5, varierer løsningerne afhængigt af, om den unge har gældsproblemer eller ej.

67 % af de unge uden gældsproblemer kan skaffe de 5.000 kr. ved at tage pengene fra deres opsparing, mens 36 % ville anvende deres lønkonto. Et flertal af de danske unge har således et rådighedsbeløb, der muliggør, at en uventet udgift på 5.000 kr. kan håndteres uden de store vanskeligheder.

For gruppen med gældsproblemer er det kun 23 %, der ville kunne tage pengene fra deres opsparingskonto, og 13 % fra deres lønkonto. På trods af, at vi tidligere har belyst, at 49 % af de unge med gældsproblemer sparer op, er der altså en stor andel, der ikke har tilstrækkeligt med opsparede midler til at håndtere en uventet udgift på 5.000 kr. uden at skulle have hjælp fra andre kilder. Hovedparten af de unge med gældsproblemer ville i stedet bede om hjælp hos venner og familie, og 27 % ville sælge nogle af deres ejendele. Desuden er der væsentligt flere unge med gældsproblemer, der

Figur 5.5: Overblik over de unges valg af finansieringskilder ved en uventet udgift (n = 2103)

Hvordan ville du skaffe pengene? (Angiv gerne flere svar)

ville benytte sig af et forbrugslån, enten i banken eller hos et finansieringsselskab.

Blandt unge med gældsproblemer er kredit således i højere grad en nødvendig redningskrans i tilfælde af uventede udgifter. Det kan skyldes, at de gældsramte unge i højere grad opfatter lån som en naturlig finansieringskilde, men også at deres øvrige muligheder simpelthen er udtømt. Dette genfinder vi også blandt de interviewede unge, hvor flere har været nødt til at optage lån for at kunne håndtere pludselige udgifter.

17 % af de unge med gældsproblemer angiver, at de ingen mulighed har for at skaffe de 5.000 kr., hvilket kun gør sig gældende for 2 % af de unge uden gældsproblemer. For de allerede gældsramte unge kan der altså være kort vej fra en enkelt uventet udgift til en potentiel registrering i RKI. Muligheden for at undgå at komme i restance beror i mange tilfælde på de unges netværk, der med udgangspunkt i figur 5.5 synes at fungere som et økonomisk sikkerhedsnet for de unge, der ikke selv har en opsparing til at klare uventede udgifter.

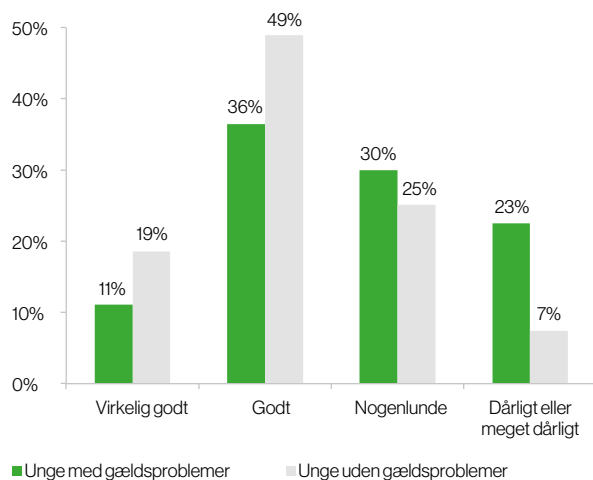
5.2 Gældsproblemer og trivsel

Når en ung oplever at være økonomisk utryg, er der ofte kort vej til en mere generel mistrivsel. Vi måler her graden af trivsel gennem spørgsmål om de unges helbredstilstand og livskvalitet samt ved at spørge til, hvordan økonomi påvirker de unge i dagligdagen.

Et centralt mål for den almene trivsel er de unges helbredstilstand. Der viser sig her at være en klar sammenhæng mellem de unges helbredstilstand og forekomsten af gældsproblemer (figur 5.6, s. 88): 7 % af de unge *uden* gældsproblemer angiver, at deres helbred alt i alt er dårligt, hvilket gør sig gældende for 23 % af de unge med gældsproblemer. Dårligt helbred forekommer således tre gange så hyppigt blandt unge med gældsproblemer.

Som beskrevet i kapitel 4 har flere af de unge, vi har interviewet, oplevet psykiske vanskeligheder. For nogle har dette været en del af forklaringen på, at gældsproblemerne opstod og udviklede sig, mens de for andre var en direkte konsekvens af at skulle håndtere gældsproblemerne. Det er således ikke muligt at fastslå en kausal årsagssammenhæng: Er det et dårligt helbred,

Figur 5.6: Sammenhæng mellem gældsproblemer og helbred (n = 2103)***

Hvordan synes du, at dit helbred er alt i alt (fysisk og psykisk)?

der øger den unges risiko for at få gældsproblemer (fx fordi sygdom gør den unge uarbejdsdygtig), eller fører de økonomiske problemer til svigtende helbred? *Sammenhængen* mellem gældsproblemer og et mar-

kant dårligere helbred både psykisk og fysisk er dog blevet påvist i en række undersøgelser (Nilsson 2015; Ahlström og Edström 2014; Riksrevisionen 2015).

Et andet centralt og ofte anvendt mål for trivsel er spørgsmålet om, hvor tilfreds man angiver at være med sit liv i øjeblikket (se boks 5.1).

Ser vi overordnet på de unges livstilfredshed, oplever en stor andel af de unge at have et godt liv (figur 5.7). Knap 44 % af alle unge svarer således 8-10 på skalaen. Men der er også på dette punkt markante forskelle mellem gruppen med og uden gældsproblemer. Langt hovedparten af de unge uden gældsproblemer placerer sig på trin 7 og 8 på 10-punktskalaen, mens fordelingen er mere spredt for de unge med gældsproblemer.

Forskellene tydeliggøres ved at inddele de unges svar i hhv. lav, moderat og høj livstilfredshed (figur 5.8).

43% af de unge med gældsproblemer angiver, at de for tiden befinder sig på trin 0 til 5, hvilket kan betegnes som lav livstilfredshed. Dette gør sig gældende for 15% af de unge uden gældsproblemer. Andelen af unge med lav livstilfredshed er således næsten tre gange højere for unge med gældsproblemer, og mere end halvt så mange oplever høj livstilfredshed. Den generelle trivsel synes således at være sat gevaldigt under pres for de unge, der oplever økonomiske problemer.

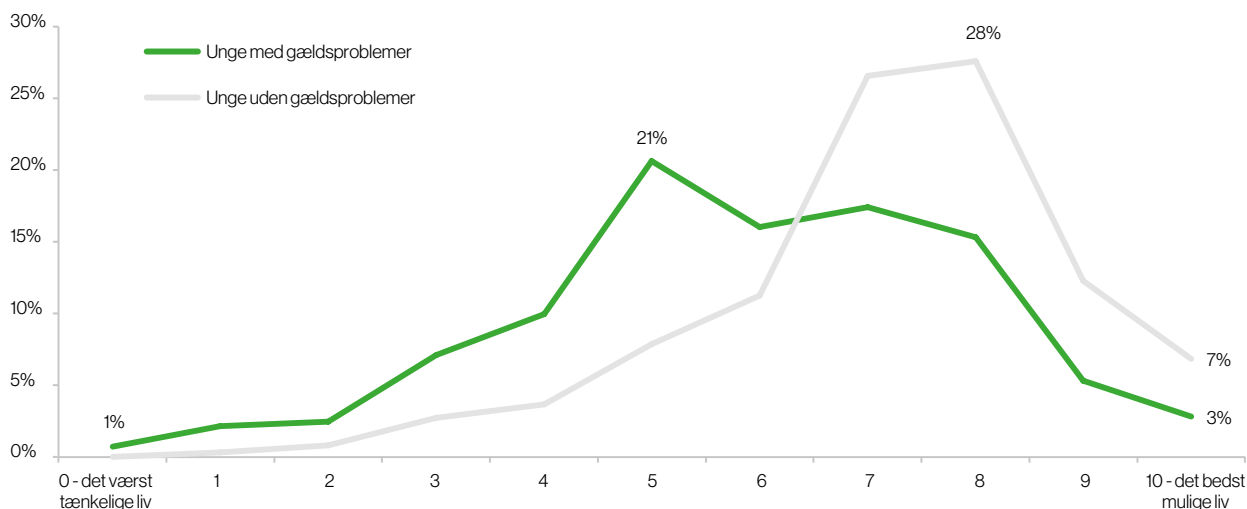
Boks 5.1:

Livstilfredshed - Cantril's ladder 2

De unge er i surveyen blevet bedt om at forholde sig til et billede af en stige, hvor trin 10 betyder 'det bedst mulige liv' og trin 0 'det værst tænkelige liv'. Spørgsmålet er baseret på Cantril's ladder 2, der er et velgennemprøvet instrument, der tidligere er anvendt i en række andre undersøgelser af blandt andet børn og unges trivsel (SFI, Børn & Unge 2014)

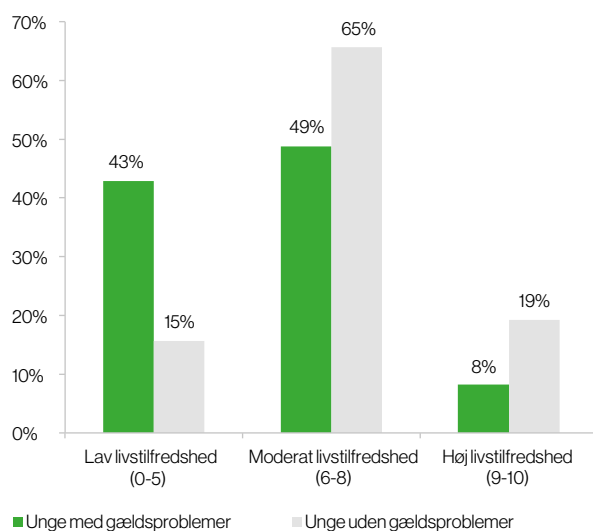
I tråd med de kategoriseringer, der generelt anvendes til at inddele svarene, falder respondenter, der har placeret sig mellem 0 og 5, inden for kategorien 'lav livstilfredshed'. De unge, der har placeret sig i området 6 til 8, kategoriseres som 'middel livstilfredshed', mens de unge defineres som havende 'høj livstilfredshed', hvis de svarer 9 eller 10 på skalaen.

Figur 5.7: Trivselsmål: Livstilfredshed 0-10 skala (n = 2103)***

Her ser du et billede af en stige. Trin 10 betyder 'det bedste mulige liv' og trin 0 betyder 'det værste tænkelige liv for dig. Hvor på stigen synes du selv, du er for tiden?

Figur 5.8: Sammenhæng mellem gældsproblemer og livstilfredshed (grupperet) (n = 2103)***

Her ser du et billede af en stige. Trin 10 betyder 'det bedste mulige liv' og trin 0 betyder 'det værste tænkelige liv for dig. Hvor på stigen synes du selv, du er for tiden?

Spørgsmålet er, om denne sammenhæng i virkeligheden skyldes andre forhold, der ikke tages højde for, når vi alene ser på sammenhængen mellem de to variable. Fx kan man antage, at unge med dårligt helbred, der som belyst tidligere i højere grad har gældsproblemer, også ofte vil have lav livstilfredshed. Sammenhængen mellem gældsproblemer og livstilfredshed kan derfor potentielt set skyldes andre forhold, der knytter sig til relationen. For at kontrollere, at sammenhængen er holdbar, når der tages hensyn til andre forhold, er der gennemført en lineær regressionsanalyse (se metodeappendiks). Resultatet dokumenterer, at der reelt er en sammenhæng mellem gældsproblemer og de unges livstilfredshed, og at unge med gældsproblemer har en signifikant lavere livstilfredshed end andre unge.

Gældsproblemerne trivselsmæssige følgevirkninger genfindes blandt de interviewede unge. Christoffer har været sygemeldt i en længere periode, fordi han fik et sammenbrud på grund af sine økonomiske problemer, og når han tænker tilbage på tiden med det økonomiske kaos, dominerer mistrivlsen:

Interviewer: Kan du huske, hvordan du havde det?

Christoffer: Jamen forfærdeligt. Det har jeg haft i hele den periode, fordi alting var sådan økonomisk træls hele tiden. Det var, ja, dårlig mavefornemmelse og mest af alt bare stress på grund af at jeg ikke rigtig helt forstod, hvorfor det var blevet så slemt.

(Christoffer, 25 år)

Vi har også undersøgt, hvordan de unges opfattelse af egen økonomi indvirker på en række mere konkrete forhold i hverdagen. Vi har her udviklet et indeks bestående af fem indikatorspørgsmål (se boks 5.2). Indeksets funktion er at give et samlet mål for, hvor påvirket de unges daglige trivsel er af deres økonomiske situation.

Der viser sig at være meget stor forskel på de unges trivsel afhængigt af, om de har gældsproblemer eller ej (figur 5.9). Knap halvdelen af de unge uden gældsproblemer scorer 5 på trivselsindekset, hvilket indikerer, at deres økonomi slet ikke påvirker deres hverdagsliv og trivsel negativt. Det samme gør sig kun gældende for 4 % af de unge uden gældsproblemer. Her har 26 % til gengæld oplevet udfordringer i en sådan grad, at de ender på en trivselsscore på 15 eller mere. Scoren kan dække over, at de på nogle områder

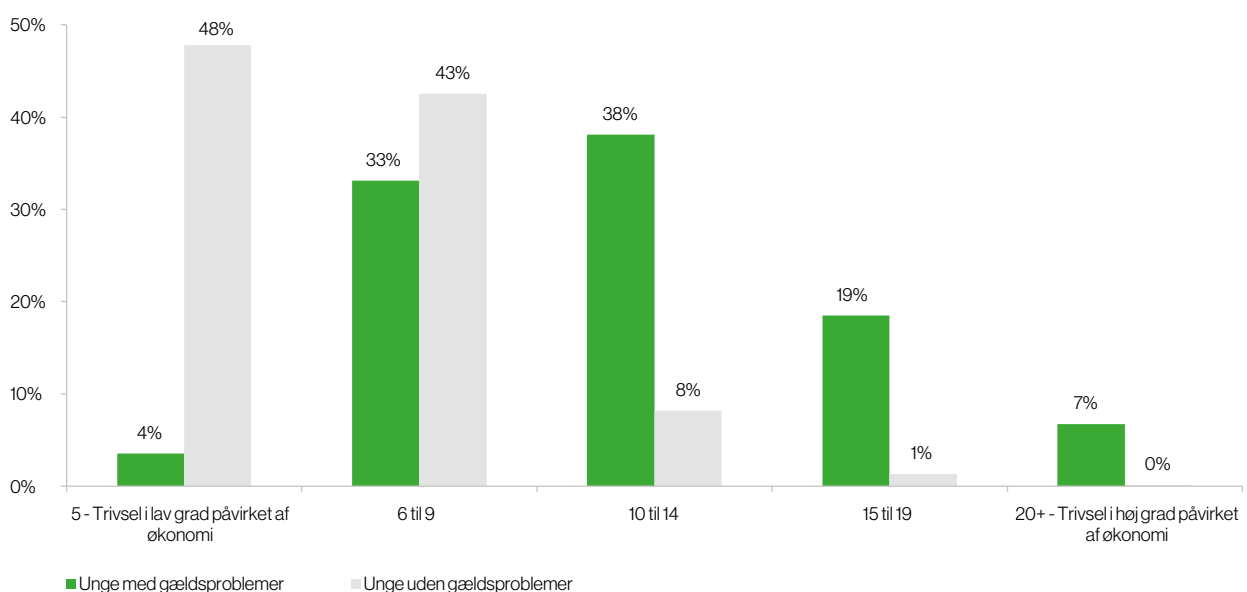
har oplevet udfordringer dagligt, og på andre områder ingen udfordringer har oplevet, eller at deres trivsel på alle fem områder månedligt har været negativt påvirket af deres økonomi.

Vi finder altså signifikante forskelle mellem de to gruppers score på indekset. Forskellene viser sig også, når vi ser på det overordnede gennemsnit på trivselsindekset. Her lander unge med gældsproblemer på en indekssværdi på 11,7, mens gennemsnittet for unge uden gældsproblemer er 6,5.

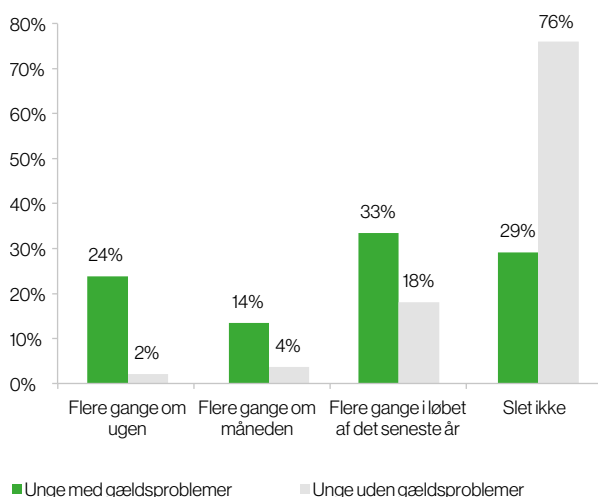
Forklaringen på denne sammenhæng viser sig, når vi dykker ned i nogle af de parametre, der indgår i indekset og inddrager beskrivelser fra de unge, der har oplevet økonomiske problemer. Ser vi nærmere på spørgsmålet om, hvorvidt de unge har haft problemer med at sove, fordi de tænkte på deres økonomi, viser det sig tydeligt, at gældsproblemer er med til at udfordre de unges trivsel i dagligdagen.

Blandt unge uden gældsproblemer har 6 % oplevet at ligge søvnløs månedligt eller oftere. Ikke overraskende påvirker økonomien i højere grad nattesøvnen blandt de unge, der oplever gældsproblemer, men omfanget er dramatisk: 38 % har månedligt haft problemer med at sove på grund af deres økonomi, og næsten hver fjerde (24 %) oplever problemet flere gange ugentligt.

Figur 5.9: Trivselsindeks – økonomiens indvirkning på daglig trivsel (n = 2103)***

Figur 5.10: Sammenhæng mellem gældsproblemer og søvnproblemer (n = 2103)***

Hvor ofte har du inden for det seneste år haft problemer med at sove, fordi du tænkte på din økonomi?

Der er altså mere end seks gange så mange blandt de unge med gældsproblemer, der oplever månedlige søvnproblemer som en direkte følge af deres økonomiske situation.

Bekymringerne over økonomien påvirker altså de unges trivsel på meget direkte vis, hvilket også fremgår af vores interview. For Line (24 år) er det bl.a. de ubetalte regninger, der giver uro:

Sådan nogle rudekuverter med regninger i som man får - jeg kan ikke gå i postkassen, det har jeg ikke lyst til, det er jeg ikke klar til. Kommer der en rudekuvert, jamen så sætter jeg mig nærmest ned på gulvet og hyler, fordi så ved jeg det er en regning.

(Line, 24 år)

For nogle kommer gældsproblemerne til at gennemsyre deres dagligdag, fx når hvert telefonopkald skal analyseres for, om det vedrører økonomien. Der er flere af de unge, der konsekvent ikke tager telefonen,

Boks 5.2: Trivselsindeks

Vi har konstrueret et indeks med udgangspunkt i følgende spørgsmål:

- Hvor ofte har du inden for det seneste år haft problemer med at sove, fordi du tænkte på din økonomi?
- Hvor ofte har du inden for det seneste år haft konflikter med familiemedlemmer eller din partner omkring din økonomi?
- Hvor ofte har du inden for det seneste år skammet dig over dine økonomiske forhold?
- Hvor ofte har du inden for det seneste år undladt at åbne breve fra din bank eller lånevirksomheder, fordi du ikke kan overskue din økonomi?
- Hvor ofte har du inden for det seneste år følt dig forhindret i at deltage i sociale arrangementer på grund af din økonomi?

Hvert spørgsmål er besvaret på en 5-punktsskala fra 'dagligt/næsten dagligt' (værdi 5) til 'slet ikke' (værdi 1), og værdierne er herefter summeret. Høje værdier på indekset er udtryk for, at personens trivsel er meget påvirket af den økonomiske situation, mens lave værdier omvendt betyder, at økonomi kun har lille eller ingen betydning for den enkeltes trivsel.

Forud for konstruktionen af indekset er der foretaget en faktoranalyse. Faktoranalysen understøtter, at der er intern sammenhæng mellem de fem mål, hvilket muliggør indeksering. For yderligere information se Metodeappendiks.

hvis ikke de ved, hvem det er, der ringer - det kunne jo være fra banken:

Det er et meget stort problem med min telefon lige nu, hemmeligt nummer og sådan noget, jeg tager den ikke - det kunne jo være nogen fra banken. Og så ved jeg, at hvis det er rigtig vigtigt, så lægger de en besked, ikk'. Og så kan jeg høre den, men jeg tager ikke telefonen, hvis ikke jeg er næsten sikker på, hvem det er, der ringer. Fordi jeg tænker 'åh, nej, nu er det en eller anden forfærdelig regning, jeg ikke har betalt, eller et eller andet jeg har overset'.

(Josefine, 28 år)

Disse reaktionsmønstre kan genfindes i vores spørgeskemaundersøgelse blandt bankrådgivere. Her vurderer hovedparten af rådgiverne, at de dominerende barrierer for, at unge får hjælp med deres økonomiske problemer, er, at de unge ikke vender tilbage på henvendelser, eller at de ikke har erkendt deres økonomiske problemer og derfor ikke søger hjælp i tide.

At bankens henvendelser ofte ignoreres, fremgår også af et af de andre spørgsmål, der indgår i trivselsindekset (se figur 5.9). Her er de unge blevet spurgt, om de har undladt at åbne breve fra blandt andet banken, fordi de ikke kunne overskue deres økonomiske situation. Dette angiver 40 % af de unge med gældsproblemer, at de har undladt flere gange i løbet af det seneste år, hvilket kun er tilfældet for 4 % af de unge uden gældsproblemer.

Josefine forklarer reaktionen ud fra den måde, hvorpå de økonomiske problemer påvirker hendes humør:

Altså nu her er jeg sådan overbevist om, at den [kontoen] er i plus, men jeg ved også, at den nok er i et lidt mindre plus, end jeg forestiller mig, og det kan jeg simpelthen ikke overskue at se. Og så når banken sender de der [kontoudtog]. Jeg har prøvet at sige til dem hundrede gange, at de ikke behøver at bruge papir på at sende mig de der kontoudtog, fordi det er simpelthen for deprimerende, og jeg har netbank, altså - jeg gider ikke glo på det.

(Josefine, 28 år)

Josefine bliver deprimeret over at se, hvordan det står til med hendes økonomi, og forsøger derfor at undgå at blive konfronteret med realiteterne. En handling, der kan virke irrationel, men som giver mening for hende og mange andre gældsplagede unge - problemerne skal skubbes væk. Hun udtrykker samtidig, at hun er glad for, at hun ikke har en fast bankrådgiver, der kunne fin-

de på at ringe til hende, for så ville hun aldrig turde tage sin telefon.

På samme måde beskriver Ali, at han undlader at åbne sin post, fordi det ødelægger hans dag. Først når selskabene begynder at ringe, kommer han i dialog om betalingen:

Man gemmer sig nærmest, ikk'. Fordi man ved godt, man har lavet noget 'forkert' i gåseøjne, og man gider ikke stå til ansvar for det, så derfor venter man på, at de ringer til dig. Og når de ringer, jamen så er det jo klart, så er de ikke så medgørlige, fordi de har ventet på dig i, jeg ved ikke hvor mange måneder, og du har ikke reageret. Og når de så endelig ringer "jamen, hvis du har behov for hjælp, hvorfor har du ikke ringet før?", ikk'. Alle de her rudekuverter der kommer. Altså rudekuverter det er jo bare regninger, så det er bare direkte ned i skraldespanden, og så når der kommer en, hvor der står RKI på, så tænker man "Skal man lige åbne?, skal man ikke åbne?" og så tænker man "Ej, ved du hvad, jeg gider ikke ødelægge min dag", og så ryger den også ud.

(Ali, 30 år)

At de unge ignorerer henvendelserne fra kreditorerne betyder således ikke, at de mangler at erkende deres økonomiske problemer, men nærmere, at det virker håbløst at gøre noget ved dem. Flere af de unge, der har levet med økonomiske problemer i en længere periode, har af samme årsag forsøgt at skabe afstand til problemerne og dermed til deres kreditorer. De har accepteret, at de her og nu ikke kan gøre noget ved deres situation, og forsøger derfor også i mindre grad at bekymre sig om den, sådan at de kan fokusere på andre forhold, der er afgørende for, at de kan få styr på deres økonomi, fx at fuldføre en uddannelse.

Brian beskriver, hvordan han for nyligt blot har grinet af en regning fra SKAT på 80.000 kr., fordi det er helt urealistisk for ham at betale den, og han derfor lige så godt kan lade være med at forholde sig til den:

Før i tiden så alt det her med økonomi og sådan noget, det tog så hårdt på mig. Jeg var ved at få mavesår og køre ned på stress og alt sådan noget, og jeg har lært, at det ikke hjælper noget. Det hjælper ikke at stresse over det og slå dig selv halvt ihjel, fordi jeg får alligevel ikke betalt det. Så nu ser jeg lidt mere large på det, og så må jeg tage det, når det kommer. Og så på et eller andet tidspunkt, får jeg jo forhåbentligt min uddannelse færdig, så jeg kan begynde at betale langsomt tilbage.

(Brian, 30 år)

“

Sådan nogle rudekuverter
med regninger i som man får
- jeg kan ikke gå i postkassen,
det har jeg ikke lyst til, det er
jeg ikke klar til.

Kommer der en rudekuvert,
jamen så sætter jeg mig
nærmest ned på gulvet og
hyler, fordi så ved jeg det er
en regning.

(Line, 24 år)

På samme måde forklarer Ali, at han forsøger at glemme, at han skylder mere end en halv million kr., for at kunne etablere en nogenlunde normal hverdag:

Altså jeg sidder vel og skylder godt og vel samlet set en halv million ud både til SKAT og til kreditorer og til banken osv. Og jeg kan også se, at jeg har jo ikke en jordisk chance for at komme ud af det inden for en relativ fremtid. Men så vidt som muligt prøver jeg at glemme det. Og så prøver jeg at få en normal hverdag ud af det.

(Ali 30 år)

At ignorere telefonopkald eller at undlade at åbne breve er ikke den eneste metode, som de unge bruger til at få problemerne på afstand i dagligdagen. Jack beskriver, hvordan hans gældsproblemer fik ham til at gå mere i byen, fordi det blev et frirum, der gjorde, at han kunne glemme problemerne for en tid:

Interviewer: (...) har du også gået mindre i byen så?

Jack: Nej jeg tror faktisk, det var omvendt. I den periode hvor det var rigtig slemt, der ville jeg hele tiden i byen, ligesom for at have det sjovt, og få det hele lidt på afstand. Ikke rigtig at skulle tænke over det i weekenden også ikk'. Jeg bruger rigtig meget af min hverdag på at tænke "hvad fanden gør jeg nu?", fordi jeg kan se, at om en uge der står jeg og er flad igen.

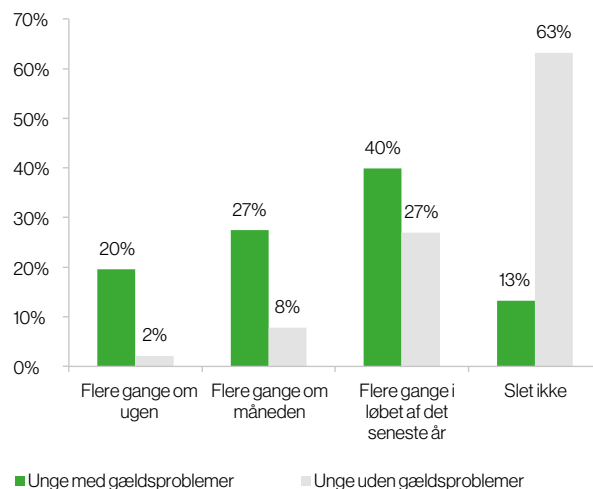
(Jack, 24 år)

De økonomiske problemer kan således vokse sig så store, at de unge forsøger at flygte fra dem - enten ved konkret at undgå enhver situation, der minder dem om deres gæld (fx breve og opkald) eller ved mentalt at blokere for realiteterne og gå til 'modangreb', fx med dyre byture. Ingen af strategierne er hensigtsmæssige i økonomisk forstand, men de giver mening i situationen, hvor gælden bliver uoverskuelig.

At tage på byture og deltage i andre sociale arrangementer er dog mere generelt et af de steder, hvor de unge oplever udfordringer, hvilket fremgik af kapitel 4. I trivselsindekset (figur 5.9) indgår også et spørgsmål om de unges erfaringer med at føle sig forhindret i at deltage i sociale arrangementer på grund af deres økonomi. Her viser det sig, at 47% af de unge med gældsproblemer angiver, at de har følt sig forhindret i at deltage i sociale aktiviteter månedligt eller oftere. Dette gælder kun for 10% af unge uden gældsproblemer (figur 5.11).

Som belyst i kapitel 4 er det en præmis for de fleste sociale aktiviteter, som unge indgår i med deres jævn-

Figur 5.11: Sammenhæng mellem gældsproblemer og deltagelse i sociale arrangementer (n = 2103)***

Hvor ofte har du indenfor det seneste år følt dig forhindret i at deltage i sociale arrangementer på grund af din økonomi?

aldrende, at samværet involverer ressourcekrævende forbrug. Celina har forsøgt at deltage i sociale arrangementer med sine venner, selvom hun egentlig ikke havde råd, og det har udfordret forventningen om, at deltagelsen sker på lige fod:

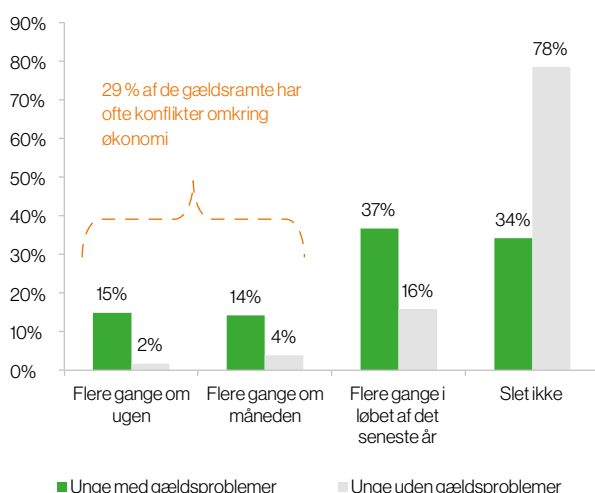
Jeg kan også godt mærke, at de er ved at være trætte af, at jeg aldrig har penge, på den måde at de som regel altid skal lægge ud for mig. De ved også godt, at de får pengene på et eller andet tidspunkt, men jeg kan godt mærke, at det er ikke altid, jeg skal spørge om det, og det er uanset, om det er en biograftur, eller hvad det er. Jeg kan godt mærke, at vi er nået til et punkt, hvor nogen af dem synes, at det er sgu irriterende: "Hvorfor har du ikke råd til det, hvorfor har du ikke prioriteret om?"

(Celina, 26 år)

At Celina er forholdsvis åben omkring sine økonomiske problemer over for sine venner er temmelig unikt. For mange af de gældsramte unge var selve interviewet en grænseoverskridende oplevelse, fordi det var første gang, de fortalte andre om deres økonomiske situation. På trods af - eller måske netop fordi - Celina er åben omkring sine problemer, opstår der let konflikter, som det fremgår af citatet. Men også for de unge, der forsøger at holde deres gældsproblemer skjult for familie og venner, belaster den dårlige økonomi de

sociale relationer. Det fremgår af surveyen, at 29 % af unge med gældsproblemer har haft konflikter med familiemedlemmer eller en partner omkring deres økonomi op til flere gange den seneste måned. Dette gør sig gældende for 6 % af de unge uden gældsproblemer.

Figur 5.12: Sammenhæng mellem gældsproblemer og oplevede konflikter (n = 2103)***

Hvor ofte har du inden for det seneste år haft konflikter med familiemedlemmer eller din partner omkring din økonomi?

At gældsproblemerne let leder til konflikter, viser sig også i vores interviews. Tine beskriver fx, hvordan hun er træt af at skulle diskutere sin økonomi, hver gang hun besøger sin far:

Jeg kunne forstå, hvis det var fordi han 100 % havde opdaget, hvad der foregik, at han ville fortælle mig lidt om hvordan og hvorledes, og at det var dumt, men det har han jo ikke engang. Han bliver bare sådan lidt: "Hvor bliver dine penge af?", og nogle gange siger jeg bare til ham: "Prøv at hør, far. Jeg er 24 år gammel, jeg bor hjemme. Jeg bruger pengene på LIGE det der passer mig!". Og sådan er det bare, ikk'. (...) Man bruger de penge, man har. Der er da i hvert fald meget få mennesker, jeg kender, der sparer op. Så jeg har det sådan lidt: Det er ikke kun mig, det er lige så meget så mange andre, ikk'. Så jeg gider bare ikke diskutere det med ham mere.

(Tine, 24 år)

På trods af, at faren ikke kender til omfanget af Tines økonomiske problemer, er han bekymret for hendes økonomi og forsøger at italesætte pengeproblemerne - men det bidrager kun til konflikter mellem far og datter.

Ali, der har svært ved at styre sin ludomani, formåede i lang tid at undgå stridigheder, fordi han holdt gælden skjult for sin kone og forældre. Nu er han blevet skilt, bl.a. fordi han har brugt husstandens fælles opsparing på at spille. Han er flyttet hjem til sine forældre, der efter at være blevet bekendt med hans problemer sørger for at ringe til ham hver dag, hvis ikke de er hjemme. Gældsproblemerne synes således på den ene side ofte at skabe øgede konflikter i forhold til de unges nære relationer, men samtidig er det ofte også det familiære netværk, der rykker tættere sammen omkring de unge, når problemerne bliver åbenlyse.

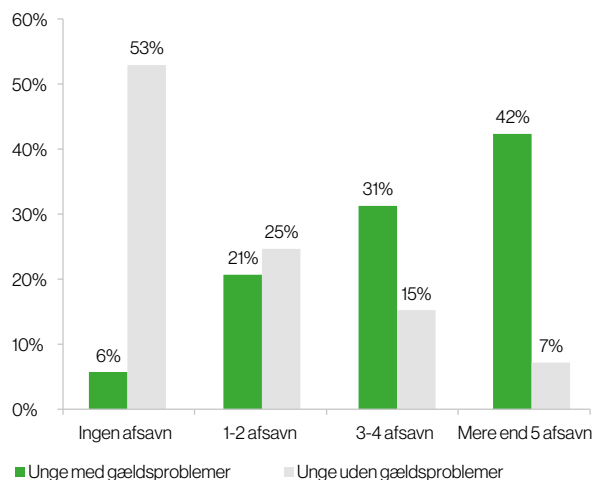
5.3 Gældsproblemer og afsavn

Ud over tryghed og trivsel belyser vi, hvordan gældsproblemer har konsekvenser for de unges liv i forhold til eventuelle materielle og sociale afsavn. Til dette formål har vi i surveyen stillet en række spørgsmål, der vedrører, om de unge på grund af deres økonomi må undvære varer eller tjenester, der opfattes som en del af den normale livsførelse i det pågældende samfund (Hansen 2005). De udvalgte spørgsmål til at belyse afsavn tager udgangspunkt i tidligere undersøgelser på feltet (Eurostat 2015; Andersen, Hede, og Andersen 2013). Indekset består af fire spørgsmål, der belyser materielle afsavn, og fire spørgsmål, der belyser sociale afsavn. På baggrund af de unges svar er der udregnet en individuel score (se boks 5.3, s. 96).

Som det fremgår af figur 5.13 (s. 96), lider unge med gældsproblemer markant flere afsavn end andre unge. Mens over halvdelen af de unge *uden* gældsproblemer ikke har undladt at gøre nogle af de otte aktiviteter på grund af deres økonomi, gør det samme sig kun gældende for 6 % af de unge *med* gældsproblemer. I den anden ende af skalaen viser det sig, at 42 % af de unge med gældsproblemer har lidt afsavn på mere end fem områder ud af de otte (se boks 5.3).

Resultaterne vidner om, at en dårlig økonomi sætter en række begrænsninger på områder, som ellers betragtes som almindelige goder i et velfærdssamfund som det danske. Mange oplever at have begrænsede ressourcer til rådighed i ungdomsperioden, og det er derfor også forventeligt, at mange unge har oplevet afsavn på enkelte områder. At der er så stor forskel på unge med og uden gældsproblemer vidner dog om, at nogle unge i særlig grad oplever økonomien som en udfordring i dagligdagens aktiviteter. I de følgende afsnit vil det blive

Figur 5.13: Opgørelse af afsavn - indeks (n = 2103)***

udfoldet, hvilke materielle og sociale afsavn de unge med gældsproblemer i særlig grad oplever.

5.3.1 Materielle afsavn

Ser vi nærmere på sammenhængen mellem gældsproblemer og en række materielle afsavn (figur 5.14), viser det sig, at 64 % af de unge uden gældsproblemer slet ikke har oplevet nogle af de angivne afsavn. Dette gør sig kun gældende for 15 % af de unge med gældsproblemer, der til gengæld dominerer klart, når det kommer til at have oplevet de listede afsavn.

Det fremgår, at 63 % af unge med gældsproblemer har undladt at udskifte tøj og sko, der var meget slidt, inden for det seneste år. I et velfærdssamfund som det danske er de færreste unge nødt til at undvære tøj, men økonomien er med til at sætte klare rammer for tøjindkøbene blandt nogle af de unge, der har store økonomiske problemer. Jack beskriver bl.a., at han har haft vintre, hvor han ikke har haft råd til at købe ordentligt tøj til at holde varmen:

Boks 5.3: Indeks for afsavn

De unge har i spørgeskemaet angivet, om de har undladt at gøre noget af følgende inden for det seneste år, fordi de ikke havde råd:

Materielle afsavn:

- Købe medicin eller hjælpemidler, som en læge (eller anden fagperson) har anbefalet/udskrevet
- Udskifte tøj eller sko, selvom det var meget slidt
- Gå til tandlægen
- Købe mad eller andre dagligvarer

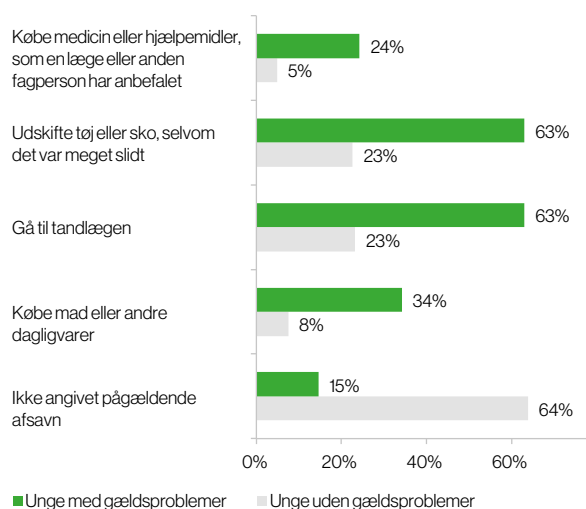
Sociale afsavn:

- Gå ud med mine venner (fx biografen eller på café)
- Invitere gæster på besøg
- Besøge familie/venner, der bor mere end 20 km væk
- Give gaver til fødselsdag eller andre sammenkomster

På baggrund af besvarelsene udregnes et indeks, hvor antallet af aktiviteter, den unge har undladt på grund af sin økonomi, summeres. Både materielle og sociale afsavn inkluderes. Har den unge fx undladt at gå til tandlægen og at invitere gæster, får personen værdien 2 på indekset.

Figur 5.14: Sammenhæng mellem gældsproblemer og materielle afsavn (n = 2103)

Figuren er baseret på et multiple choice-spørgsmål, hvorfor der summeres til mere end 100. Procentsatserne angiver andelen af cases inden for de to grupper, der har oplevet de pågældende afsavn.

Tænk tilbage på det seneste år. Er der noget af det følgende, som du har undladt at gøre, fordi du ikke havde råd? (Angiv gerne flere svar)

Jack: (...) Penge til tøj også, det er vigtigt for mig, ikk'. Jeg har haft nogle vintre, hvor jeg ikke har haft penge til ordentligt tøj. Det har også været et helvede altså. Det er også vigtigt for mig.

Interviewer: Så det handler om ordentligt tøj og ikke bare sådan mærketøj og det nyeste nye?

Jack: Nej, lige præcis, eller okay, det gik jeg meget op i på et tidspunkt, men nu vil jeg bare gerne kunne holde varmen om vinteren kan man sige. I stedet for at gå og fryse.

(Jack, 24 år)

Køb af tøj kan altså være en udfordring at få råd til for unge med gældsproblemer. Herudover ser vi, at en tilsvarende stor andel af de unge med gældsproblemer har undladt at gå til tandlæge (63 %). At mange unge med gældsproblemer fravælger tandlægebesøg fremgår også i udsagnene fra de unge, vi har interviewet. Der er netop tale om en prioritering på grund af den spinkle økonomi:

Mikkel: Jeg har ikke været til tandlæge det sidste år. Jeg har fået indkaldelser så mange gange, jeg har afmeldt, fordi jeg ikke har haft penge til det, så nu er de begyndt bare at lade være med at

bestille en tid, men bare sende et brev om at det er ved at være på tide at komme tilbage og få en kontrol. Ja jeg har ikke råd.

Interviewer: Så den bliver prioriteret væk?

Mikkel: Ja lidt. Det bliver den lidt nødt til.

(Mikkel, 20 år)

For en af de andre unge, Celina, er det på grund af en tandlidelse ikke muligt at fravælge tandlægebesøg. Hun beskriver det til gengæld som svært og ydmygende at skulle forhandle med sin tandlæge om, hvor meget det er nødvendigt at lave, og om hvorvidt hun kan få en afbetalingsordning på regningen:

Celina: Der er også mange gange, hvor man må sidde oppe ved ham [tandlægen] eller alle andre steder og sige "Det har jeg faktisk ikke råd til". Så må jeg bide det sammen, at jeg ikke har råd til det. På et eller andet tidspunkt har jeg også en kæbeoperation, der også skal finansieres, men jeg bliver bare nødt til at leve med det nu, fordi jeg ikke har råd til det.

Interviewer: Hvordan er det at skulle stå oppe ved tandlægen og prøve at få de der løsninger i hus, og stå og sige man ikke rigtig har råd til det?

Celina: Det er enormt ydmygende, rigtig meget! Og det er næsten også ydmygende at sidde og sige det til dig nu her.

(Celina, 26 år)

Det er ikke alene udgifter til tandlægen, som de gældsramte unge sparer på. Som det fremgår af figur 5.14, har mellem hver tredje og hver fjerde ung med gældsproblemer undladt at købe mad (34%) eller medicin (24%). Celina, der har brug for astmamedicin, forklarer:

Så nogle gange har jeg jo stået nede på apoteket og simpelthen grædt, fordi jeg ikke kunne få min medicin, eller ikke lige kunne finde ud af at få pengene fra et eller andet sted, fordi der var bare ikke lige til medicin denne her gang.

(Celina, 26 år)

Celina har oftest klaret udfordringerne ved at bede om hjælp hos familiemedlemmer. For flere af de unge har familien også ofte været til hjælp, når der ikke var tilstrækkeligt med penge til mad. Flere giver udtryk for, at de har inviteret sig selv på mad hos venner og familie, fordi de ikke selv havde råd til at handle, eller har måttet bede familiemedlemmer om at handle mad til dem.

Afsavnene bliver særligt alvorlige for de unge, der ikke har et netværk at trække på. Mikkel beskriver, at han efter at være flyttet hjemmefra for første gang har oplevet at gå sulten i seng, fordi der skal være råd til mad hele måneden:

Mikkel: (...) men når man sidder herhjemme og knap nok har råd til maden, så er det træls ikke rigtig at kunne blive mæt. Sådan for første gang nogensinde har jeg oplevet at skulle gå sulten i seng. Det er efter jeg er flyttet hjemmefra.

Interviewer: Ja, og det er simpelthen fordi der ikke har været penge nok til mad?

Mikkel: Ja fordi vi har været nødt til at begrænse os med, hvor meget vi spiser for at kunne have råd til at spise hele måneden igennem. Nogen gange så har vi også truffet det valg, at vi kørte ud til svigermekanikken for at spise aftensmad. Det er syv kilometer herfra, så det er lige ved, at det er billigere i benzin at køre herfra, end hvis man skal have noget, der er tilsvarende til aftensmad.

(Mikkel, 20 år)

Flere af de unge er således i en så dårlig økonomisk situation, at de må lide materielle afsavn i relation til forbrugsgoder, der ellers betragtes som en del af et vel-færdssamfund som det danske. Samtidig har flere af de unge, vi har talt med, fravalgt at have en forsikring, fordi de ikke har råd til de årlige præmier. Det er ikke overraskende, da en tidligere undersøgelse på området har vist, at hver tredje ung mellem 21 og 24 år ikke har en indboforsikring (Forsikring og Pension 2013). Uden forsikringer er de unge yderligere sårbare over for uforudsete hændelser, fx hvis de mister deres telefon eller får stjålet deres cykel, men også mere alvorlige hændelser som brand eller færdselsuheld.

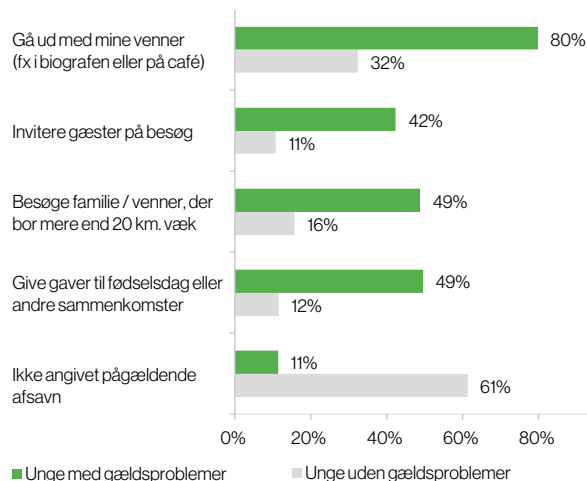
5.3.2 Sociale afsavn

Også socialt har mange unge måttet fravælge aktiviteter, fordi de ikke havde råd. Figur 5.15 viser, hvilke sociale aktiviteter henholdsvis unge med gældsproblemer og unge uden gældsproblemer har undladt at gøre det seneste år.

Blandt de unge med gældsproblemer har 80 % oplevet økonomiske begrænsninger i forhold til samværet med deres venner, mens dette kun gælder for 32 % af de unge uden gældsproblemer. Fravalget af sociale aktiviteter betyder i et vist omfang, at de unge ekskluderes fra de sociale fællesskaber, de normalt er en del af. Vores interviewpersoner beskriver, hvordan de føler sig ensomme og oplever, at de går glip af noget, når de er nødt til at sige nej, således som det også er belyst i kapitel 4.

Figur 5.15: Sammenhæng mellem gældsproblemer og sociale afsavn (n = 2103)

Figuren er baseret på et multiple choice-spørgsmål, hvorfor der summeres til mere end 100. Procentsatserne angiver andelen af cases inden for de to grupper, der har oplevet sociale afsavn grundet deres økonomi.

Tænk tilbage på det seneste år. Er der noget af det følgende, som du har undladt at gøre, fordi du ikke havde råd?

Figur 5.15 viser også, at næsten halvdelen (49 %) af de unge med gældsproblemer har undladt at besøge venner eller familie, fordi de ikke havde råd. I forhold til selv at få gæster har 42 % af de gældsramte unge undladt at invitere, fordi de ikke havde råd. I begge tilfælde er disse problemstillinger kun marginale blandt unge, der ikke har gældsproblemer.

At dårlig økonomi kan ekskludere socialt bekræftes, når vi ser på gavegivning. Det er således næsten halvdelen (49 %) af de unge med gældsproblemer, der har undladt at give gaver, fordi de ikke havde råd, mens det kun gælder for 12 % blandt de øvrige unge. Gaveudvekslingen i forbindelse med jul og fødselsdag rummer en meget konkret forventning om gensidighed i den sociale relation, som det kan være svært at imødekomme.

5.4 Når gæld sætter spor

Vi har i dette kapitel beskrevet, hvordan det at leve med økonomiske problemer og gæld har betydning for unges tryk, trivsel og oplevelse af afsavn. De beskrevne konsekvenser handler primært om de unges aktuelle livssituation. Men det er kendetegnende for gældsproblemer, at de ofte sætter spor langt ud i

“

... når man sidder
herhjemme og knap nok
har råd til maden, så er det
træls ikke rigtig at kunne
blive mæt. Sådan for første
gang nogensinde har
jeg oplevet at skulle gå sulten
i seng. Det er efter jeg
er flyttet hjemmefra.

(Mikkel, 20 år)

fremtiden og får betydning for senere valg og prioriteringer i de unges liv (Kronofogden 2008; Statens Offentlige Utredninger 2013).

For en del af de unge, vi har talt med, har de økonomiske problemer bl.a. medført, at de har været nødt til at flytte hjem til deres forældre igen, efter at have boet alene, for at få støtte og økonomisk hjælp. Her er tale om to skridt frem og et tilbage, når det selvstændige voksenliv må sættes på pause, og man igen skal sove under forældrenes tag og fungere under andres leveregler. Andre har udskudt det selvstændige liv betragteligt på grund af deres gæld:

Interviewer: Hvornår flyttede du hjemmefra?

Jesper: Årh det er et halvt år siden. Så det har også været sådan lidt. Man ku' ikke rigtig ha' overskud til det, også fordi man stod og skyldte en masse penge, plus jeg ikke rigtig har lavet noget, arbejde og sådan noget. Så jeg ved ikke, det har bare været lidt svært det hele ikk'.

(Jesper, 25 år)

Jespers historie er et eksempel på, hvordan ungdomsperiodens naturlige transitioner kan blive udskudt eller afbrudt på grund af dårlig økonomi. For andre unge har det været ønsket om at skifte, starte eller fuldføre en uddannelse, der er blevet tilsidesat. Endelig må en del af de gældsatte unge også parkere boligdrømmene, da de på grund af deres gæld ikke har mulighed for at spare op til en egen bolig:

Jeg kunne jo godt tænke mig, at jeg på et tidspunkt kunne få en andelslejlighed eller et eller andet, eller lave noget mere opsparing end det, jeg kan lige nu. Men med alt det jeg har gået og købt med tiden, så kan jeg godt se, at det er min egen skyld, at pengene ikke er der på samme måde, som jeg gerne ville have, ikk'.

(Tine, 24 år)

Gældsproblemerne bliver en forhindring i forhold til at realisere de forventede valg, hvor lån i dag betragtes som en selvfølge, fx ved køb af bolig eller bil. Men det betyder også, at det bliver svært at overskue de næste skridt i voksenlivet, eksempelvis at stifte familie:

Der har jo været sådan nogle ting, som jeg gerne ville have haft, som jeg ikke kan.. Altså jeg har jo ikke bare kunnet stifte gæld til et hus eller til en bil eller tage et lån til en rejse rundt om jorden ikk', sådan nogle ting.

(Brian, 30 år)

Altså på trods af at jeg har et fuldtidsarbejde, hvor jeg egentlig tjener fint nok, så kan jeg ikke tage ud og rejse som mange af mine venner kan, og jeg kan ikke bare købe en dyr vinterjakke eller dyre vintersko, som jeg har haft brug for de sidste par år. Og sådan nogen ting. Det er jo en virkelig mærkelig måde at prioritere på. Fordi at hvis jeg ikke havde spillet, havde jeg jo kunnet købe masser af ting. Jeg er måske heller ikke lige så langt i livet i forhold til hvor.. Det kunne da have været rart at have ejet sin egen lejlighed, eller jeg er jo også nået en alder, hvor jeg begynder og tænke på, at jeg skal have et barn på et tidspunkt, men jeg har ikke lyst til at gøre det, før jeg ved der er styr på min økonomi.

(Jonas, 29 år)

I nogle tilfælde 'forsinkes' de unge således blot i de transitioner, som kendetegner det tidlige voksenliv. For andre bliver der tale om, at voksenlivet aldrig får luft under vingerne i forhold til fx familieliv, uddannelse og beskæftigelse.

5.5 Opsamling

I dette kapitel har vi undersøgt en række konsekvenser af at leve med gældsproblemer, og det er blevet klart, at gældsramte unge lever et mere 'fattigt' liv end deres jævnaldrende, og at den dårlige økonomi udfordrer disse unge på en række punkter:

Hverdagen for unge med gældsproblemer er præget af en høj grad af økonomisk utryghed, både i form af mange bekymringer og en stor usikkerhed ved uforudsete udgifter.

En stor andel af de gældsramte viser også tegn på mistrivsel i form af et dårligt selvværd og lav livskvalitet. De trivselsmæssige konsekvenser slår eksempelvis igennem som søvnproblemer og konflikter om økonomi med de nære omgivelser.

Vi ser også, at der med gældsproblemer følger både materielle og sociale afsavn. En stor del af de gældsramte unge fravælger basale varer og tjenester som medicin og tandlægebesøg. De sociale konsekvenser af gældsproblemer aflæses bl.a. af, at disse unge i stor udstrækning er afskåret fra at gå ud med venner, give gaver og modtage besøg.

“

... Det kunne da have været rart at have ejet sin egen lejlighed, eller jeg er jo også nået en alder, hvor jeg begynder og tænke på, at jeg skal have et barn på et tidspunkt, men jeg har ikke lyst til at gøre det, før jeg ved der er styr på min økonomi.

(Jonas, 29 år)

Kapitel 6:

Konklusion og anbefalinger

Kapitel 6: Konklusion og anbefalinger

I dette afsluttende kapitel konkluderer vi kort på rapportens analyseresultater og giver på den baggrund anbefalinger til, hvordan der kan arbejdes videre med unges gældsproblemer i et forebyggelsesperspektiv.

6.1. Rapportens hovedfund

Vi har kortlagt omfanget af unges gældsproblemer og fundet, at 13,4 procent af de danske unge mellem 18-30 år befinder sig i denne situation. At have gældsproblemer defineres som gentagne betalingsproblemer i forhold til en eller flere regningstyper i hverdagen. Opgørelsen viser, at unges gældsproblemer har et væsentligt større omfang, end det hidtil har været antaget, bl.a. på baggrund af antallet af RKI-registreringer.

De gennemførte analyser viser, at gældsproblemer udgør et komplekst samfundsfænomen, der ikke blot afhænger af unges egne forhold og prioriteringer, men som også har at gøre med de rammer, som et højtudviklet forbrugersamfund stiller til rådighed. Unge står således i dag over for en række almene udfordringer, der udfordrer deres økonomi. Samtidig peger vores analyser af konkrete risikofaktorer på, at visse grupper af unge fremstår markant mere udsatte for at opleve gældsproblemer end andre.

De *almene udfordringer* vedrører forhold, som gør det til en vanskelig opgave for mange unge at navigere på en økonomisk hensigtsmæssig måde i forbrugersamfundet. Vi har herunder peget på:

- Den nemme adgang til forbrugerkredit
- De mange og ressourcekrævende skift i ungdomslivet
- De socialt nødvendige, men dyre forbrugsgoder
- De økonomiske krav til almindelig deltagelse i ungdomslivet
- Det tabubelagte syn på økonomiske vanskeligheder

Disse forhold stiller krav til *alle* unge som finansielle aktører i et kreditbaseret forbrugersamfund. Vi har imidlertid også indkredset en række *konkrete risikofaktorer*, som gør visse grupper af unge mere udsatte for gældsproblemer end andre, herunder:

- Lavt uddannelsesniveau
- Lav indkomst
- Familiemæssig status som enlig forsørger
- Manglende opsparing/økonomisk buffer
- Manglende netværk/social buffer
- Psykologiske karaktertræk som lav selvkontrol

Forekomsten af gældsproblemer relaterer sig således til en række faktorer og omfatter både socio-økonomiske, socio-demografiske, privatøkonomiske, sociale/relationalle og psykologiske forhold.

Samspeilet mellem almene udfordringer og konkrete risici forklarer, hvorfor en så relativt stor gruppe unge i dag rammes af gældsproblemer. Der er ingen tvivl om, at gældsproblemer vender 'den tunge ende nedad'. Eksempelvis har unge med ringe uddannelsesniveau og begrænset indkomst markant øget sandsynlighed for at opleve gældsproblemer. Men dårlig økonomi er langt fra udelukkende et problem for gruppen af socialt udsatte. Et stort udsnit af de danske unge kæmper fx med at håndtere forbrugersamfundets mange muligheder og udviser tegn på lav selvkontrol i købsituationer. Disse personlighedstræk har tæt sammenhæng med forekomsten af gældsproblemer, og de findes på tværs af samfundslag.

I kort form kan gruppen af unge med gældsproblemer beskrives som:

- Bekymrede for deres økonomiske fundament
- Tyngede af gældsproblemerne i hverdagen
- Udfordrede af et aggressivt kreditmarked
- Indlejrede i sociale forventninger til forbrug
- Underlagt tabuet om gældsproblemer som skamfulde
- Begrænset af manglende støtte fra sociale netværk

Kortlægningen af gældsproblemernes omfang og konsekvenser demonstrerer, at vi står med en stor samfundsmæssig udfordring. Det er veldokumenteret fra bl.a. en række svenske undersøgelser, at gældsproblemer har store omkostninger, både for den enkelte og for samfundet.

Prisen for de gældsramte unge er en meget usikker vej ind i voksenlivet, hvor de naturlige og forventede skift i forhold til uddannelse, arbejde og familieliv bremser eller helt sættes i stå. Samtidig står det klart, både ud fra eksisterende studier og den foreliggende undersøgelse, at gældsproblemer går hånd i hånd med alvorlige helbreds-mæssige problemer og social marginalisering.

Endnu er der i Danmark ikke gjort forsøg på at beregne, hvilke omkostninger disse problemer har på samfundsniveau. Men vi kan læne os op ad Sverige, hvor det for nylig er beregnet, at de afledte udgifter af befolkningens

gældsproblemer årligt udgør omkring 200 mia. kr., bl.a. som følge af tabt arbejdsfortjeneste og øgede udgifter i sundhedsvæsenet.

Udfordringen kan - og bør - angribes på forskellige måder og niveauer. I partnerskabet mellem Forbrugerrådet Tænk og TrygFonden er vi primært optaget af, hvordan der kan udvikles redskaber til at forebygge unges gældsproblemer effektivt og langsigtet.

6.2. Forslag til forebyggelsesindsatser

På baggrund af rapportens analyser har vi fået ny viden om, hvad der øger risikoen for, at gældsproblemer opstår tidligt i livet. Denne viden giver imidlertid også grundlag for at tænke i beskyttelsesfaktorer, dvs. en opmærksomhed på de forhold, der kan bidrage til at forebygge, at unges gældsproblemer opstår eller får lov at eskalere.

Vi foreslår en forebyggelsestilgang, der tager afsæt i et ønske om at påvirke *grundlaget for unges økonomiske beslutninger*. Hermed forstår vi både unges konkrete økonomiske beslutninger og de sociale og strukturelle forhold, der danner ramme om beslutningerne.

Hidtil har tænkningen om påvirkning af unges individuelle økonomiske valg primært handlet om finansiell viden og den læring, som sker på skolebænken og i uddannelsessystemet. Der er heller ingen tvivl om, at børn og unges grundviden om økonomiske forhold og mulige risici er en væsentlig forudsætning for at kunne navigere i et højt udviklet forbrugersamfund. Men tilgangen har også sine begrænsninger, hvilket resultaterne fra denne rapport er med til at understrege.

Dels har majoriteten af ungdomsgenerationen som bekendt *ikke* gældsproblemer. De klarer sig gennem ungdomslivet uden økonomiske vanskeligheder, hvilket indikerer, at man ved alene at sætte ind med almen undervisning ikke rammer problemets kerne for de gældsramte tilstrækkeligt præcist. Dels må vi konstatere, at de unge, der får gældsproblemer, ikke nødvendigvis mangler finansiell forståelse. Ofte handler det snarere om, at hverdagens omstændigheder får dem til at handle ud fra andre rationaliteter end den økonomiske.

Vi finder, at den individuelt orienterede forebyggelsesindsats må være langt mere målrettet, hvis den for alvor skal modvirke udviklingen af gældsproblemer, og at den navn-

lig må tage hensyn til de sociale hensyn og rationaliteter, som er styrende for unges hverdagsliv.

Hvad angår de strukturelle forhold, som danner ramme om unges økonomiske beslutninger, er der ligeledes meget at gøre. Sammenholdt med mange andre europæiske lande befinder Danmark sig stadig på et temmelig rudimentært niveau. Den brede debat om regulering og andre strukturelle tiltag strander i vid udstrækning på spørgsmålet om, hvem der har ansvaret for økonomiske problemer: individet eller samfundet.

Fra vores ståsted er det indlysende, at ansvaret ligger begge steder, men også at gældsproblemer ikke kan reduceres til en diskussion om skyld og ansvar. Som rapporten har vist, skal unge i dag navigere i et kreditbaseret forbrugersamfund, som på mange måder afviger fra det, som tidligere generationer har skullet forholde sig til. Disse grundlæggende forandringer på samfunds-niveau må nødvendigvis medtænkes, hvis unges gældsproblemer skal forebygges langsigtet og effektivt.

Vi mener, at en langsigtet forebyggelsesindsats, der effektivt modvirker unges gældsproblemer, nødvendigvis må omfatte reguleringer og strukturelle tiltag, der forholder sig til et kreditbaseret forbrugersamfund under hastig forandring.

En sådan forebyggelsesindsats kan i sagens natur indrettes på mange måder. Vi vil dog gerne afslutningsvis give konkrete bud på indsatser, som vi ser et særligt potentiale i, og som vi sammen med TrygFonden, de unge selv og andre interessenter håber at kunne arbejde videre med (se Grafik 6.1.). Forslaget rummer tre typer indsatser:

En kampagneindsats, der sigter mod ændret låneadfærd blandt unge samt kritisk debat om markedet for forbrugercredit.

En ny type rådgivningsindsats, der sigter mod at opspore og afhjælpe tidlige betalingsproblemer blandt unge

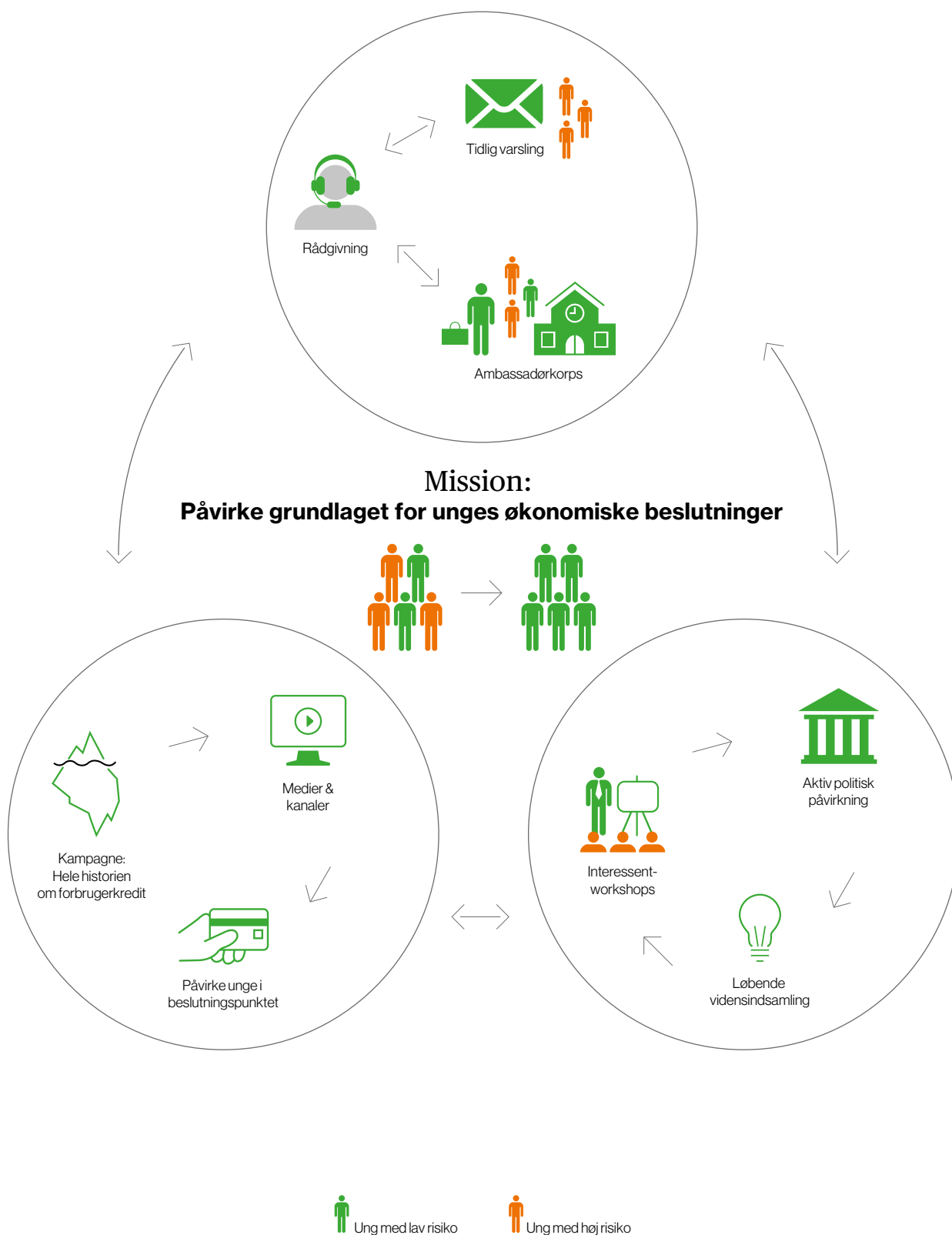
En netværksindsats, der sigter mod strukturelle forandringer gennem en vidensbaseret påvirkning af beslutningstagere og interessenter

Kampagneindsats

Kampagneindsatsen tager fat i det forhold, at unge i dag mødes af et marked for forbrugercredit, der appellerer

Vision:
Færre unge med gældsproblemer
og øget tryghed og trivsel

Grafik 61. Forslag til forebyggelsesindsatser.

til 'varme beslutninger' og et impulsstyret forbrug, og som øger risikoen for en hurtigt accelererende gælds-karriere. Formålet med indsatsen er både at skabe refleksion hos de unge samt at danne grundlag for bred debat om kreditmarkedets virkemidler.

Metoden består af kampagner, der konfronterer de unge i selve beslutningspunktet, fx ved købs-situationer på nettet, og som gennem forskellige kommunikationsaktiviteter fortæller 'hele historien' om forbrug på kredit.

Rådgivningsindsats

Rådgivningsindsatsen bygger på den indsigt, at unge med gældsproblemer generelt er bekymrede for deres økonomi, men mangler redskaberne til selv at håndtere udfordringerne – og sjældent søger eller har adgang til hjælp hos andre. Formålet med indsatsen er at opspore unge med begyndende betalingsproblemer og at afhjælpe problemerne, inden de vokser sig uoverskuelige.

Metoden handler på den ene side om at tilbyde disse unge en ny type værktøjer, der bl.a. med afsæt i adfærdsøkonomiske pointer om 'kolde' vs. 'varme' beslutninger giver grundlag for en bedre håndtering af hverdagens økonomiske udfordringer. Denne tilgang skal i et vist omfang bygge på ung-til-ung-kommunikation, som sikrer, at indsigterne gøres relevante i et ungdomslivsperspektiv. På den anden side er fundamentet for indsatsen en særlig organiseringsform, hvor de unges kreditorer, fx tele- og energiselskaber, bidrager til løsning af betalingsproblemerne ved at fungere som bindeled mellem de unge og rådgivningen. Dette element i indsatsen er inspireret af et hollandsk modelprojekt, hvor man via en tidlig opsøgende indsats og et tæt samarbejde med kreditorer har set et markant fald i antallet af gældsramte i Amsterdam.

Netværksindsats

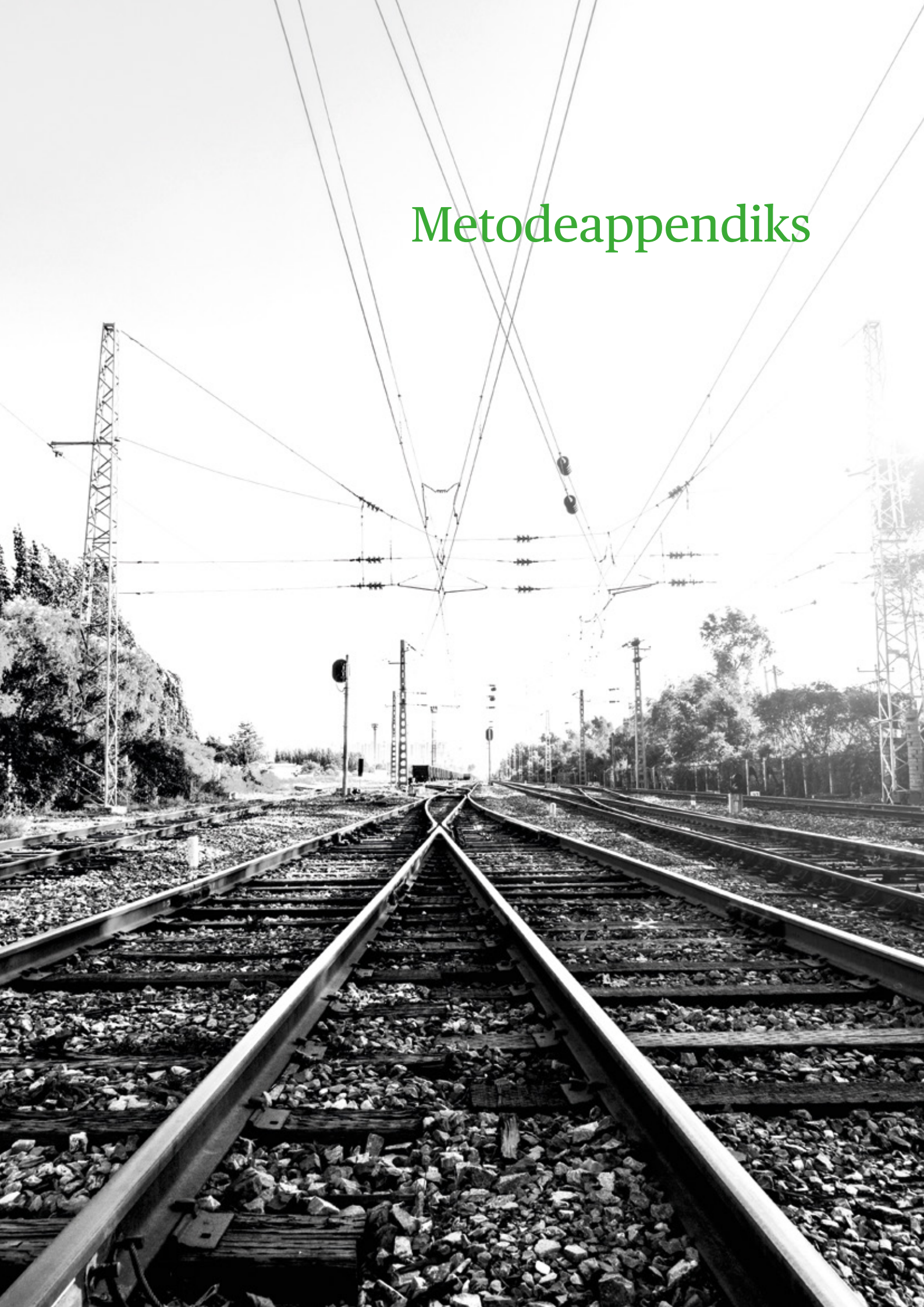
Netværksindsatsen udgør et svar på den udfordring, at viden om unges gældsproblemer hidtil har været yderst begrænset i Danmark, hvilket har gjort det vanskeligt at føre en konstruktiv og løsningsorienteret dialog om emnet blandt beslutningstagere og interessenter. Formålet med indsatsen er at påvirke de lovgivningsmæssige og strukturelle rammer, så det bliver lettere for unge (og andre forbrugere) at træffe trygge og økonomisk hensigtsmæssige valg. Det kan fx dreje sig om regulering af lånemarkedet eller om etablering af nye administrative systemer såsom et positivt gældsregister.

Metoden består i en vidensbaseret påvirkning af beslutningstagere og interessenter, der samles om fremadrettede løsninger på gældsområdet. Møderne vil have karakter af workshops med fokus på ny forskningsbaseret viden og med særlig vægt på *best practice*-erfaringer fra andre europæiske lande, hvor en række tiltag på det gældsforebyggende område i disse år udvikles, afprøves og evalueres.

De foreslåede forebyggende indsatser skal samlet set bevirke, at unge i mindre omfang træffer valg med langvarige, negative konsekvenser for deres privatøkonomi. Målet er et forbrug i balance og en høj grad af økonomisk tryghed og trivsel blandt unge i Danmark.

Metodeappendiks

Rapporten *Ungdomsliv på kredit. Gældsproblemer i forbrugersamfundet* er blevet til på baggrund af et omfangsrigt datagrundlag, der inddrager flere forskellige perspektiver på unge, deres hverdagsliv og erfaringer med gæld og låneoptag. Al data til undersøgelsen er indsamlet i perioden marts 2014 til juni 2015.

I dette appendiks beskrives de gennemførte dataindsamlinger og de analysemetoder, der er anvendt til at behandle data.

Appendikset er inddelt i tre hoveddele:

- **Generelt om datagrundlag og metodekombination.** Herunder overvejelser omkring emnets sensitivitet
- **Præsentation af datakilder: De unges eget perspektiv.** Her gennemgås de datakilder, hvor de unge selv har spillet hovedrollen, fx ungesurvey og fokusgrupper
- **Præsentation af datakilder: Fagpersonernes perspektiv.** Her beskrives de dataindsamlinger, hvor vi har inddraget fagpersoner og interessenters syn på det at være ung og/eller gældsramt

De anvendte analysemetoder præsenteres i forbindelse med gennemgangen af den datakilde, hvor de er anvendt (fx regressionsanalyser som en del af spørgeskemaundersøgelsen).

Datagrundlag og metodekombination

Hensigten med den første fase af projekt På Rette Spor er at bidrage med ny viden om danske unges gældsproblemer. Vi har til dette formål anvendt en kombination af kvantitative og kvalitative metoder for at kunne afdække problemstillingen på både mikro- og makroniveau.

De kvantitative metoder er velegnede til at give svar på størrelse og omfang og kan også i et vidt omfang komme med kvalificerede forklaringer på, hvorfor gældsproblemer opstår for en gruppe af unge i løbet af ungdomslivet. De kvantitative data har dog en begrænsning, da der kan være emner eller sammenhænge, som er svære at spørge direkte til eller måle på. Foretrækker de unge at tage kviklån frem for andre lån eller skyldes optaget, at de unge er i en situation, hvor de ikke ser andre muligheder? Og hvilke bevæggrunde er der i øvrigt til at optage et lån? Her har de kvalitative

metoder en klar fordel, da de kan dykke ned under de umiddelbare svar og forklaringer og søge efter dybere sammenhænge. De kvalitative metoder bidrager således til at skabe et mere helhedsorienteret billede af, hvorfor unge får gældsproblemer, og hvordan unge i det hele taget forholder sig til låntagning, privatøkonomi og det at blive voksne.

Ved at kombinere de to typer metoder opnås et stærkt mixed methods design, der understøtter de svagheder, der måtte være i en undersøgelse med blot én dataform. Samtidig giver det kombinerede design dybde til forståelsen og forklaringen af unges gældsproblemer.

I valget af datakilder har vi anlagt et dobbeltsidet perspektiv på problemstillingen. Det betyder, at der både er blevet indsamlet data blandt de unge selv og blandt professionelle aktører omkring dem. Eksempler herpå er gældsrådgivere samt andre eksperter og professionelle med tilknytning til enten unge, gældsproblemer eller den finansielle sektor generelt.

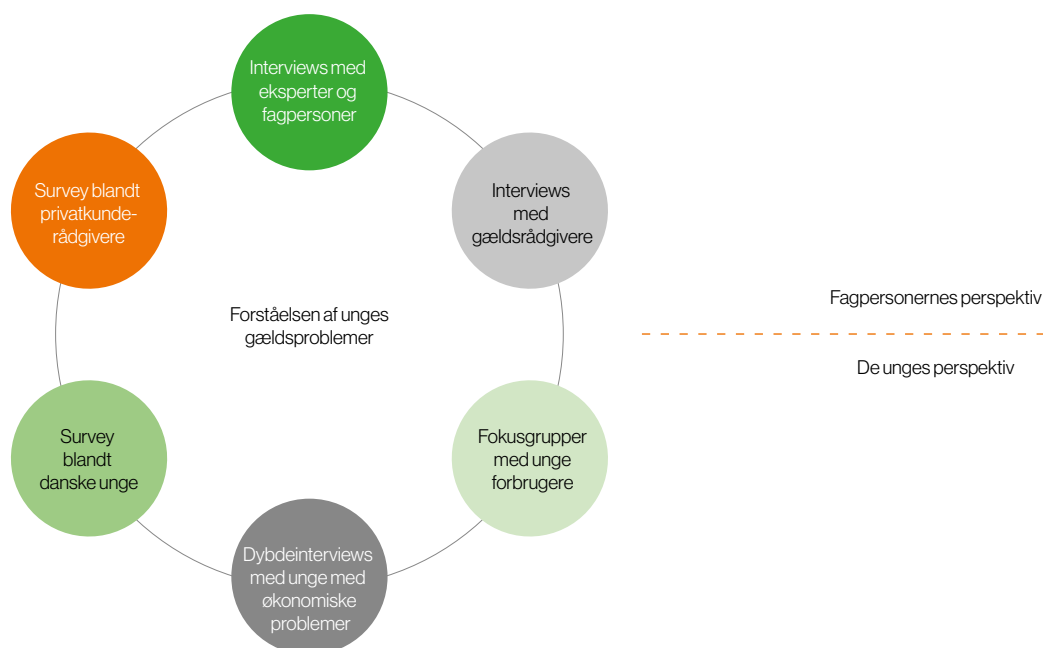
Denne dobbelthed i datakilderne bidrager til det helhedsorienterede fokus på problemstillingen, i og med at forskellige vinkler er afdækket og inddraget i et løbende samspil. Det er således også kendetegnene for projektets analysestrategi, at datakilderne er indsamlet løbende i projektets levetid, og at viden fra de enkelte datakilder har født ind i hinanden. Eksempelvis har de indsigter, vi fik ved at tale med gældsrådgivere i Forbrugerrådet Tænks rådgivningscentre, indgået i designet af spørgeskemaundersøgelsen og i udvælgelsen af de temaer, vi behandlede i de kvalitative interviews med de unge.

Figur 1 opsummerer hvilke dataindsamlinger, der er gennemført i projektperioden.

Udover de dataindsamlinger, der fremhæves i figur 1, er der inddraget en række andre datakilder. Dels er der indhentet og bearbejdet opdaterede oplysninger om unges betalingsproblemer på baggrund af RKI-registreringer, der er udleveret til projektet af Experian. Dels er der gennemført et omfangsrigt litteraturstudie af den eksisterende forskning i overgældsætning og økonomiske problemer. Litteratursøgningen er foretaget blandt dansk, nordisk og engelsksproget litteratur indenfor de fagdiscipliner, der beskæftiger sig med gældsætning - herunder særligt i forhold til unge. Litteraturen strækker sig fra viden-

Figur 1: Overblik over de gennemførte dataindsamlinger i projektets første fase

skabelige artikler og afhandlinger til større og mindre rapporter om emnet.

Gældsproblemer som en særligt sensitiv problemstilling

Brugen af multiple datakilder har muliggjort et alsidigt og bredt blik på, hvorfor gældsproblemer opstår for en gruppe unge i løbet af ungdomslivet. På trods af de tilgængelige værktøjer og redskaber til dataindsamling var studiet af unges gældsproblemer dog ikke en let opgave at gå til. Det skyldes, at det at tale om penge - både dem vi *har*, og dem vi *ikke har* - fortsat er et tabuiseret emne. Faktisk er gældsproblemer og privatøkonomi så sensitive forskningsemner, at de betragtes på lige fod med seksuelle tilbøjeligheder. Dvs. det er emner der i høj grad hører privatlivet til og som normalt ikke udbredes for offentligheden (Lee og Renzetti 1990).

En af de udfordringer, man kan støde på i studier af sensitive emner, vedrører systematisk sampling bias. Systematisk sampling bias betyder, at der er en systematik i, hvilke personer der ønsker, og ikke ønsker, at deltage i undersøgelsen - fx fordi der er tale om et specielt eller følsomt emne. Det kan give skævhed i data og betyde, at kun en vis del af målgruppen, eller et bestemt verdensbillede, er repræsenteret i undersøgelsen (Ibid.). For at imødekomme denne udfordring,

har vi arbejdet strategisk med bl.a. rekrutteringskanaler og incitamenter - vi præsenterer de anvendte teknikker ved gennemgangen af de specifikke datakilder.

Gældsproblemer set fra de unges perspektiv

Målgruppen for denne undersøgelse er de 18-30 årige, og det er i høj de unge *selv*, der får taletid i rapporten. Vi er interesserede i at forstå gældsproblemer fra de unges perspektiv, og så vidt muligt at være i øjenhøjde med problemstillingen. Derfor er en hovedbestanddel af vores dataindsamlinger gennemført med ungemålgruppen i hovedrollen. Samtidig er de interviewere, der har talt med de unge i en række dybdeinterviews, selv en del af målgruppen (18-30 år), og har derfor naturligt kunne sætte sig ind i de unges beretninger.

Vi har inddraget de unge på tre forskellige måder i rapporten, via hhv. fokusgrupper, kvalitative interviews og en spørgeskemaundersøgelse.

Kvalitativt forarbejde – Fokusgrupper med unge

I juni 2014 blev der afholdt tre fokusgrupper af hver to timers varighed med unge forbrugere i alderen 18-30 år. Formålet var at indsamle generel viden om de unges forhold til økonomi, forbrug og lån, og i sammenhæng hermed belyse den rolle som *kreditfinansieret forbrug*

spiller i ungdomslivet anno 2015. Fokus blev derfor lagt på at afdække generelle adfærds- og holdningsmønstre i forhold til penge og forbrugsgoder samt mere specifikt med hensyn til forskellige lånemetoder. Et særskilt mål med fokusgrupperne var at få de unge til at beskrive deres egne erfaringer med gældsoptagelse. Disse gælds-narrativer blev i fokusgrupperne inddraget i diskussioner om, hvilke situationer der berettiger lån, og hvorfor valget falder på kredit frem for eksempelvis opsparing.

Fokusgrupperne var en vigtig indledende øvelse, der gav viden om målgruppen til brug for designet og udførelsen af de senere dybdeinterviews og en surveyundersøgelse. Samtidig bibragte gruppediskussionerne viden om nogle generelle tendenser i dagens ungdomsgeneration, bl.a. hvilke forbrugsvarer der opleves som nødvendige, hvor socialt acceptabelt det er at låne til forskellige forbrugsgoder, og hvor normalt det i det hele taget er at tale om gæld og økonomi.

REKRUTTERING OG GRUPPEINDELING

De tre fokusgrupper blev gennemført med i alt 21 unge mellem 18 og 30 år. De unge blev rekrutteret via analyseinstituttet Userneeds, der har et online forbrugerpanel på mere end 100.000 medlemmer. De unge var alle bosat på Sjælland og havde som minimum erfaring med én type lån udover lån optaget i boligen.

De tre grupper blev sammensat på baggrund af to dimensioner, hhv. alder og beskæftigelse, ud fra antagelsen om, at unge lever forskellige hverdagsliv og har forskellig erfaring med lån og forbrug, alt efter hvor de befinder sig i livsforløbet.

I tabel 1 følger sammensætningen af grupperne og særlige kendetegn knyttet hertil:

Fokusgrupperne blev optaget på diktafon og efterfølgende transskriberet forud for den tematiske analyse.

Kvalitative dybdeinterviews

Mens de tre fokusgrupper genererede viden om ungegruppens syn på økonomi, låntagning og forbrug, var de i mindre grad informerende omkring den enkelte unges situation og erfaringer. Til dette formål blev der gennemført 17 dybdeinterviews med unge mellem 18 og 30 år, der selv vurderede at have økonomiske problemer - enten på undersøgelsestidspunktet eller tidligere i deres liv.

Hensigten med de kvalitative interviews var at komme bag om de økonomiske problemer og at forstå, hvorfor de opstår, hvordan de eskalerer, og hvilken forbindelse de økonomiske problemer har til de unges øvrige liv. Rent metodisk er der hentet inspiration i det livshistoriske interview, der er en gren af det narrative interview (Horsdal 1999). I livshistoriske interviews centreres informantens fortællinger omkring en udvikling eller et tidsforløb, fx fra barndommens første erindringer og frem til i dag. Af denne årsag er interviewteknikken meget tidskrævende. Derfor valgte vi at sætte en kontekstuel ramme, hvor de unge blev bedt om påbegynde deres fortælling med deres første bekendtskab med penge og låntagning. Interviewguiden blev af samme årsag designet til at fremme og guide den unges historie, og de unge blev bl.a. bedt om løbende at notere på en tidslinje, i takt med at de fortalte om deres økonomiske erfaringer. Her blev skelsættende begivenheder, fx at flytte hjemmefra eller brud med kæresten, også noteret, da gældsproblemerne viste sig at stå i nær forbindelse til disse livsbegivenheder.

Rent praktisk blev interviewene afholdt i efteråret 2014 og foregik enten hos Forbrugerrådet Tænk, hjemme

Tabel 1: Oversigt over fokusgrupperne

Gruppe	Antal	Alder	Køn	Bolig-situation	Kendetegn
De yngste	8	18-22 år	5 kvinder 3 mænd	Leje: 5 Andel: 3	- Bor hjemme eller er lige flyttet hjemmefra (udeboende maks 2 år). - De fleste læser, 1 i arbejde, 1 ledig. - Ikke stor erfaring med lån
De ældre studerende	7	23-30 år	4 mænd 3 kvinder	Leje: 4 Andel: 2 Ejer: 1	2 har børn - Er forskellige steder i deres uddannelsesforløb, en del skriver speciale - Varieret erfaring med lån
De ældre i arbejde	6	23-30 år	3 mænd 3 kvinder	Leje: 2 Andel: 3 Ejer: 1	1 har børn 4 ud af 6 har en videregående uddannelse som højest fuldført, 1 har gymnasial uddannelse og 1 har grundskole - Varieret erfaring med lån. En enkelt har været registreret i RKI

hos de unge eller på et sted efter den unges eget valg. Interviewene tog mellem 45 minutter og 2 timer. For at kvalitetssikre interviewguiden blev der afholdt to indledende pilotinterviews. Alle interviews blev optaget og efterfølgende udskrevet i fuldtækt.

REKRUTTERING OG UDVÆLGELSE

Økonomiske problemer kan opleves meget forskelligt, alt efter øjet der ser. Af denne årsag blev der ikke screenet efter, at de unge skulle have gæld af en bestemt størrelse. Det centrale udvalgs-kriterium var, at den unge havde ”erfaringer med at låne og skylde penge” og ”selv har haft økonomiske problemer inde på livet” (citeret fra rekrutteringsbrev).

I rekrutteringen af de unge blev der anvendt forskellige rekrutteringskanaler. Kontaktpersoner fra hver kanal modtog et følgebrev med oplysninger omkring projektet og formålet med interviewene. De modtog samtidig et informationsbrev, de kunne dele ud til de unge eller hænge op (fx på uddannelsesinstitutioner).

Følgende kanaler blev anvendt i rekrutteringen af informanter:

- Organisationer der arbejder med forskellige sociale problemstillinger, hvoraf det at have gæld kan være en indflydelsesrig faktor. Herunder: Foreningen Far, Mødrehjælpen, De 4 Årstider (værested for børn og unge der er, eller har været, anbragt)
- Frivillige gældsrådgivninger, herunder Forbrugerrådet Tænks gældsrådgivninger, Settlementet og KFUMs sociale arbejde
- Uddannelsesinstitutioner, både gymnasier, erhvervsskoler og universiteter. Herunder særlig kontakt til studievejledere
- Sociale medier. Opslag via Forbrugerrådet Tænks facebookgrupper (herunder Gældsrådgivningens ungeside ”Styr din gæld”) og Penge- og Pensionspanelets side ”På røven”
- Sneboldsmetode - herunder opslag internt i Forbrugerrådet Tænk der blev videreformidlet af kolleger.

På trods af den massive rekrutteringsindsats var det ikke nogen stor gruppe unge, der meldte sig som informanter. Det kan skyldes, at gældsproblemer i stort omfang er forbundet med skam og tabu i vores kultur. Flere informanter forklarede, at interviewet var deres første forsøg på at åbne op omkring deres økonomiske udfordringer. Andre unge fortalte, at privatøkonomi i det hele taget er et emne, der nedprioriteres, når man er sammen med familie og venner. Rent praktisk oplevede vi også flere gange at unge, vi havde lavet en

konkret interviewaftale med, udeblev fra aftalen. Som konsekvens heraf endte vi med at gennemføre interviews med de fleste af de unge, der meldte sig som informanter, og kunne derfor i mindre grad selekttere efter udvalgte kriterier (fx spredning på alder). På trods af dette vurderer vi, at interviewene har givet et bredt og varieret indblik i forskellige unges økonomiske problemer og hverdagsliv.

Spørgeskemaundersøgelse

Statistiske målinger af omfanget af gældsproblemer blandt ungegruppen en fortsat en mangelvare i Danmark. Tilgængelige datakilder til at opgøre omfanget på individniveau¹ fås i dag udelukkende ved at kontakte Experian, der via RKI-registret kan opgøre omfanget af dårlige betalere, der er et mål for gældsproblemer. Skønt registreringerne giver en indikation på problemstillingens udbredelse, kan denne metode dog ikke indfange alle de unge, der kæmper med en dårlig økonomi. Vores indledende kvalitative interviews med unge med økonomiske problemer har bl.a. vist, at mange unge vil gå langt for at undgå en anmærkning i RKI, eksempelvis ved løbende at optage kviklån eller låne af familie og venner for at betale deres regninger til tiden. Benyttes RKI-anmærkninger som eneste mål for gældsproblemer er der risiko for, at fænomenet underestimeres.

På denne baggrund valgte vi at gennemføre en spørgeskemaundersøgelse blandt de 18-30 årige unge. Undersøgelsen er gennemført i samarbejde med konsulentvirksomheden Rådgivende Sociologer, der har stået for den praktiske del af dataindsamlingen (udsendelse, rykkere og datarensning). Det overordnede formål med undersøgelsen var 1) at estimere omfanget af gældsproblemer blandt unge, 2) at identificere sammenhænge mellem gældsproblemer og forskellige karakteristika ved de unge.

I udformningen af spørgeskemaet har vi ladet os inspirere af en række andre, primært udenlandske undersøgelser på gældsområdet. Særligt i forhold til målingen af unges gældsproblemer er der skelet til andre studiers operationalisering og spørgsmålsudformning (Gathergood 2012; Eurostat 2015; Lavik og Borgeraas 2015; Gumy 2007). Herudover er det søgt at kombinere en traditionel opmærksomhed omkring betydningen af socio-økonomi og socio-demografi med nye resultater fra forskningen i gældsproblemer, der bl.a. fremhæver betydningen af karaktertræk og sociale relationer.

Spørgeskemaet er suppleret med registerbaserede oplysninger fra Statens Serum Institut om de unges etnicitet og bopæl.

DATAGRUNDLAG OG GENNEMFØRELSE

Undersøgelsen er designet som en tværsnitsundersøgelse, og data er indsamlet af Rådgivende Sociologer i perioden 13/4 2015 til 12/6 2015 via en kombination af CAWI og CATI. Bruttostikprøven blev på Forbrugerrådet Tænk's bestilling leveret af Statens Serum Institut (SSI) efter forudgående tilladelse fra Datatilsynet. Bruttostikprøven indeholdt 5000 CPR-numre på unge, der på undersøgelsestidspunktet var danske statsborgere og mellem 18 og 30 år, samt adresseoplysninger, oplysninger om køn, oprindelsesland og fødselsår.

Dataindsamlingen forløb i praksis således, at der blev distribueret et informationsbrev fra Rådgivende Sociologer til samtlige 5000 deltagere. Dette brev indeholdt oplysninger om formålet med undersøgelsen og praktisk information om, hvordan besvarelsen foregik. Hver person fik tildelt en unik kode, der skulle bruges til at logge ind på webskemaet. Der blev efterfølgende udsendt et reminderbrev samt et postkort for at minde de unge om undersøgelsen. Herudover har Rådgivende Sociologer beriget data med telefonnumre, således at en del af de unge blev ringet op og tilbudt at besvare skemaet over telefonen. Endelig blev de unge, der fortsat ikke havde besvaret skemaet, kontaktet flere gange via sms.

For at skabe incitament til at deltage i undersøgelsen deltog alle, der havde besvaret undersøgelsen, i en konkurrence om tre gavekort på hver 5000,- kr. samt en række gavekort til biografen.

BORTFALD OG GENERALISERBARHED

Ved større spørgeskemaundersøgelser vil der altid være en vis del af de inviterede, som ikke svarer. Dette er ikke i sig selv et problem, forudsat at der ikke er en sammenhæng mellem respondenternes tilbøjelighed til at besvare undersøgelsen og deres karakteristika, adfærd og holdninger (såkaldt systematisk bortfald).

Desværre vil man sjældent med sikkerhed kunne hævde, at der ikke findes en sådan sammenhæng. Af denne grund stræbes der som udgangspunkt efter en høj svarprocent.

Af tabel 2 fremgår det, at 2112 personer besvarede spørgeskemaet. Af disse angav ni personer, at de var 31 år på tidspunktet for besvarelsen af undersøgelsen, og de er derfor frasorteret analyseudvalget. Med 2103 personer i analyseudvalget ud af en bruttostikprøve på 4882 personer har undersøgelsen en svarprocent på 43. Svarprocenten er sammenlignelig med andre undersøgelser blandt denne målgruppe og vurderes derfor som tilfredsstillende. Det skyldes ikke mindst, at dataindsamling blandt unge i den sene teenagealder og tidlige voksenalder er notorisk vanskelig, da en undersøgelse altid vil være i skarp konkurrence med mange andre ting i de unges liv. Emnet så dog ud til at interessere de unge, for når de først havde besluttet sig for at deltage, gennemførte langt de fleste hele skemaet. Frafaldet undervejs var således kun på 1,5 % (33 besvarelser).

Tabel 2: Opgørelse af stikprøve: bortfald og analyseudvalg

Nettostikprøve		5000	
Udgår af stikprøve		118	
	Ingen brugbare kontaktoplysninger	82	
	Bor ikke i landet / længere tids rejse	28	
	Andre grunde til at udgå	7	
	Sprogsvækeligheder	2	
Bruttostikprøve		4882	100 %
Ikke besvaret		2886	59,1 %
	Ikke truffet	2476	
	Nægttere	260	
	Ufuldstændige besvarelser	33	
Besvaret		2112	43,3 %
Frasorteret		9	0,2 %
	Personer over 30 år	9	
Analyseudvalg		2103	43,1 %

For at teste om resultaterne i undersøgelsen er generaliserbare for hele populationen af unge, er der gennemført en repræsentativitetsanalyse. Hermed kan vi pege på, om bortfaldet har konsekvenser, der bør tages højde for i tolkningen af data. I analysen er der anvendt X^2 -tests til at teste for forskelle mellem analyseudvalg og population. Resultaterne viser, at der er signifikante forskelle for køn, alder, region og etnicitet. Analyseudvalget kan derfor ikke betegnes som repræsentativt for populationen på disse fire parametre. Der er dog ikke tale om nogen stor skævhed, hvilket fremgår af tabel 3. Af samme årsag har vi valgt ikke at veje data, da dette kan medføre skævheder på parametre, som det ikke er muligt at tage højde for.

ANALYSEMETODER

Data fra spørgeskemaundersøgelsen er analyseret ved brug af en række kvantitative analyseredskaber. Hovedparten af analyserne baserer sig på frekvenser og krydstabeller. Til at teste for sammenhænge mellem to variable, er der benyttet X^2 -tests og et anvendt signifikansniveau på 0,05. De deskriptive analyser er suppleret med multipel logistisk regression, multipel lineær regression og faktoranalyser med henblik på indekskonstruktion.

Multipel logistisk regression

Vi har gennemført en logistisk regression for at bestemme forholdet mellem om en ung har gældsproblemer eller ej, og en række karakteristika ved de unge. Den afhængige variabel er således binær og antager værdien 0, hvis den unge ikke har gældsproblemer og 1, hvis vedkommende har gældsproblemer. Den logistiske regressionsmodels formål er at forudsige sandsynligheden for udfaldet 1 betinget af de uafhængige variable, der inkluderes i modellen, fx uddannelse. Den logistiske regressionsmodel fastsætter parameterestimaterne ud fra princippet om maximum likelihood. Dette indebærer, at hvert parameterestimat udregnes således, at sandsynligheden for at få det udfald, der findes i data, maksimeres.

I estimationen af modellen blev de forklarende variable inddraget, som vi teoretisk antog spillede en rolle. Vi valgte på denne baggrund at udelade enkelte af de variable, der blev behandlet i den deskriptive analyse, ligesom to variable måtte udelades af tekniske årsager². Der blev gennemført en række modelsøgninger med henblik på at finde frem til de faktorer, der har en stabil og signifikant betydning for unges sandsynlighed for at have gældsproblemer. I rapporten illustreres trinene i en forlæns modelsøgning. På hvert trin tilføjes en gruppe af nye variable, ligesom

Tabel 3: Sammenligning mellem population og analyseudvalg på centrale sociodemografiske variable

	Population		Analyseudvalg	
	Antal	Andel	Antal	Andel
Køn				
Mand	394.487	51,2	1135	54,0
Kvinde	413.131	48,8	968	46,0
I alt	807.618	100	2103	100
Alder				
18 år	66.956	8,3	207	9,8
19 år	69.222	8,6	202	9,6
20 år	69.184	8,6	190	9,0
21 år	67.144	8,3	178	8,5
22 år	67.591	8,4	163	7,8
23 år	64.521	8,0	178	8,5
24 år	63.846	7,9	145	6,9
25 år	61.650	7,6	137	6,5
26 år	59.078	7,3	148	7,0
27 år	56.402	7,0	138	6,6
28 år	55.616	6,9	122	5,8
29 år	54.304	6,7	164	7,8
30 år	52.104	6,5	131	6,2
I alt	807.618	100	2103	100
Etnicitet				
Etnisk dansker	756.945	93,7	2024	96,2
Indvandrere	18.701	2,3	34	1,6
Efterkommer	31.972	4,0	45	2,1
I alt	807.618	100	2103	100
Region				
Region Hovedstaden	274.543	34,0	719	34,2
Region Sjælland	94.991	11,8	218	10,4
Region Syddanmark	159.353	19,7	408	19,4
Region Midtjylland	193.996	24,0	559	26,6
Region Nordjylland	84.735	10,5	199	9,5
I alt	807.618	100	2103	100

insignifikante variable fjernes. Herudover er der også gennemført en baglæns modelsøgning og en forlæns modelsøgning, hvor alle variable er forblevet i modellen trods insignifikans. Ved alle tre modelsøgningsmetoder er det den samme gruppe af variable, der er signifikante i slutmodellen, hvilket indikerer, at disse forholds betydning er stabil.

Grundlæggende giver den logistiske regression mulighed for at udtale sig om, i hvilken grad et forhold skaber en øget eller mindsket sandsynlighed for at have gældsproblemer sammenlignet med en referencekategori. I rapporten er der analyseret på oddsratio-værdier. Et udfalds oddsratio-værdi udtrykker forholdet mellem oddsene for det pågældende udfald og det udfald, der er valgt som referencekategori. Fx vælger vi lang videregående uddannelse som referencekategori, og oddsratio-værdien for unge med en erhvervsuddannelse udtrykker derfor hvor meget større eller mindre odds unge med en erhvervsuddannelse har for at have gældsproblemer i forhold til unge med en lang videregående uddannelse.

Forud for regressionen er korrelationen mellem de inkluderede variable tjekket med en korrelationsmatrice, ligesom der er gennemført en VIF test. Ingen af de gennemførte test gav anledning til bekymringer forud for regressionsanalysen. Validiteten af vores færdige model er testet med to tests: For det første er der foretaget en Hosmer-Lemeshow test, som belyser *goodness-of-fit* eller med andre ord, hvor godt vores model rent faktisk forudsiger de observerede værdier. Teststatistikken er langt fra at være signifikant, og modellen matcher således data på tilfredsstillende vis. For det andet er der foretaget et likelihood-ratio test, hvor slutmodellen afprøves i forhold til en model, der indeholder alle de variable, som undervejs fjernes på grund af insignifikans. Vi undersøger hermed om vi har fjernet betydningsfulde variable i løbet af vores modelsøgning og herved har forringet modellens forklaringskraft signifikant. Teststatistikken viser at den endelige model ikke har mistet signifikant forklaringskraft i forhold til en model, hvor alle variable er inkluderet.

Lineær regression

For at belyse hvilken sammenhæng der er mellem gældsproblemer og de unges niveau af livskvalitet, er der gennemført en lineær regression. Den afhængige variabel er her kontinuert, idet livskvalitet er målt på en skala fra 0 til 10.

De ustandardiserede koefficienter for regressionsanalysen angiver, hvor meget værdien på den afhængige variabel ændrer sig, når værdien på en given uafhængig variabel ændrer sig med én enhed, og de øvrige variable holdes konstante.

Der er foretaget en baglæns modelsøgning, hvor insignifikante variable er fjernet en for en. Slutmodellen fremgår af figur 2.

Det fremgår af modellen, at regressionskoefficienten for unge med gældsproblemer er -0,559. Dette betyder, at unge med gældsproblemer i gennemsnit angiver at have 0,559 point lavere livskvalitet end unge uden gældsproblemer - og det efter at der kontrolleres for de øvrige forhold.

I forbindelse med den lineære analyse er forudsætningerne for lineær regressionsanalyse tjekket. Der er blandt andet testet for multikollinearitet, homoskedasticitet og normalfordelte fejlede. Ingen af de gennemførte test giver anledning til bekymring.

Faktoranalyse

Trivselsindekset, der blev præsenteret i kapitel 5, er blevet til på baggrund af en eksplorativ faktoranalyse. Faktoranalyse er en teknik, der benyttes til at finde underliggende strukturer i et stort datamateriale. På baggrund af fælles systematik i respondenternes besvarelser (såkaldt korrelation mellem variable) udtrækker analysen en række latente faktorer. Faktoranalysen har derfor den fordel, at data simplificeres og komprimeres, da der som oftest kan arbejdes videre med et væsentligt lavere antal faktorer uden at værdifuld mening eller varians går tabt.

I dette tilfælde blev metoden anvendt til at validere, om en række spørgsmål havde en relation til hinanden. Dvs. om de fem udvalgte trivsels-spørgsmål på tilfredsstillende vis kunne sammenlægges til én enkelt hovedvariabel (trivselsfaktor). Vi har hertil benyttet metoden Principal Axis Factoring til at udtrække de latente faktorer. Forudsætningerne for at gennemføre faktoranalysen er testet ved hjælp af bl.a. en korrelationsmatrice samt KMO og Bartlett's test of sphericity. Ydermere er der gennemført en reliabilitetstest (Cronbachs Alpha).

På baggrund af analyse og test fik vi bekræftet, at der kan udtrækkes én meningsfuld faktor fra de fem oprindelige spørgsmål omhandlende daglig trivsel. Faktoren blev herefter bearbejdet til et sumindeks og afrapporteret som vist i kapitel 5.

Figur 2: Lineær regressionsmodel. Afhængig: Livskvalitet på skala fra 0 til 10 (høj)

		Ustandardiserede koefficienter	Standardiserede koefficienter	Signifikans
Gældsproblemer (ref. Ikke gældsproblemer)				
	Gældsproblemer	-0,559	-0,106	***
Køn (ref. Mand)				
	Kvinde	0,293	0,081	***
Familietype (ref. Par uden børn)				
	Enlig	-0,296	-0,082	***
	Enlig med børn	-0,142	-0,011	
	Par med børn	0,285	0,05	*
Bolig (ref. Ejerbolig)				
	Bor hjemme hos forældre	-0,267	-0,069	*
	Lejebolig	-0,451	-0,125	***
	Andelsbolig	-0,471	-0,065	**
	Anden bolig	-0,914	-0,033	
Uddannelse (ref. LVU)				
	Grundskole el. ingen udd.	-0,487	-0,075	**
	Gymnasial uddannelse	-0,221	-0,055	*
	Erhvervsfaglig uddannelse	-0,218	-0,043	
	KVU	-0,239	-0,026	
	MVU	-0,098	-0,023	
	Anden uddannelse	-0,454	-0,045	*
Beskæftigelse (ref. Lønmodtager)				
	Studerende	0,044	0,012	
	Ledig, førtidspensionist, syg o.lign.	-0,315	-0,06	**
Indkomst (ref. Over 199.999 kr.)				
	100.000 til 199.999 kr.	-0,249	-0,063	**
	Under 100.000 kr.	-0,28	-0,077	**
Helbred (ref. Rigtig godt)				
	Godt	-0,779	-0,216	***
	Nogenlunde	-1,703	-0,413	***
	Dårligt	-3,111	-0,505	***
Har et godt netværk at tale med, hvis økonomiske problemer (ref. Passer helt/nogenlunde)				
	Passer ikke særlig godt/slet ikke	-0,584	-0,107	***
	Ved ikke	-0,145	-0,016	
Konstant		9,935		***

Gældsproblemer set fra fagpersonernes perspektiv

For at kunne bidrage til den helhedsorienterede forståelse af unges gældsproblemer er der gennemført en række dataindsamlinger blandt aktører *rundt om de unge*. Dvs. fagpersoner og interessenter der alle ligger inde med viden omkring hovedemnet unge og gæld – enten fordi de arbejder sammen med unge i det daglige, eller fordi de kender til økonomi og gældsproblemer på anden vis.

Dialog med interessenter og fagpersoner

Som en del af opstarten af projekt På Rette Spor afholdt projektteamet en række møder med forskellige interessenter og fagpersoner. Møderne fandt primært sted i foråret og sommeren 2014, og fagpersonerne blev alle udvalgt på baggrund af deres kendskab til problemstillingen, til den finansielle verden eller til unge som målgruppe.

Der er bl.a. afholdt møder med følgende aktører:

- Experian
- EB Inkasso
- Finansrådet
- Finansforbundet
- Penge- og Pensionspanelet
- Nationalbanken
- En bred gruppe af forskere fra Københavns Universitet, Aalborg Universitet, SFI - Det Nationale Forskningscenter for Velfærd, Malmö Högskola (Sverige), SIFO (Norge) m.fl.

Møderne har først og fremmest bidraget med værdifuld *baggrundsviden* indenfor emnerne kreditmarked, låntagning, forbrugskultur, ungdomsliv og gældsætning. Herunder konkrete erfaringer og anbefalinger til den praktiske undersøgelse af unges gældsproblemer, teoretisk såvel som metodisk. For det andet har møderne været et led i opbygningen af et interessentnetværk, hvor fagpersoner og interessenter kan sparre med hinanden.

Udover opstartsmøderne har projektteamet også afholdt møder med organisationer, der er stærke indenfor forebyggelse af sociale problemstillinger - særligt blandt unge. Der er afholdt møder med følgende:

- En af os
- Center for ludomani
- Boligselskabet KAB
- Vroeg Europaf - Hollandsk forebyggelsesprojekt. Dette møde var en del af en studietur.

Interviews med gældsrådgivere

Som en del af den indledende vidensopbygning har projektteamet i løbet af sommeren 2014 gennemført en række interviews med aktører fra de frivillige gældsrådgivningscentre. Hensigten med interviewene var at indhente viden om 1) hvorfor gældsproblemer opstår, 2) hos hvilke personer de typisk opstår, 3) hvad der kendetegner unge der får gældsproblemer tidligt i livet og 4) generel information om de eksisterende tilbud til gældsramte borgere i Danmark

Der blev i alt gennemført 11 interviews fordelt på tre organisationer:

- KFUMs sociale arbejde: Interview med gældsrådgivningens projektledere
- Settlementet: Interview med socialrådgiver/projektmedarbejder
- Forbrugerrådet Tænks gældsrådgivning: 9 interview

ws blandt gældsrådgivere og koordinatore fra afdelinger i hhv. København, Nykøbing Falster, Odense og Esbjerg

Survey blandt privatkunderådgivere

I samarbejde med Finansforbundet er der gennemført en spørgeskemaundersøgelse blandt pengeinstitutternes privatkunderådgivere. Formålet med undersøgelsen var at indsamle generel viden om de 18-30 årige unge som kundegruppe i bankerne, herunder unges låneadfærd og bankens kontakt med de unge fra 18-års alderen og frem. Data blev indsamlet i foråret 2015.

Undersøgelsen blev sat i værk, efter at vi i de kvalitative dataindsamlinger fik bekræftet, hvor central en rolle banken spiller for de unges økonomi, særligt når de som 18-årige skal starte et selvstændigt voksenliv med dankort, kassekredit mv. Vi ønskede derfor at udvide unge-perspektivet ved at inddrage aktørerne selv, nemlig bankrådgiverne og deres syn på unges gældsætning og aktiviteter i banken.

Projektteamet udarbejdede i samarbejde med Finansforbundet en spørgeramme, der efterfølgende blev pilottestet og kvalificeret af en rådgiver. Undersøgelsen blev målrettet bankrådgivere, der indenfor de seneste to år havde haft kunder i målgruppen 18-30 år. Herudover blev der stillet særlige spørgsmål til de rådgivere, der havde erfaring med de helt unge kunder mellem 18 og 20 år. Disse rådgivere blev bl.a. spurgt om den indledende dialog med de nye unge kunder.

Af øvrige temaer kan nævnes følgende:

- Det praktiske arbejde med de 18-30 årige kunder: Herunder tidsforbrug, rådgivningsform, kreditvurdering mv.
- Årsager til unges første låntagning i banken
- Adfærd i forhold til unge kunder, der er i økonomiske problemer - herunder barrierer for at hjælpe
- Forslag til forebyggelsestiltag

2998 privatkunderådgivere blev udvalgt til at deltage i undersøgelsen på baggrund af deres svar i tidligere medlemsundersøgelser foretaget af Finansforbundet. I perioden 23/3 2015 til 14/04 2015 kunne rådgiverne deltage i undersøgelsen via et link til et webspørgeskema. Efter udsendelsen af en rykker blev der indsamlet 1580 besvarelser (inklusive delvise svar³), hvilket giver en svarprocent på 53 %.

Data er analyseret ved hjælp af krydstabeller.

1) Danmarks Statistik ligger inde med opgørelser for danskernes gælds-optagelse, men disse data indeholder ikke hurtig forbrugsgæld optaget på nettet, fx kviklån. Samtidig ligger Nationalbanken inde med data om husstandenes økonomiske formåen og gældsoptagelse, men her er tale om data på makroniveau. Det forventes at data fra SKAT vil kunne give et samlet billede af den enkeltes personlige gæld, men disse data er endnu ikke tilgængelige.

2) De unges låntagning og om de unges venner kender til deres økonomiske situation blev udeladt af analysen af teoretiske årsager, mens deres grad af impulsivitet (figur 16) og de unges etnicitet blev udeladt af tekniske årsager.

3) Efter anbefaling fra Finansforbundet var rådgiverne ikke tvunget til at svare på alle spørgsmål, men kunne selv springe spørgsmål over, hvorfor n varierer i analyseresultaterne.

Litteraturliste

120

- Ahlström, Richard, og Sonya Edström (2014) «Överskuldssättning och ohälsa - En studie av hur långvarig överskuldssättning kan påverka den psykiska- och fysiska hälsan». Rapport 2014:16, Konsumentverket.
- Andersen, Jacob, Anders Hede, og Jørgen Goul Andersen (2013) «Danskernes hverdagsproblemer, Tryghedsmåling 2013», Trygfonden.
- Ariely, Dan (2008) Predictably Irrational. The Hidden Forces That Shape Our Decisions. London: Harper.
- Atkinson, Adele, og Andrea Finney (2008) «EXPOSED? Modelling patterns of financial risk amongst working-age adults using latent class analysis». Personal Finance Research Centre, University of Bristol.
- Beraldo, Sergio, Raul Caruso, og Gilberto Turati (2013) «Life is now! Time preferences and crime: Aggregate evidence from the Italian regions». The Journal of Socio-Economics Nr. 47 (December): 73-81.
- Brusdal, Ragnhild, og Lisbeth Berg (2011) «Unge voksne og lånefinansiert forbruk». Oppdragsrapport nr. 4-2011, Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Christensen, Marlene Vinther (2014) «Overgældsætning i Danmark - Et debat oplæg om årsager, konsekvenser og løsningsforslag». Den Sociale Retshjælp.
- Crouch, Colin (2011) The strange Non-Death of Neoliberalism. Cambridge: Polity Press.
- Due, Pernille, og Bjørn E. Holstein (2009) «Social Relationships and health». I Preventive Health Work, redigeret af Finn Kamper-Jørgensen, Gert Almind, og Bjarne Bruun Jensen, 5. udg. København: Munksgaard Danmark.
- Ejsing, Ann-Kathrine, og Andreas Østergaard Nielsen (2011) «Finansiel Forståelses Betydning For Privatøkonomien». Analyserapport 2011:7, Forsikring og Pension.
- Epstein, Gerald, red. (2005) Financialization and the World Economy. Cheltenham: Edward Elgar Publ.
- European Commission (2008) «Towards a common operational european definition of over-indebtedness». European Commission, Directorate-General for Employment, Social Affairs and Equal Opportunities.
- Finansforbundet (2015) Nyhedsbrev, februar 2015.
- Finansrådet (2014) «Danske unges gældsadfærd».
- Gathergood, John (2012) «Self-control, financial literacy and consumer over-indebtedness». Journal of Economic Psychology 33 (3): 590-602.
- Graeber, David (2012) Debt: The First 5000 Years. New York: Melville House.
- Gumy, Julia (2007) «Explaining Overindebtedness in the European Union - An empirical comparative analysis in selected countries using the ECHP (1996)» til BHPS 2007 Conference, 5th-7th 2007, Colchester, United Kingdom.
- Hansen, Henning (2005) «Fokus på enlige mødre». Center for Alternativ Samfundsanalyse.
- Harvey, David. (2005) Brief History of Neoliberalism. New York: Oxford University press.
- Heide Ottosen, Mai, red. (2014) Børn og unge i Danmark: velfærd og trivsel 2014. SFI 14:30. København: Socialforskningsinstituttet.

- Hohnen, Pernille (2004) «Pengeformer blandt fattige forbrugere i Danmark». Tidsskriftet Antropologi 49: 85-96.
- Hohnen, Pernille og Turf Böcker Jakobsen (2014) «Forbrug og gæld». I Det danske samfund, redigeret af Bent Greve, Anja Jørgensen, og Jørgen Elm Larsen. København: Hans Reitzels Forlag.
- Horsdal, Marianne (1999) Livets fortællinger - en bog om livshistorier og identitet. Valby: Borgen.
- Jiang, Sarah S., og Lucia F. Dunn. 2013. «New Evidence on Credit Card Borrowing and Repayment Patterns». Economic Inquiry 51 (1): 394-407.
- Kahneman, Daniel (2011) Thinking, Fast and Slow. New York: Farrar, Straus and Giroux.
- Kilborn, Jason J. (2005) «Behavioral economics, overindebtedness & comparative consumer bankruptcy: searching for causes and evaluating solutions». Emory Bankruptcy Developments Journal, nr. Vol. 22: 13-46.
- Kim, Jinhee, Swarn Chatterjee, og Jung Eun Kim (2012) «Outstanding AFCPE Conference Paper: Debt Burden of Young Adults in the United States». Journal of Financial Counseling & Planning 23 (2): 55-67.
- Konkurrence- og forbrugerstyrelsen (2015) «Markedet for kviklån 2015».
- Kronofogden, og Konsumentverket (2008) «Överskudsättning och ekonomiska problem bland ungdomar - En kartläggning av risker». KFM Rapport 2008:3.
- Kronofogden (2008) «Alla vill göra rätt för sig. Överskudsättningens orsaker och konsekvenser».
- Larsen, Steen Nepper, og Inge Kryger Pedersen. 2011. Sociologisk Leksikon. 1. udg. København: Hans Reitzel.
- Lavik, Randi, og Elling Borgeraas (2015) «Forbrukstrender Økonomi 2015. SIFO-survey: sikre og usikre lån, betalingsproblemer, gjeldfri som pensjonist, kjøp av virtuelle varer, pengespill». Prosjektnotat nr. 11. Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Lea, Stephen E. G., Paul Webley, og Catherine M. Walker (1995) «Psychological factors in consumer debt: Money management, economic socialization, and credit use». Journal of Economic Psychology 16 (4): 681-701.
- Lee, Raymond M., og Claire M. Renzetti (1990) «The Problems of Researching Sensitive Topics: 'An Overview and Introduction'». The American Behavioral Scientist, nr. 33, 5.
- Legge, Jaimie, og Anne Heynes (2009) «Beyond Reasonable Debt: A Background Report on the Indebtedness of New Zealand Families». Social Policy Journal of New Zealand, nr. 35 (Juni): 27-42.
- Lunde, Jens (2012) «En analyse af de danske familiers gældsætning og finansielle sårbarhed». Finans/Invest 2012 (7): 18-27.
- Mauss, Marcel (1969) The gift, the form and reason for exchange in archaic societies. London: Cohen & West.
- Nilsson, Therese (2015) «Financial hardship and individual health». til Conference on Consumption, Credit, Health and Welfare, 21. maj 2015, Lund.
- Ottaviani, Cristina, og Daniela Vandone (2011) «Impulsivity and household indebtedness: Evidence from real life». Journal of Economic Psychology 32 (5): 754-61.

- Packman, Carl (2012) *Loan Sharks: The Rise and Rise of Payday Lending*. Searching Finance Ltd.
- Pedersen, Ove K. (2011) *Konkurrencestaten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Penge- og Pensionspanelet (2008) «Unge forbrugslån og opsparing».
- Poppe, Christian (2011) «Financialisation - clarification of concepts». Project note no. 11-2011. Statens Institutt for Forbruksforskning.
- Poppe, Christian, og Turf Böcker Jakobsen (2009) *Lånefest?: Betydningen af kreditfinansieret forbrug blandt udvalgte grupper i den danske middelklasse*. Redigeret af Lennart Lyng Andersen. København: Thomson Reuters.
- Poppe, Christian, Sharon Collard, og Turf Böcker Jakobsen (2015) «What Has Debt Got to Do with It? The Valuation of Homeownership in the Era of Financialization». *Housing, Theory and Society*, Oktober, 1-18.
- Riksrevisionen (2015) «Överskuldsättning - hur fungerar samhällets stöd och insatser?» RiR 2015:14. Riksrevisionen.
- Rubow, Cecilie (2003) «Interviewet som deltagerobservation». I *Ind i verden: en grundbog i antropologisk metode*, redigeret af Kirsten Hastrup. Kbh.: Hans Reitzel.
- Sandvall, Lisbeth (2008) *Från skuldsatt till skuldfri : processer, strategier och påverkande faktorer*. Rapportserie i socialt arbete, Nr. 5, 2008. Institutionen för vårdvetenskap och socialt arbete, Växjö universitet.
- Statens Offentliga Utredningar (2013) «Överskuldsättning i creditsamhället?» SOU 2013:78.
- Thaler, Richard, og Cass Sunstein (2008) *Nudge. Improving Decisions About Health, Wealth and Happiness*. New Haven & London: Yale University Press.
- Vigh, Henrik (2009) «Motion Squared A Second Look at the Concept of Social Navigation». *Anthropological Theory* 9 (4): 419-38.
- Økonomi- og Erhvervsministeriet (2010) «Analyse af markedet for forbrugslån i Danmark».
- Østrup, Finn (2010) *Det finansielle system*. Thomson Reuters.
- Østrup, Finn (2011) «Krav til lånevilkår i realkredit». I *8 perspektiver på realkredit*, redigeret af L. Andersen. København: Karnov.

Hjemmesidemateriale

- Dansk Erhverv (2015) «Danskerne e-handler næstmest i EU». danskerhverv.dk, set 6. november 2015, <https://www.danskerhverv.dk/Nyheder/Sider/Danskerne-e-handler-naestmest-i-EU.aspx>.
- Eurostat (2015) «Overview - Eurostat». Eurostat - your key to European statistics, set 6. november 2015, <http://ec.europa.eu/eurostat/web/income-and-living-conditions/overview>.
- Experian (2015) «Experians RKI-analyse -1. halvår 2015», set 6. november 2015, http://www.experian.dk/assets/presse/pdf/EXPERIAN_RKI_statistik_foerste_halvaar-2015.pdf
- Extracash.dk (2015) «Extracash.dk», set 6. November 2015, www.extracash.dk/.
- Ferratum.dk (2015) «Ferratum.dk/kredit», set 28. oktober, www.ferratum.dk/kredit.
- Forsikring og Pension (2013) «Unge sløser med forsikringen», set 6. november 2015, <http://www.forsikringogpension.dk/presse/nyheder/2013/Sider/Unge-sloeser-med-forsikringen.aspx>.
- Ikanobank.dk (2015) «Ikanobank.dk», set 6. november 2015, <http://ikanobank.dk/>.
- Information (2015) «FAKTA: Tvangsauktioner i oktober», set 5. november 2015, <http://www.information.dk/telegram/550970>.
- just-eat.dk (2015) «Bestil nu - betal om 15 dage | Just-Eat.dk», set 28. oktober, <http://www.just-eat.dk/blog/bestil-nu-betal-om-15-dage/>.
- Kommunernes Landsforening (2015) «Danske unge flytter tidligt hjemmefra», set 18. august, <http://www.kl.dk/menu/Danske-unge-flytter-tidligt-hjemmefra-id183160/>.
- Kostumeoutlet.dk (2015) «kostumeoutlet.dk», set 4. november, <http://kostumeoutlet.dk/skulderhylster-til-pistol-34654>.
- låner.dk (2015) «Lån penge | Bedste kviklån online | Forbrugslån uden sikkerhed», set 28. oktober, <http://xn-lner-qoa.dk/>.
- mastercard.coopbank.dk (2015) «Få et Coop MasterCard», set 28. oktober, <https://mastercard.coopbank.dk/>.
- my-pleasure.dk (2015) «Mastercard Contactless - klodens måske nemmeste betalingsform». My-Pleasure.dk, set 28. oktober, <http://my-pleasure.dk/2015/06/mastercard-contactless-klodens-maaske-nemmeste-betalingsform/>.
- mypresswire.com (2015) «Køb dagligvarer på kredit», set 28. oktober, <http://www.mypresswire.com/dk/pressroom/22147/pressrelease/33982>.
- Politiken (2015a) «Unge er forgældede - og forkælede - Politiken.dk», set 31. marts, <http://politiken.dk/oekonomi/privatoekonomi/ECE2612683/unge-er-forgaeldede---og-forkaeledede/>.
- Politiken (2015b) «Køb én, betal for to: Hver femte smartphone i unges lommer er købt på kredit», set 31. august, <http://politiken.dk/oekonomi/privatoekonomi/ECE2816157/koeb-n-betal-for-to-hver-femte-smartphone-i-unges-lommer-er-koebt-paa-kredit/>.
- Statistikbanken.dk (2015) «Statistikbanken», set 28. oktober, <http://www.statistikbanken.dk/statbank5a/default.asp?w=1280>.
- Ugebrevet A4 (2015) «Sjællændere sætter sig i alt for stor gæld», set 6. november, http://www.ugebreveta4.dk/sjaellaendere-saetter-sig-i-alt-for-stor-gaeld_20150.aspx.

